

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF KIRSEHIR AHİ EVRAN UNIVERSITY

ISSN: 2618-6217

YIL/YEAR	CİLT/VOLUME	SAYI/ISSUE
2018	2	1

KIRŞEHİR – 2018

T.C.

KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL OF KIRSEHIR
AHI EVRAN UNIVERSITY

İmtiyaz Sahibi / Owner

T.C. Ahi Evran Üniversitesi İİBF Adına
(On behalf of AEU Faculty of Economics and Administrative Sciences)
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
(AEÜ İİBF Dekanı/AEU FEAS Dean)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Asst. Prof. Erman AKILLI (Editör/Editor)
Res. Assist. Albeniz T. EZME (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Bengü ÇELENK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Burak GÜNEŞ (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Emrah GÜRLEK (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)
Res. Assist. Ümit YAPICI (Editör Yardımcısı/Assist. Editor)

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Mürsel Bayram Ph.D.

Yazı İşleri Md. (Editör) / Editor-in-Chief

Erman AKILLI Ph.D.

Teknik Hazırlık / Secretary

Res. Assist. Albeniz Tuğçe EZME
Res. Assist. Burak GÜNEŞ
Res. Assist. Emrah GÜRLEK

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi / Contact Information

Adres /Address

Kirsehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bağbaşı Yerleşkesi

40100 Merkez/ KIRŞEHİR

Belge Geçer / Fax Number

+90 (386) 280-4079

Telefon / Phone Number

+90 (386) 280-4900

E- Posta / E-mail

iibfdergi@ahievran.edu.tr

aeuiibfd@gmail.com

ISSN: 2618-6217

Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Makalelerin yayım hakkı Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir.

Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Ahi Evran University is an international peer reviewed academic journal published biannually. Articles published in the journal can not be used without reference. Right to publish articles belongs to Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Ahi Evran University.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL
Prof. Dr. Musa ÖZATA
Assoc. Prof. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
Assoc. Prof. A. Serap TUNCER
Assoc. Prof. Battal YILMAZ
Assoc. Prof. Bengül BOLAT
Assoc. Prof. Kürşad ZORLU
Assoc. Prof. Mustafa KOCAOĞLU
Assoc. Prof. Ümit BULUT
Asst. Prof. Ahmet ÜNSAL
Asst. Prof. Banu KÜLTER DEMİRGÜNEŞ
Asst. Prof. Deniz AKGÜL
Asst. Prof. Emine ŞENER
Asst. Prof. Erman AKILLI
Asst. Prof. Ertuğrul GÜREŞÇİ
Asst. Prof. Fatih ÇELİK
Asst. Prof. Ferhat ÇETİNKAYA
Asst. Prof. Gülbahar ÜÇLER

Asst. Prof. H. N. Kartal DEMİRGÜNEŞ
Asst. Prof. Hale KIRMIZIOĞLU
Asst. Prof. Hatice Pinar KAYA
Asst. Prof. Hüseyin N. Kartal DEMİRGÜNEŞ
Asst. Prof. Hüseyin ERTUĞRUL
Asst. Prof. Murat YÜKSEL
Asst. Prof. Oktay AKTÜRK
Asst. Prof. Oktay KIZILKAYA
Asst. Prof. Öner AKGÜL
Asst. Prof. Pinar KAYA
Asst. Prof. Selim BİÇEN
Asst. Prof. Sertan AKBABA
Asst. Prof. Tuğba BAĞBAŞLIOĞLU
Asst. Prof. Yüksel İLTAŞ
Asst. Prof. Zübeyir BARUTÇU (Anısına Saygıyla)
Dr. Ayşe ATAŞ
Dr. İnan ŞENSES
Dr. Uğur AYTUN

Uluslararası Bilim Kurulu/ International Science Board

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AY, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı AKAY , TODAİE
Prof. Dr. Birol AKGÜN, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL, Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem ERDEM, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri YAVUZ, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fehmi KARESİOĞLU , Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Gülden ÜLGEN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ, Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal İNAT, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Kenan PEKER, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. M. Nail ALKAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Necat ÇOŞKUN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN, Polis Akademisi
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÇEMREK, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ, Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Ahmet Yesevi Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ERDEM, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Salih BARIŞIK, Gazi Osman Paşa Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar ALTINOK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR, Selçuk Üniversitesi
Assoc. Prof. Aigerim SHILIBEKOVA , Atyrau University

Assoc. Prof. Ali BALCI, Sakarya Üniversitesi
Assoc. Prof. Elşen BAĞIRZADE, Azerbaycan Devlet İktisat Üniv.
Assoc. Prof. Fetullah AKIN, Gazi Üniversitesi
Assoc. Prof. İdris DEMİR, Medeniyet Üniversitesi
Assoc. Prof. Mehmet ARSLAN, El Farabi Kazakistan Devlet Üniv.
Assoc. Prof. Mehmet ÖZKAN, TİKA Kolombiya
Assoc. Prof. Murat ÇETİNKAYA, Gazi Üniversitesi
Assoc. Prof. Savaş ZAFER ŞAHİN, Atılım Üniversitesi
Assoc. Prof. Serkan ÇİÇEK, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Assoc. Prof. Toğrul İSMAYİLOV, TOBB ETÜ
Assoc. Prof. Tuğba EROĞLU, Selçuk Üniversitesi
Assoc. Prof. Vural ÇAĞLAYAN, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Ali Fuat GÖKÇE, Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Asst. Prof. Arif Behiç ÖZCAN, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Erdem ÖZLÜK, Selçuk Üniversitesi
Asst. Prof. Izabela LIPINSKA, Poznan University of Life Sciences
Asst. Prof. Mustafa C. ÖZŞAHİN, Necmettin Erbakan Üniv.
Asst. Prof. Refik YASILIKAYA, Kırıkkale Üniversitesi
Asst. Prof. Wawrzyniec CZUBAK, Poznan Univ. of Life Sciences
Asst. Prof. Yiğit A. GÜZELİPEK, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniv.
Asst. Prof. Yusuf ÇINAR, Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Alessia CHIRATTI, Perugia University
Dr. Ariel Gonzales LEVAGGI, Koç Üniversitesi
Dr. Dolapo FAKUADE, University of Canterbury
Dr. Federico DONELLI, University of Genova
Dr. Machiko SATO, Shizuoka University
Dr. Mark C. DONFRIED, Institute of Cultural Diplomacy
Dr. Mehmet ÜLKER, Yunus Emre Enstitüsü
Dr. Slawomir KALINOWSKI, Poznan University of Life Sciences

Derginin bu sayısında hakem olarak katkı yapan değerli hocalarımıza teşekkür ederiz.

We would like to thank you for your valuable contributions to this issue.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN

MAKALELER / ARTICLES:

ZEYNEP AĞDEMİR | 06 | 23

Montesquieu ve Rousseau'da Vergiler: Kısa Bir Giriş
Montesquieu's and Rousseau's Views on Taxes: A Short Introduction

MUSTAFA ALTINTAŞ | 24 | 43

İnsan Kaynaklarında Yeni Bir Yaklaşım: Yetenek Yönetimine İlişkin Nitel Bir Araştırma

MÜRSEL BAYRAM | 44 | 64

Balkan-Afrika Yakınlaşmasının Dönemsel Niteliği
The Seasonality of Balkan-Africa Rapprochement

SELİM BİÇEN | 65 | 82

Avrupa Birliği'nin Türk Kamu Yönetim Biçimini Şekillendirme Gücü: Kalkınma Ajansları ve Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
The Power of the European Union in Forming the structure of Turkish Public Administration: Development Agencies and Agricultural Rural Development Support Agency

EMİNE ZEYNEP DABAN, CİHAN DABAN | 83 | 109

Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi
Iraq Foreign Policy in Saddam Husein Period: Iraq-Iran War, Kuwait Occupation and US Intervention on Iraq

İLHAN EGE, TUĞBA NUR TOPALOĞLU | 110 | 129

Piyasa Değerinin Firmaya Özgü Belirleyicileri: BIST 30 Firmaları Üzerine Panel Veri Analizi
Firm-Specific Determinants of Market Value: Panel Data Analysis on BIST 30 Firms

HAYDAR KARAMAN | 130 | 146

The Discussion on September 11 Terrorist Attacks Under the Concept of Crimes Against Humanity
11 Eylül Terör Saldırılarının İnsanlığa Karşı Suç Kapsamında Değerlendirilmesi

SERHAN KESKİN | 147 | 158

Yeni Girişimcilerin Başarısızlık Nedenlerinin Analizi: Ampirik Bir Çalışma
The Analysis of Causes of New Entrepreneurs Failure: An Amprical Study

HALİL ÖZCAN ÖZDEMİR, ÖMÜR TOKER | 159 | 172

Üniversite Öğrencilerinin Girişimciliklerinde Eğitim Düzeyi ve Cinsiyetin Etkisi

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW:

Dilnaz SAİPEDİNOVA | 173 | 177

Kıpçak Türkleri: Siyasi ve Dini Tarihi

EDİTÖRDEN

Merhaba!

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin Haziran 2018 sayısından tüm okurlarımıza merhaba! Haziran sayımızın içeriğine geçmeden önce küçük bir müjdeyi sizlerle paylaşmak isterim; dergimize kardeş bir kongre serisi 19-21 Ekim 2018 tarihleri itibariyle etkinlik hayatına başlıyor. "İktidar, Toplum ve Siyaset/ People, Power & Politics (IC3P)" adıyla yola çıktığımız uluslararası kongre serisi ile dergimizin, birbirini destekleyen ve besleyen birer yapıya dönüşmesini öngörüyoruz. Elbette en kalbi beklentimiz ise kongremizin; Fakültemiz/Üniversitemiz özelinde, Türkiye ve dünya genelinde Sosyal Bilimler okuryazarlarının buluşma noktası olarak yıllar boyu devam edecek bir geleneğe dönüşmesidir. (Detaylar için lütfen ziyaret ediniz: www.ic3p.org)

Aralık 2017 sayımızda olduğu gibi Haziran sayımızda da sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında dikkate değer eserler ile sizleri buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayımızda 9 araştırma makalesi ve 1 kitap incelemesi/kritiği ile karşınızdayız.

Makalesinde Dr. Öğr. Üyesi Zeynep AĞDEMİR ise makalesinde; Montesquieu ve Rousseau'nun vergilere dair fikirlerini dönemin toplumsal tarihlerini esas alarak anlamaya çalışarak, bu iki düşünürün vergilere dair yaklaşımları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye almıştır.

Mustafa ALTINTAŞ ise çalışmasında; organizasyonlarda insan kaynakları yönetiminde sıkça vurgulanan yetenek yönetimi kavramını açıklayarak, organizasyonlarda yetenek yönetiminin kullanımını incelemiştir.

Öğr. Gör. Dr. Mürsel BAYRAM; dönemsel olarak Balkan devletleri ile Afrika devletlerinin ilişkilerini incelediği makalesinde, Soğuk Savaş dönemi ile Soğuk Savaş sonrası dönem arasında farklı ilişki düzeylerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Selim BİÇEN makalesinde; AB'ye uyum sürecinde ortaya çıkan bölgesel kalkınma, tarım ve kırsal alanlarda faaliyet gösteren, merkezîyetçi olmayan daha çok yerel ve bölgesel olan kurumların ülkemizde proje kültürüne geçiş ve adaptasyon sürecini analiz etmektedir.

Emine Zeynep DABAN ile Cihan DABAN ise makalelerinde; 1979 yılında bir darbeyle iktidarı ele geçiren Saddam Hüseyin dönemini incelemiş olup, bu dönemde yaşanan Irak-İran Savaşı'nı, Kuveyt'in İşgali ve Körfez Savaşı'nı, öte yandan ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali gibi konuları da irdelemişlerdir.

Doç. Dr. İlhan EGE ve Tuğba Nur TOPALOĞLU'nun ortaklaşa kaleme aldıkları çalışmalarında; 2010-2016 döneminde Borsa İstanbul 30 endeksinde pay senetleri devamlı olarak işlem gören firmaların piyasa değerinin firma içi belirleyicilerini panel veri analizi yardımıyla incelemişlerdir.

Dr. Haydar KARAMAN; 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terör saldırılarını uluslararası hukukun yasal kategorilerinden biri olan insanlığa karşı suçlar bağlamında analiz etmektedir.

Dr. Serhan KESKİN ise çalışmasında; 292 başarısız yeni girişimciden toplanan bilgiler ile girişimcilerin başarısız olmalarına neden olan eksiklikleri tespit ederek; bunları finansal sorunlar, pazarlama sorunları ve yeterlilik sorunları olarak üç başlık altında toplanmış ve çözüm önerilerini ortaya koymuştur.

Halil Özcan ÖZDEMİR ile Ömür TOKER'in ortaklaşa kaleme aldıkları makalelerinde; Sosyal değişmeyi gerçekleştiren bir faktör olan girişimcilik kavramına ekonomi ile birlikte bu unsuru etkileyen cinsiyet, eğitim düzeyi açısından yaklaşmaktadırlar.

Dilnaz SAİPEDİNOVA ise; Prof. Dr. Ahmet Gökbel tarafından yazılmış olan "Kıpçak Türkleri" adlı kitap incelemesiyle bu sayımıza katkı sunmaktadır.

Haziran sayısının ortaya çıkmasında, her adımda emekleri bulunan değerli mesai arkadaşlarım, editörler kuruluna, teşekkürü borç bilirim. Ayrıca kıymetli eserlerini dergimize göndererek katkı sunan yazarlarımıza ve vakit ayırıp dergimize yayın için gönderilen makaleleri büyük bir titizlikle inceleyen hakemlerimize de ayrıca şükranlarımı sunarım. Keyifli okumalar dilerim!

Öncesinde 19-21 Ekim tarihlerinde kongremizde, sonrasında ise Aralık 2018 sayımızda görüşmek üzere!

Saygılarımla,

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Erman AKILLI

MAKALE / ARTICLE:

MONTESQUIEU VE ROUSSEAU'DA VERGİLER: KISA BİR GİRİŞ

MONTESQUIEU'S AND ROUSSEAU'S VIEWS ON TAXES: A SHORT INTRODUCTION

Zeynep AĞDEMİR*

ÖZET

Bu yazının temel amacı, Montesquieu ve Rousseau'nun vergilere dair fikirlerini dönemin toplumsal tarihlerini esas alarak anlamaya çalışmaktır. Bu bağlamda, öncelikle iki yazarın eserlerini verdiği yer olan Fransa'nın, ancien régime olarak adlandırılan eski rejiminin temel toplumsal dinamikleri ele alınmıştır. Ardından ise 18. yüzyılda iktisadi, idari, mali yönlerden yaşadığı değişimler incelenmiştir. Bu çerçevede ışığında Montesquieu ve Rousseau'nun vergilere dair yaklaşımları karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Montesquieu, Rousseau, vergi, 18. yüzyıl Fransa

ABSTRACT

The aim of this article is to try to understand Montesquieu's and Rousseau's ideas about taxation based on the social history of the period. In this context, the former regime of the France, called the ancien régime, that the place where two authors give their works, are discussed. Then, the economic, administrative and financial aspects of the 18th century are examined. In this framework, the approaches to taxation of Montesquieu and Rousseau are examined comparatively.

Key Words: Montesquieu, Rousseau, tax, the 18th century France.

* Dr. Öğr. Üyesi, Maliye Bölümü, İİBF, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
İletişim Adresi: zeynepagdemir@ahievran.edu.tr

1. GİRİŞ

Maliye teorisi, vergilere dair farklı kuramsal yaklaşımları anlatmaya çalışır. Ancak bu anlatı dönemin tarihinden koparıldığında geriye kuru ve soyut bilgiler kalır. Dolayısıyla maliye teorisi tarihe ne kadar yaklaştırılıp anlaşılmaya çalışılırsa o kadar işlevsel hale gelecektir. Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı önemli tarihsel kırılmaların gerçekleştiği bir dönem olan 18. yüzyılda Fransa'da yaşamış ve eserlerini vermiş, Jean Jacques Rousseau ve Charles Louis de Secondat Baron de Montesquieu'nun vergilere dair fikirlerini Fransa'yı ve dönemin tarihsel koşullarını anlayarak yorumlamaya çalışmaktır. Başka bir deyişle, Rousseau ve Montesquieu'nun ortaya attıkları tezleri yaşadıkları tarihsel süreçteki önemli toplumsal olgular ile değerlendirmeye ve bu teorilerdeki vergi başlığında ortaya atılan önerileri bu olgularla ilişkilendirmeye çalışacağız. Bu nedenle, 18. yüzyıl öncesinde Fransa'da nasıl bir toplumsal yapı vardı sorunsalı ilk cevaplayacağımız sorunsal olacak. Bu sorunsala cevap ararken, toplumsal yapının temel bileşenlerine kentlerde ve kırlarda toplumsal hayatın örgütlenişine, yönetsel ve mali mekanizmalara değinmeye çalışacağız. Ardından 18. yüzyılda bahsettiğimiz alanlarda yaşanan gelişmeler ve Montesquieu'nun bu tarihsel kesitte nasıl ele alınabileceğini yorumlamayı deneyeceğiz. 18. yüzyılın ikinci yarısı içinde aynı yöntemi izleyerek Rousseau'da vergileri anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaya çalışacağız. Son olarak, bahsedilen değerlendirmeler ışığında karşılaştırmalı olarak iki düşünürün vergi anlayışlarını betimleyeceğiz. İki düşünürü anlamaya çalışırken siyaset felsefi çözümlerinden ziyade iktisadi ve mali tarihe ait bir değerlendirme yapacağız dolayısıyla çalışma bu açıdan eksikler içerecek¹.

1.1. Ancien Régime'in Genel Özellikleri

16. yüzyıl Fransa'sında toplumsal güçlerin en tepesinde soylular bulunmaktaydı. Soylular, askeri hizmet veren kılıç soylular ve yargı gibi devlet hizmetleri veren cüppe soylular olarak ikiye ayrılmaktadır (Collins, 1995: s.16). Az sayıda büyük soylunun topraklara hâkim olduğu söylenebilir. Kraliyet soyundan gelen Condé gibi soylular oldukça güç sahibidir. Guise gibi büyük toprağa sahip aileleri bu kategoriye eklemek mümkün (Armstrong, 2003: s.9). Bu aileler çeşitli bölgelere hâkim olmakla beraber bölgedeki senyörler bu soylulara bağlıdır ve senyörel yargı haklarına sahiplerdir (Collins, 1995: s.38). Krallık Konseyi en güçlü idari birimiydi. Konseyin içerisinde çeşitli

¹Daha bütüncül bir yaklaşım için Gürkan'a (2016) bakılabilir.

mahkemeler olsa da bunlardan en geniş yetkiye sahip olanı *Parlement* veya Üst Hukuk Mahkemesidir (Grant, s.2013: 4). *Parlement* üyeleri tüm kraliyet makamlarında olduğu gibi makamlarını para ile satın alıyorlardı ve cüppe soylular olarak adlandırılmaktaydılar. Yargı makamı olarak kralın kararlarını yazıyor ve istediklerinde kralın kararlarını değiştirebiliyorlardı. Makamları satılabilir ve miras bırakılabilirdi. Böylelikle bir hanedanlık oluşturabiliyorlardı (Hamscher, 1975: s.14-16). *États Généraux* ise üyeleri üç tabakadan, soylular, din adamları ve üçüncü tabaka (tiers états) yani burjuvazi, tüccarlardan oluşan Genel Meclis'ti (Eatwell, 1894: s.756). 1302 ve 1789 yılları arasındaki 487 yıllık dönemde, meclis iki sebepten toplanmıştı: vergi artırımları için üç zümrenin onayını almak ve çocuk kral nedeniyle doğan iktidar kargaşasını çözmek için (Timur, 2016: s.118). Krallıkta merkezi Paris *Parlement* dışında 16. yüzyılın sonuna kadar yaklaşık on altı yerel *Parlement* bulunuyordu bazıları ayrıcalıklı bazıları ise krala daha bağımlıydı. Yerel *Parlement*'lerin yetkileri yerelliklerde kralla kurulan ilişkiye, bölgedeki güç dengelerine bağlı olarak değişmekteydi (Parker, 1990: s.7; Grant, 2013: s.13). Fransa kırlarında serflik çözülmüş, ancak feodal yükümlülükler devam etmekteydi. Senyörler tefeci ve vergi borçlarını ödemek için serflik hakkını satmışlardı (Bloch, 1966: s.106-107). Köylülerin önemli kısmı özellikle de merkez ve güney bölgelerde olanlar küçük topraklara sahiptiler. Hiç toprağı olmayan tarım işçileri de bulunmaktaydı (Clark, 1995: s.208). Kentlerde ise işveren tüccar henüz güçlü değildi, tüccar ve zanaatkâr loncaları birbirinden ayrılmış, zanaatkârlar tüccarlara bağımlı hale gelmişlerdi (Dobb, 2007). Kentlere, kırlara ve krallığın yönetsel yapısına dair değerlendirmemizi kapatıp, krallığın mali yapısının temel özelliklerine bakalım. Ardından 17. yüzyıl'da bahsettiğimiz hususlarda ne tür değişimler gerçekleşti bunları inceleyelim.

Fransa'da vergiler olağan gelir kaynağı değildi. *Tailletopraktan* alınan temel dolaysız vergiydi ve soyluların önemli kısmı bu vergiden muafı. Muafiyet sadece soyluları içermemekte çeşitli kentleri de içerebilmekteydi. *Gabelle* ise tuz vergisiydi. Tuz üretimi kral tekelindeydi, krallıktaki herkes belli bir miktar tuz almakla zorunlu tutuluyor, vergileme krallık ambarlarında yapıyordu. Krallıkta pek çok *gabelle* bölgesi vardı, bazı bölgeler hiç vergi ödemezken, bazı bölgeler indirimli vergi ödüyordu. Kralın denetiminde olan bölgelerde ise vergiler oldukça yüksekti. *Aides* ise tüketim mallarından alınan bir vergiydi daha çok içecekler üzerinden alındığını görüyoruz. *Traites* ise gümrük vergisiydi. Bu iki vergi birleştiğinde şarap fiyatı katlanıyordu ve büyük şikâyet

konusuydu. Yerel *Parlement*'lerin ayrıcalıklı olanları vergilerin miktarını belirleme ve vergi tahsilatı konusunda ayrıcalık sahibiydiler. Böyle olunca kral ancak kendi hâkimiyetinde olan bölgelerden daha çok vergi tahsil edebiliyordu. Vergiler çoğunlukla köylülere kalıyor, tüketim vergisinden tüccar ve burjuvalar çeşitli biçimlerde kaçabiliyorlardı. Vergilerin bir kısmı krallık görevlileri tarafından toplanıyordu. Vergilerin dağılımı oldukça keyfiydi. Dolaylı vergiler ise iltizam usulü toplanıyor ve kraliyet maliyesi finansörlere önemli bir gelir kaynağı yaratıyordu (Ağdemir, 2017: s.93-199).

17. yüzyılda ise 16. yüzyılın toplumsal yapısını değiştiren önemli gelişmeler yaşandı. Devlet, kralın egemenliği altında yapılandırılmaya başlandı. Mutlak monarşi “sürekli bürokrasi, daimî ordu, ulusal vergileme, merkantilizm ve yazılı hukuk” gibi özellikler ile ayrıksılık gösteriyordu. Başka ifade ile köylüler için ağır vergiler anlamına gelmekteydi (Anderson, 1974: s.16-18). Richelieu, Sully ve Colbert mutlak monarşinin mimarları oldular. 1610-1644 yılında vergiler üç katına çıktı, intendantlar yoluyla yerel soyluların güçleri kırıldı. 1604 yılında monarşinin gelirlerini artırmak için makam satışlarına başlanmıştı bile. Fronde isyanı soyluların yenilgisiyle sonuçlanınca soylular mutlak monarşiye bağlanmış oldular. Colbert ise mutlak monarşiye kaynak sağladı. Finans burjuvazinin vergilerden aldığı payı iltizam sistemini azaltarak küçülttü, korumacı ticari politika izledi, ticaret vergileri devletin önemli gelir kaynağı haline geldi (Anderson, 1974). Diğer yandan, Colbertizm burjuvazi için önemli bir sermaye yaratmış, kapitalist gelişim açısından mühim ilerlemeler yaşanmıştı (Timur, 2016: 188-189). 1661 yılına gelindiğinde *Parlement* sessizleşmişti, ordu gittikçe büyümüştü 17. yüzyılın son on yılı ise mutlak monarşinin en üst aşamasıydı (Anderson, 1974). Ancak 17. yüzyılın sonu Güneş Kralın (XVI. Louis) istediği gibi kapanmamıştı. Protestan karşıtlığı, kıtlık, açlık ve İspanya Savaşı önemli sorunlar yarattı (Timur, 2016: s.183-184,188-189). 17. yüzyılda önemli değişimler yaşayan krallık 18. yüzyılda da kritik gelişmelere gebeydi.

1.2. 18. Yüzyılın Başından İlk Yarısına: Charles Louis de Secondat Baron de Montesquieu

18. yüzyılın başlarında, 17. yüzyılın sonlarına benzer biçimde sert hava koşulları, sık sık gerçekleşen kötü hasat, savaşlar nedeniyle ekonomik ve demografik göstergeleri kötü etkiledi (Price, 2012: s.93). 1715-1740 dönemi ise Fransa'da tarımsal verimliliğin arttığı bir dönem oldu. Savaşsız dönemler, iklimsel avantajlar, nüfusun artması kır

ekonomisinin gelişmesini sağlamış, neredeyse ekilebilir alanın önemli bir kısmı kullanılmıştır (Felix, 2001: s.15). Tarımsal çıktılarının artışı dolaysız vergileri de yükseltmiş, bu vergiler daha çok tarımsal ürünlerin üzerinde kalmıştır. 1726-1750 yılları arasında 100 birimlik tarımsal çıktının yaklaşık 70'i vergilendirilmiştir (Goldstone, 1991: s.213).Diğer yandan, 18. yüzyılda imalathanelerin ölçeği büyümüş, sömürge ticareti yüksek boyutlara ulaşmış, kentler arası ulaşım konusunda önemli ilerlemeler gerçekleşmişti (McPhee, 2002: s.8).

Smith'e göre "dış ticaretin ve sanayinin ileri gittiği bir yerde bir adamın eskiye göre harcamaları artar, büyük mülk sahiplerinin de masrafları azar azar yükselir" (2008: s.446-447). Soyluların bir kısmının durumu Smith'in değerlendirmesine benzerdi. Sırasıyla 1740 ve 1741'de öldüğü düşünülen Bourbon Dükü ve Carignan Prensinin beş milyon *livres*² borcu vardı. 1785 yılında Choiseul altı milyon borç bırakmıştır. Durum böyle olunca yüksek soylular için krallık maaşları önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Kral kanından gelen prensler maaş alanların başındadır. Toulouse 1,7 bin *livres* gelirin yanında hazineden 100 bin *livres* almaktadır. Prens Condé'nin ise hazineden aldığı miktar 260 bin *livres*'di. Orléans Dükünün oğlu Dük Charters 1747 yılında 150 bin *livres*'lik bir maaş almıştı. Soyluların harcamaları da oldukça yüksektir. Soubise Prensinin 1749'da Saint-Ouen'de kralı ziyaret etmesi 200 bin *livres*'den daha az maliyetli değildi. Gümüş ve altın işlemeli kıyafetler, güzel atlar ve şaşaalı taşıyıcılar, evlerde 30-40 hizmetkâr, verilen davetler ve misafirler için yapılan harcamalar oldukça yüksek harcamaları gerektirmektedir (Sée, 2004: s.55-56)

Kentlerin en zenginleri ise finansörler ve vergi tahsildarları olmuştur. Dolaylı vergileri toplayan, şehirlere giden ticari mallar üzerindeki vergileri tahsil etmekle yükümlü *fermiers generaux* adı verilen bu vergi tahsildarları kentlerin servet sahiplerindendir. Devlet gelirinin yarısı *Fermes Générales*'in³elinden geçmekteydi, esasen kralın bankacıları olan kurumun üyeleri önemli servetler elde etmekteydiler. Paris'teki en güzel otelleri inşa ettiren soylular değil finansçılardı (Hazan, 2015: s.25).

Colbert her ne kadar bütçe açıklarını düşürerek finansçıların çıkarlarını zedelemiş olsa da XIV. Louis'in savaşları bu çabaları boşa düşürdü.1701-1714 yılları arasında paranın

² Fransa'da kullanılan para birimi 1576-1602 yılları dışında *livre tournois* olarak isimlendirilmişti. *Livre 20 sous*'dan oluşuyor *sous* ise 12 *deniers* etmekteydi (Collins, 1995: s.27).

³*Fermes Générales*, iltizamların toplandığı yerdi (Mousnier, 1984: 446) mali yapı bölümünde ayrıntılı olarak değinileceğimiz için kısa bir tanım vermekle yetiniyoruz.

değerinin azaltılması, borç ödemelerinin düşürülmesi gibi uygulamalara soylular direnç göstermişti (Aftalion, 1990: s.18). *Capitation*⁴ 1701 yılında tekrar yürürlüğe girmiş ve devrime kadar uygulaması devam etmişti. İspanya Savaşı ile 1710 yılında *dixieme* adında yeni bir dolaysız vergi uygulanmaya başlandı, bu vergi savaş vergisiydi. İspanya Savaşı (1701-1713) yüzünden gelirler on yıllık bir dönem içinde nominal olarak yüzde yirmi olarak düştü ve reel gelir de düşüş eğilimine girdi. (White, 1998: 15) 1715'te XIV. Louis ölmüş, İspanya Savaşı bitmiş geride büyük miktarda borç kalmıştı. XIV. Louis'nin ölümü Orleans Dükü Philippe'nin naipliği izlemişti. John Law, mali sorunlara dair bir öneri geliştirmişti. Bu önerinin birinci ayağı, 1716 ve 1718 arasında banknot basacak özel bir banka kurulmasıydı, ardından bankanın kamu fonları ile kolonyal ticareti arttırmak için ticaret şirketi kurulması öngörülüyordu. 1719-1720 yıllarında ticaret şirketi ve banka birleşti, bu şirket dolaylı vergilerin tahsil hakkını alma karşılığında devlet borçlarını üstlendi. Ancak bu sistem işlemedi ve banka battı. 1717 yılında kaldırılan *dixieme*, Polonya Savaşı nedeniyle 1733 ve 1737 yılları arasında ve Avusturya Savaşı nedeniyle 1740-1748 döneminde yeniden uygulandı (Velde, 2006: s.8-10).

Başka bir deyişle, 17. yüzyılın sonları itibariyle mutlak monarşi kendi çelişkileri ile karşı karşıya kalmıştı. Daimî ordu devlet maliyesini sıkıştırmış, vergi sistemi yarattığı ayrıcalıklar yüzünden önemli gelir kaybı yaratmış, ağır vergi yükü köylü isyanlarına neden olmuş, bürokrasi devlet maliyesini zorlayan parazit bir hal alıp, mutlak monarşiye en sert muhalefetin öznesi haline gelmiştir. Daha da önemlisi mutlak monarşinin en açık çelişkisi soyluların korunağı olmasına rağmen, yeni doğan tüccar ve manifaktürcü burjuvazinin ihtiyaçlarına denk gelmiş olmasıydı (Anderson, 1974). Diğer yandan, 18. yüzyılın ikinci yarısı üçüncü tabakanın eski rejime karşı savaş açtığı bir dönemdi. Aydınlanma düşünürleri eserlerini bu yıllarda vermişlerdi. Dönemin dikkat çeken eserleri eski rejime karşı halkın yoksulluğundan şikâyet etmekte, üçüncü tabakanın isteklerini dile getirmekteydi. Üçüncü tabaka kiliseye karşı birleşmişti. Ancak üçüncü tabakanın içerisinde çıkar birliğinden bahsetmek mümkün değildi. Örneğin, manifaktürcüler zenginleşirken küçük zanaatçılar bu rekabet karşısında eziliyorlardı. (Lecercile, 2016: s.13-14). Mutlak monarşinin çelişkilerinin mali sisteme yansması ise gelirleri aşan harcamalar, borçlanmanın finanse edilememesi ve iflas olmuştur. 1689-

⁴ 1695 yılında yürürlüğe giren *capitation* kafa vergisidir tüm hane üyelerinden alınmaktadır. *Dixieme* ise gelir üzerinden alınan, gelirin tespitini gerektiren ilk sabit oranlı vergidir. Gelirin onda biri vergilendirilir (Felix, 2006: 46).

1714 yıllarında devlet maliyesinde gerçekleşen şey budur (Goldstone, 1996: 1997). Ve bu çelişkinin yarattığı sonuçlar kendini 1789'a kadar yinelemiştir.

Montesquieu *Kanunları Ruhu* eserini 1748 yılında, betimleye çalıştığımız tarihsel zeminde yayımlanmıştır. Montesquieu'nün eserlerini yazdığı dönem, imalattan ve ticaretten elde edilen zenginliğin hızla serptildiği, mutlak monarşiye tepkilerin arttığı, soyluların bir kısmının ekonomik güç kaybederken, finansçıların yükseldiği devlet maliyesinin borçlar yüzünden sürekli yeni vergilere başvurduğu tarihsel sürece denk gelmekteydi.

Soylular arasında güç kaybı ise en çok cüppe soylulara yönelik eleştiriyi artırıyordu. Soylular düzeninin parçaları olan kilise, kılıç ve cüppe soyluların arasında her birinin de göz ardı ettiği düşmanlıklar bulunmaktaydı. Hem yerel hem de ulusal düzeyde mücadeleler yaşanıyor. 1750'lerde burjuvazi soyluluk makamlarını hızlıca işgal etmeye başlayınca büyük soylular güç kaybetmiş ve eleştirilmeye başlanmıştı. Böyle olunca uzun zamandır mahkeme görevlileri yani cüppe soylular hedef tahtasına oturmuştu. 1715 yılında mahkeme görevlerine bakıldığında, cüppe soylulara verilen görev sayısı çok azınlıkta kalmıştı. Montesquieu Fransa'nın geleceği için finansçıların yükselişine de karşı olmuştu ve kendisi de cüppe soylu kökenli⁵ olduğundan ötürü amacı cüppe soyluların toplumsal yerini güçlendirmek olmuştu (Baum, 1979). Lecercile'ye göre ise Montesquieu burjuvazinin isteklerini göz ardı etmiyor, feodal düzen ile burjuvazinin isteklerini bağdaştırmaya çalışıyordu (2016: s.15).

Bibby'e göre, Montesquieu, geçiş dönemi düşünürüydü. Montesquieu hiçbir zaman eski rejimin politik ekonomisini bırakmamıştır. Merkantilist fikirleri savunmuş, ama diğer yandan merkantilizmde yeri olmayan fikirlere de yer vermiştir. Bu yüzden merkantilist ticaret teorisi ile klasik liberalizm arasında geçişi temsil etmektedir. Montesquieu ticaretin devlete faydalı olduğunu söylemektedir. Ancak spesifik ticaret anlaşmaları söz konusu olduğunda bu çerçeveden çıkmaktadır. Devletin bireysel özgürlükler üzerindeki müdahalesini savunur, diğer yandan, ticari tekel yaratılmasına ve korunmasına karşı çıkar. Zenginliğin tarım ürünlerinin ihracatı ile olacağı fikrini kabul etmezken, zenginliğin imalattan geleceğini söylemekteydi (Bibby, 2011: s.70-72). Böylelikle

⁵Montesquieu'nun ailesi diğer soylulardan farklı olarak şarap üretimi ve ticaretle ilgilenmekteydi. Amcası öldüğünde kendisine baronluk unvanı ve Bordeaux'da *Parlement* başkanlığı kalmıştır. Bu unvanı satarak şarap ticareti ile ilgilenmeye devam etmiştir.

Lecercile'in (2016)ise Montesquieu'nun burjuvazinin isteklerini göz ardı etmediği fikri daha anlam kazanıyor.

Montesquieu, cüppe soylu geçmişinin de etkisiyle *Kanunların Ruhü* eserinde aristokrat özerk güçleri koruyan ılımlı bir model önermişti. Merkezi devlete karşı yargının yani *Parlement*'lerin yaşamasını istemekteydi. İlimli bir monarşi taraftarı olmuştu. Monarşinin ılımlılık ilkesi ile despotizmden (yani mutlak monarşiden) farklı olacağını böylelikle de otonom güçleri koruyacağını düşünmüştür (Wood, 2012: s.2004-2010). Hatırlarsak *Parlement*'lerin etkisi 17. yüzyılın ortalarında kralın lehine azaltılmıştı.

Montesquieu'nun vergilere dair analizi ise mutlakiyetçi vergi yaklaşımının karşısındadır (Larrère'den akt. Snape, 2011: s.86). Bu değerlendirmeye Lecercile (2016)'in Montesquieu'nun burjuvazinin isteklerini gözardı etmediği yorumunu eklemek ve *Kanunların Ruhü* eserinde vergilere dair yaklaşımını bu çerçevede incelemek oldukça faydalı görünmektedir. Başka bir deyişle Montesquieu'nun vergi yaklaşımı mutlak monarşiye karşı cüppe soyluların ve burjuvazinin ittifakının ürünü olarak okunabilir demek çok da yanlış değil gibi görünüyor.

Montesquieu, *Kanunların Ruhü* eserinde mutlakiyetçi devletin temel kaynağı olan verginin ağırlığına saldırır. Vergi ağırlığının azaltılması "ticaret vergileri" ile olur. Çünkü bu vergiler milletin ağırlığının en az duyduğu vergilerdir, böyle olması için "verginin satıcı tarafından ödenmesi" gerekir. Satıcı ödediği verginin kendi cebinden çıkmadığını bilir aslında, vergiyi ödeyen alıcıdır da ondan ama o da ödediği vergiyi nesnenin değeriyle karıştırır". Montesquieu vergiler ile özgürlük arasında ilişki kurmuş ve ılımlı hükümetler için *ticaret vergilerinin* "doğal" olduğunu yazmıştır. Montesquieu'ya göre vatandaşlar ne kadar hür olurlarsa vergiler de o oranda çok olabilir. İçki üzerinden alınan vergilerin hem imalatçı hem de tüketen tarafından ödenmesinin hürriyete aykırı olduğunu, İngiltere'de bu vergileri sadece imalatçıların ödediğini dile getirir (2014: s.222-223). Verginin ağırlığını eleştirdiği bir başka örnek tuz vergilerinde görülür. Montesquieu, tuz vergisinin krallık tekelinde olmasının yolsuzluğa neden olacağını, tuz vergilerinin ise değerinin çok üstünde olduğunu anlatır. Vergi ile vergi alınan nesnenin "orantılı" olması gerekir. Fransa'da tuzdan alınan vergi yükletilen vergi nesnenin değerinin on yedi kat kadarıdır. Böyle olduğunda "millet akıllı uslu bir şekilde yönetilmediğini fark eder, böylece köleliğini iyice anlamış olur". Böyle bir vergi istenmesi ancak böyle vergiyi alınacak nesnenin sadece devlet tarafından satılmasına

bağlıdır. Böyle olması pek çok sorun yaratır vergi memurları servetlerine servet katarlar. Halk, bu vergilerden kurtulmak için vergi memurlarını zenginleştirir, bunu ortadan kaldırmak için vergi memurlarını cezalandırmak gerekir ancak bu da hürriyete aykırıdır (Montesquieu, 2014: s.220). Tuz vergilerinin özellikle de krallık tekelinde olan bölgelerde devlet maliyesinin önemli gelir kaynaklarından biri olduğunu hatırlamak burada oldukça önemli. Dolayısıyla mutlak monarşi ile tuz vergisi arasında önemli bağlantılar var. Tuz vergisine saldırmak mutlak monarşiye saldırmak anlamına gelebilir.

Keza, Güneş kral XVI. Louis, bir kanun gerekçesinde *gabelle*'yi "harcamaların birincil destekçisi olarak" tanımlıyordu (McCullough, 2007: s.42).

Montesquieu'nun, vergi iltizamından para kazanan finansçıları eleştirdiğine daha önce değinmiştik (Baum, 1979: s.20). Bu yaklaşımın yansımasını vergi tahsilat sistemine dair öne sürdüklerinde görebiliriz. Montesquieu, tekeli yani vergilerin vergi memuru tarafından toplanmasını savunur. Böylelikle aracı finansçılardan kurtulmak mümkün hale gelecektir.

Montesquieu'ya göre "tekel sayesinde hükümdar halkın huzurunu kaçıran o ani servetlerin ortadan kalkmasını sağlar" (2014: s.226).

"Tekel sayesinde para birçok el değiştirmez, doğrudan doğruya hükümdara gider, dolayısıyla da daha büyük bir süratle millete döner. Yeni çıkan vergileri başlangıçta vergi toplayıcılarına vermek bazen yararlı olur. Hileyi önlemek için öyle bir sanat öyle bir beceri vardır ki çıkarına düşkün olan vergi toplayıcısı bunları bulup çıkarmakla güçlük çekmez devlet memurunun ise aklına bile gelmez. Böylece vergiyi alma yöntemi bir kere vergi toplayıcısı tarafından düzene kondu mu arkasından devlet tarafından uygulanması kolay olur. En şansız milletler de hükümdarın limanlarla ticaret şehirlerini vergi toplayıcılarına verdiği ülkede yaşayan milletlerdir. Saltanat hükümetlerin tarihleri ise vergi toplayıcıların ettikleri kötülüklerle doludur. Vergi toplayıcıların gelir sağlamaktan ibaret olan meslekleri sadece servetlerinden ötürü bir de onurlu bir meslek halini alırsa işte o zaman her şey mahvolur" (Montesquieu, 2014: s.226).

Finansçıların devlet kaynaklarına ortak olduğunu düşünüldüğünde Montesquieu'nun bu eleştirisi haksız sayılmaz. Montesquieu, vergilerde "açıklık ve ölçülülükten" bahseder:

"Vergiler öyle kolay bir şekilde alınmalı öyle "açık" şekilde düzenlenmelidir ki alanlara öyle istedikleri gibi artırıp eksiltmek imkânını bırakmamalıdır. Bunun en uygunu ancak toprağın verdiği ürünün bir bölümü adam başına şu

kadar bir parayı, satılığa çıkarılan nesnenin de değerinin şu kadarını almaktır”(Montesquieu, 2014: s.221).

Vergide ölçüyü devletin istediği miktara değil vergi ödeyicilerin verebileceği miktar belirlemelidir. Bu durum hem devlet gelirini artırır hem de vergi ödeyicilerin huzuru artar (Montesquieu, 2014: s.216). Vergilerin “açık” ve “ölçülü” olması mutlakiyetçi devletin vergileme yaparken uyguladığı zorba biçimlere eleştiri olacak görülebilir. Diğer yandan, ölçülülük ve açıklık üçüncü tabakanın da taleplerindedir⁶. Burada Montesquieu’nun cüppe soylu kökenine rağmen üçüncü tabakanı isteklerini göz ardı etmediğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu ilkeleri Smith’ten(2006) de biliyoruz ve modern vergi ilkeleri olarak tanımlıyoruz.

Montesquieu’da vergiler yoksulluğun başlıca sebebi değildir, vergi dışı bazı ülkeler ağır vergilerle harap olan ülkeler gibi yoksuldur. Çünkü bu ülkelerde endüstrinin sanat ve zanaat bulunmamaktadır. Bu ülkeler etrafındaki büyük ülkeler tarafından engellenir az vergi alsalar dahi gelişemezler (Montesquieu, 2014: s.217-218).

Mutlak monarşinin temel özelliklerinden biri de daimi ordu ve kaynakların artırılması için savaşlardır. Montesquieu ise mutlak monarşinin bu özelliğine saldırarak, savaşların devleti yoksullaştırıcı etkisinden bahseder:

“Dünyanın bütün serveti bütün ticareti elimizde olduğu halde yoksuluz asker beslediğimiz için. Çok geçmeden elimizde avucumuzda askerden başka bir şey kalmayacak. Küçük ülkelerin hükümdarlarından asker satın almamakla yetinmeyen büyük hükümdarlar para karşılığında yandaş bulmak için yani devletin gelirini boşuna harcamak için sağa sola başvurmaktan geri kalmıyorlar. Bu şekil davranışın sonucu vergilerin durmadan artmasıdır (Montesquieu, 2014: s.225).

Savaşların çok sık gerçekleştiği ve savaşlar nedeniyle iflasların görüldüğü bu dönemde bu tür bir değerlendirme pek de şaşırtıcı görünmemektedir.

1.3. 18. Yüzyılın İkincisi Yarısı Jean Jacques Rousseau

J. J. Rousseau ise Montesquieu ile yaklaşık aynı dönem yazmıştır. Rousseau’nun ilk mühim eseri olan *Discours sur les sciences et les arts*’ı(Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma) 1750 yılında yayımlamıştır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, bu dönemde

⁶Üçüncü tabakanın isteklerini dile getirdiğini söyleyen tüccar kökenli Bourg’lu Jean bundan yaklaşık iki asır önce şikâyet defterini dönemin kraliçesine verdiğinde “Vergiler tabakalar arasında eşit ödenmelive tahsilat konusunda ödeme gücü dikkate alınmalıdır” talebini iletliyordu(Le Roy Ladurie, 2002: s.119-122).

Aydınlanma düşünürleri üst üsteeserlerini vermekteydi ve Aydınlanma düşüncesi yekpare bir bütün değildi. Aydınlanma düşünürleri içerisinde Montesquieu eski rejimden kopamayan bir kanadı temsil ederken, Ansiklopedistler ileri burjuvazinin çıkarlarını temsil ediyor, Rousseau ise yurttaşların küçük mülk sahibi olacakları bir sosyal eşitlik düzeni” aramaya çalışarak küçük burjuva düşüncesi içerisinde kalıyordu (Lecerle, 2016: s.15-16).

Rousseau, *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma*eserinden sonra 1754 ve 1755 yıllarında sırasıyla *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*(İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı) ve *Discours sur l'économie politique* (Ekonomi Politik) eserlerini yayımladı. “Bu üç metnin ortak noktası toplumsal doktrinleri sorgulamasıydı” (Wood, 2006: 216). 1761 ve 1762 yıllarında ise *La Nouvelle Héloïse*, *Le Contrat Social* ve *Emile* yayınlanmıştır. Bu eserlerinde servet eşitsizliklerine dayalı toplumda insanın bayalığını sorgulayan Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*’nde artık “erdemleriyle hareket eden yurttaşlar yani yurtsever insan olabilecekleri, demokratik eşitliğe dayanan bir toplumun ilkelerini ortaya koymuştur” (Lecerle, 2016: s.27-28). *Ekonomi Politik* eseri ise *Toplumsal Sözleşme*’de ele alacağı “genel irade, hükümet ve egemenlik” gibi kavramları ayrıntılandığı eseri olmuştur (Wood, 2006: s.223).

Peki, Montesquieu’nun dönemi, Rouseeau’nun döneminden ne kadar farklılaşıyordu? Paris her ne kadar bir endüstri kenti olmasa da artık dükkâncılar kenti olarak da adlandırılmazdı. Yüzyılın ikinci yarısında, ticaret hacmi ve değeri savaflara ve rekabete rağmen yükselmeye devam etti. İngiltere’nin kömür gibi ürünlerde uyguladığı teknikler taklit edilmeye çalışılmaktaydı. Ancak Colbert’in uygulamaları imalat ve ticaretin önünde büyük engeldi. 1750 yılından sonra bu korumacı politikalara karşı gedikler açılmaya başlandı. 1759 yılında, Hindistan pamuğu ithal edilmesine izin verilmişti. Yüzyılın ortasında tarım geleneksel biçimde örgütlenmeye devam ediyordu ancak 1750’lerden sonra fizyokratların da etkisiyle tarım ticarileşmeye başladı, ortak alanların satışına izin verildi (Hauser, 1933: s.268-271). Örneğin, fizyokratların uygulamalarını tatbik etmek isteyen Bourgogne,1767 yılında kraldan çitleme için izin talep etti. Köylünün tarladaki verimini yükseltmek için toprakların birleştirilmesi gerektiğini, optimum toprak ve emek kullanımının ancak toprakların bütünleşmesiyle olabileceğini söylüyorlardı. Komünal ekim ekilecek alanı büyütmeyi teşvik edici bir yöntem değildi. Komünal otlaklar kaldırılmalı, toprak bireysel kullanılmalıydı. Kral bu isteklere uzun

süre dirense de 1770 yılında sınırsız çitleme hakkı verildi (Root, 1987: s.141-145). Ticaret ve imalatta gerçekleşen atılımları yüzyılın ikinci yarısında mali yapıda görmek pek de mümkün değildi.

15. yüzyıldan sonraki ilk yeni dolaysız vergi bu dönemde yürürlüğe girdi (Velde, 2006: s.8-10). 1749 yılında *dixieme* kaldırılıp yerine *vingtieme* (*twentieth*) getirildi. *Vingtieme* toprak sahiplerinin net geliri üzerinden yüzde 5 oranında alınan bir vergiydi. İkinci *vingtieme*, 1756 yılında Yedi Yıl Savaşları başlayınca yürürlüğe kondu ve savaş boyunca devam etti. Savaşların getirdiği maliyet katlanarak ilerliyordu (White, 1998: s.16). Yüzyılın ikinci yarısından önce başlayan ve devrime kadar süre giden talep artık soyluların da vergi ödemesiydi. Bu dönemde neredeyse her nazır vergi reformu deniyor, herkesin vergi ödemesini istiyor ancak soyluların özellikle de *parlement*'in direnişi ile karşılaşılıyordu (Aftalion, 1990; Collins, 1995). Kırılarda ise büyük köylü ile küçük köylü arasında farklar belirginleşmeye başlamıştı (McPhee, 2002: s.7-8).

J. J. Rousseau, bahsettiğimiz yani ticarileşmenin arttığı, mali sistemin gittikçe bozulduğu, kırılarda kutuplaşmanın arttığı bir dönemde yazmıştı. Rousseau, Montesquieu'nun tersinemonarşi karşıtıydı. Ona göre insanlar arası ilişkide “insanın başına gelebilecek en kötü olay başka birinin keyfine ve insafına bağlı bulunmaktı” (2016: s.158). Eşitsizliğin kaynağında ise mülkiyeti bulunuyordu:

“Eşitsizliğin... kanun ve mülkiyet hakkının korunmasının bunun ilk aşaması olduğunu yüksek görev makamlarının kurulmasının ikinci aşama; üçüncü ve son aşamanın da meşru ve kanunlara uygun erkin keyfi erk haline gelmesi olduğunu görürüz”(2016: s.167).

Rousseau, “Yargıcın ya da hükümetin işlevlerini daha yüksek bir ilke olan ‘genel iradeye’ tabi ve bağımlı kılarak ikincil bir konuma indiriliyordu”. Kral dâhil olmak üzere tüm yöneticilerin “genel idareye” bağlı olması gerektiğini söylüyordu. Burada egemen irade halktı. Böylelikle Rousseau, yöneticiyi halka bağlamış oluyordu (Wood, 2012: s.226-227). Genel irade ile ifade etmek istediği şey devletin bir özel mülkiyet biçim olmadığı kamusal bir şey olduğudur. Hükümet ise ancak halkın yararına çalıştığında meşru olabilirdi (Wood, 2012: s.225). *Toplum Sözleşmesi* eserinde “devletin toplum sözleşmesi ile bütün üyelerin mallarına sahip olduğunu” dile getirmekteydi (2018: s.19). Rousseau için sorun servetler arasındaki fark değildi, tirana karşı herkes için adaletin korunmasıydı bu da ancak Montesquieu'nun söylediği gibi kanunlara tabiiyet ile mümkündü. Hükümetin en önemli görevi aşırı servet eşitsizliğini gidermektir. Bu

bağlamda, Rousseau ticari gelirleri eleştirmekte, topraktan elde edecek gelirler taraftarı olmaktadır (Rosenblatt, 1997: s.196). Toprakta elde edilecek gelirlere ilişkin fikirleri ise çağdaşı olan fizyokrat düşünürler ile de ayrıştıyordu.

Rousseau, emek gücünün toprakta maksimum biçimde kullanılmasını savunurken, Fizyokratlar net çıktıyı yükseltmenin öneminden bahsediyor ve emek gücünün optimal ölçütlerde kullanılması gerektiğini dile getiriyordu. Quesnay ekonomik ölçeğin kullanılmasını, yani sermaye ve emeğin etkin bir şekilde değerlendirilmesini yazarken, Rousseau tarımda kendine yeter köylülerden bahsediyor tarıma para girmesi durumunda çöküntü yaşanacağını savunuyordu. Quesnay, piyasa odaklı bir analiz yaparken, Rousseau piyasadan sakınıyordu. Rousseau doğanın hatasız bir rehber olmayacağını söylerken, Quesnay doğa kanunlarını ve *laissez faire*'ı savunuyordu (Fridén, 1998: s.85-86).

Rousseau'nun hedefi zenginliğin artması değildir, ona göre eşitsizliğin dört kaynağı "zenginlik, soyluluk, mevki, kişisel güç ve değer"dir (2006: s.169), " açlık içindeki çoğunluk zorunlu ihtiyaç maddelerinden yoksun yaşarken bir avuç insansın gereksiz şeyler bolluğu içinde yüzmesi doğa kanuna açıkça aykırıdır" diyordu (2006: s.176).

Bu bağlamda, Rousseau'nun *Ekonomi Politikelerinde* vergilere dair yaklaşımının genel iradeyi, toplumsal eşitsizlikleri gözetken bir çerçevede kurgulandığını söylemek yanlış olmaz.

Rousseau, devlet fonlarının her türlü kullanımından önce halkın genel kurulu tarafından tahsil ve kabul edilmesi gerektiğini ve aynı kurul bunun sonra nasıl kullanılmasını gerektiğini belirtmesi gerektiğini söylemektedir. Vergiler mülkiyete zarar vermemeli, kamusal ihtiyaçların karşılanması için oy çokluğu ile "gelirlere orantılı bir tarife" ile uygulanmalıdır. Vergilerin yasal olması için halkın veya temsilcilerin rızasının olması gereklidir (2005: s.39).

Rousseau, Montesquieu'nin kişisel vergilerin köleliğe, varlık üzerinden vergilendirmenin özgürlüğe daha uygun olduğu fikrine karşıdır. Rousseau'ya göre eğer kişisel vergi herkes için aynı olsaydı Montesquieu haklıdır. Ama Fransa'da uygulanan *capitation* adı verilen ve kişi başına alınan verginin kişilerin maddi güçlerine uygun olduğunu, dolayısıyla özgür insana en uygun olan verginin bu olduğunu söyler. Ancak oranı gelire göre ayarlamak çok önemlidir, bunun için öncelikle nicel oranlar dikkate alınmalı beş kat daha fazla kazanan beş kat daha fazla vergi ödemelidir. Ancak kendine yetecek kadar varlığa sahip

kişi vergi ödememelidir. Diğer yandan, vergilendirme yapılırken toplumsal olarak avantajlıları ve dezavantajlıları dikkate almak gerekir. Bu yüzden sadece malvarlıkları değil toplumsal konum farklılıkları ve servet fazlalıkları da dikkate alınmalıdır. Ancak Rousseau'ya göre, bu dürüst memurların yaptığı ancak "Montesquieu gibi büyük adamların titreyerek üstlenecekleri bir şeydir" (2005: s.46-9). Burada Rousseau, Montesquieu'nun vergilemede adalet ile ilişkisinin olmadığına vurgu yapmaktadır.

Rousseau'ya göre *tailleyani* dolaysız vergi en avantajlı vergi olarak görülmüştür, çünkü ülkeler halkın huzuruna değil "vergi tahsilatının güvenliğine ve miktarına" bakar olmuşlardır. Diğer yandan, Rousseau vergilendirmenin köylünün üretimini artıracığı tezine karşıdır. Ona göre köylü zaten ödeyeceğini bildiği vergiler için üretimini arttırmaz. Ayrıca köylülerin az vergi ödediği Hollanda ve İngiltere, neredeyse hiç vergi ödemeyen Çin'de topraklar verimli şekilde işletilmektedir (2005: s.50). Rousseau'ya göre öncelikle eğer araziye ve ürününe yüksek vergi konulursa köylünün alacakları ile sattığı arasında bir fark oluşur, böylelikle bu fark tüccara, zanaatkâra gider, köyün parasını kent çekmiş olur. Diğer yandan, köylü vergilendirdiğinde bu illaki fiyatlarla satıcıya yüklenmez çünkü çiftçi malını satsa da satamasa da bu vergiyi ödemek zorundadır. Diğer yandan, ticaret ve sanayiden gelen kaynak kentleri zenginleştirecek kırları ise yoksullaştıracaktır, bu da kentlerde fiyatları arttıracak bunu vergilerin artması izleyecektir, kırların ise üretimini arttırmamasına rağmen vergileri yükselecek yani kırlar daha fazla vergi yükü yükleneceklerdir (2005: s.50- 51).

Peki nasıl olacak da "servet eşitsizliklerin artmasını, aylakların çoğalmasını, kırların kentlerde hizmetkar olmasını engelleyecek, kırsal kesimlerin nefes almasını sağlayacak" biçimde vergileme yapılacaktır? Rousseau'ya göre:

"Yabancı mal ithalatından, üretim fazlası olmamakla birlikte yabancıların vazgeçemediği yerli malların ihracatından yararsız ama yüksek getirisi olan zevk ve gösteriş için üretilen nesnelere kentlere girişinden ve genel olarak bütün lüks eşya ve ürünlerden alınacak vergi ve resimler bu çifte hedefe ulaşmayı sağlayacaktır. Kentlerde aylak insanların çoğalmasının ve kırsal kesimlerin boşalmasının önünü ancak yükü zengine yıkararak yoksula nefes aldırarak bu tür vergilerle geçilebilir" (2005: s.53).

Rousseau, satış vergilerinde de adalet arar ve ona göre temel ihtiyaç maddeleri bu vergilerden muaf olmalıdır:

“Mala konan vergi o malı satan değil “kullanan” ödemelidir, vergilerin çokluğu satıcıyı daha güçlü bir güdüyle bunlardan kaçma yollarını aramaya sevk edecektir. Satıcı hiçbir şey ödemez, vergiyi yalnızca alıcı öder ve bu yüzden hiçbir homurdanma veya ayaklanma çıkmaz, çünkü buğday ve pirinç gibi temel ihtiyaç maddeleri tamamen vergiden bağımsız olduğundan halk ezilmemiş, vergiler de yalnız hali vakti yerinde kişilere yüklenmiştir” (2005: s.54).

Rousseau, vergileri lüksü cezalandırmak ve dengeli büyüme kaydetmek için toplumsal bir araç olarak görmüş, bu konuda Montesquieu’nun yazdıklarını geliştirmiştir. Tarım ürünlerinin vergiden muaf olmasını istemektedir ve yerel pazarlarda satılacak olan gıda ürünlerinin vergilendirilmesi taraftarı değildir. Rousseau’ya göre gelire göre alınacak kafa vergisinin dışındaki vergiler, keyfi tüketim ve lüks tüketim üzerinden alınacak satış vergileri olmalıdır. Lüksün artan bir yapısının olması konusunda Montesquieu ile aynı fikirde olmak ile birlikte lüks tüketimden alınacak artan oranlı vergi taraftarıdır ve bu vergi onun için iyi bir devletin temel araçlarından biridir (Hont, 2015, s. 118).

2. SONUÇ

Montesquieu, imalatın ve ticaretin yükseldiği, soyluların zenginliklerinin görece düştüğü, finansçıların devlet maliyesinden oldukça kazanç elde ettiği, mutlak monarşinin çelişkilerinin hissedildiği bir dönemde cüppe soylu kimliğiyle eserlerini kaleme almıştır. Montesquieu, cüppe soyluları sınırlayan mutlak monarşiye ve devlet kaynaklarından parazit gibi faydalanan finansçılara karşı olmuştur. Zenginliği gittikçe hızla yükselen burjuvaziyi ise mutlak monarşiye karşı bir ittifak unsuru olarak görmüştür. Montesquieu’nun mutlak monarşinin temel özelliği olan ağır vergilere, yine monarşinin önemli bir gelir kaynağı ve finansçıların zenginlik unsuru olan tuz vergilerine yönelttiği eleştiri ancak böyle bir çerçeveden anlaşılabilir görünmektedir. Diğer yandan, Montesquieu Rousseau gibi “genel irade” den bahsetmemekte soyluların vergi muafiyetini sorgulamamakta dolayısıyla genel olarak soylu sınıfını yanında durmaktadır. *Taille* gibi dolaysız vergileri değil de ticari vergileri önermesi de belki yine bu bağlamda değerlendirilebilir. “Açıklık” ve “ölçülülük” talepleri ise üçüncü tabakanın asırlardır istediği taleplere denk düşmektedir. Üçüncü tabakanın sesinin daha yüksek çıkmaya başladığı bu dönemde bu talepleri görmezden gelmek pek de mümkün olmasa gerek. Savaşlar ise daha fazla harcama, vergi ve eğer kazanılırsa güçlü devlet anlamına gelmektedir dolayısıyla Montesquieu savaşların yoksullaştırıcı etkisine vurgu yapar.

Rousseau, imalat ve ticari zenginliğin gittikçe arttığı, üçüncü tabakanın sesinin daha da yükseldiği, devlet maliyesinin daha da bozulduğu, toplumsal eşitsizliklerin görünür hale gelmeye başladığı bir dönemde yazmıştır.

Montesquieu vergilerin kararlaştırılması konusunda eski sisteminin devamından yanadır, ayrıcalıkların devam etmemesi gerektiğini söylemez, ancak Rousseau'da vergileri belirleyecek olan "genel irade"dir. Bu yaklaşım biraz daha ileri götürülürse aslında mali olarak önemli bir dönüm noktasına herkesin vergi ödemesine kadar giden bir yolu açabilir. Rousseau, servet eşitsizliğine dikkat çeker ve vergileri burada bir araç olarak görür. O yüzden ki lüks tüketim malları üzerinden vergi alınması gerektiğini yazar. Çağdaş fizyokratlar gibi kapitalist tarım yerine, küçük köylüyü koruyan önermeler getirir, o yüzden çiftçinin ağır vergilendirilmesinin karşısında yer alır *taille*nin köylüyü tembellikten uzaklaştırmak için yükseltilmesinin istenen sonucu vermeyeceğini söyler ve gelire göre vergilendirmeyi vurgular. Montesquieu ve Rousseau vergilerin ağırlığının azalması konusunda hem fikirlerdir. Ve belki vergilemede adalet konusunda da Montesquieu ile Rousseau arasında bağ kurulabilir. Ancak Rousseau da adalet fikri daha gelişkin görülmektedir. Ona göre kişisel, kişinin gelirin oranlı alınacak bir vergi daha adildir. Malın üzerinden alınacak vergilerde temel gıda maddelerinin muaf tutulması gerektiğini söyleyerek Montesquieu'nun ticaret vergisi önerisine gelire göre vergi anlayışını ekler. Böylelikle Rousseau'nun vergi anlayışında küçük burjuva ideolojisinin etkileri rahatlıkla gözlenebilir.

KAYNAKÇA

Ağdemir, Z. (2017). *Vergi, Sınıf ve İsyân: 16.-18.yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğunda Vergi İsyânları*. (Yayımlanmamış Tez) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü Ankara.

Aftalion, F. (1990). *The French Revolution: an Economic Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Armstrong, A. (2002). *The European Reformation, 1500-1610*. Oxford: Heinemann Educational Publishers.

Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolutist State*. Londra: NLB.

Baum, J. A. (2013). *Montesquieu and Social Theory*. Oxford: Permagon Press.

Bibby, A.C (2011). *Montesquieu's Political Economy Commerce, Liberty, and Religion in the "Spirit of Laws"* (Yayımlanmamış Doktora Tezi).Michigan State University, Political Science, Michigan.

- Bloch, M. (1996). *French Rural History*. Berkeley: University of California Press.
- Clark, S. (1995). *State and Status*. Cardiff: University of Wales Press.
- Collins, J. (1995). *The State in Early Modern France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler Geçiş Tartışmaları*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Eatwell, J. (1894). *Palgrave's Dictionary of Political Economy*. Londra: Palgrave.
- Félix, J. (2001). "The Economy". İçinde, W. Doyle (Der.), *Old Regime France 1648-1788*. Oxford: Oxford University Press.
- Fridén, B. (1998). *Rousseau's Economic Philosophy: Beyond the Market of Innocents*. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht.
- Grant, A. J. (2013). *The French Monarchy 1483-1789*. New York: Cambridge University Press.
- Gürkan, C. (2016). "Klasik Siyasal Düşüncede Maliye Teorisi: Bodin, Hobbes ve Rousseau". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), ss. 148-17.
- Goldstone, J. (1991). *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. California: University of California Press.
- Hauser, H. (1933). "The Characteristic Features of French Economic History from the Middle of the Sixteenth to the Middle of the Eighteenth Century". *The Economic History Review*, 4, (3), ss. 257-272.
- Hamscher, A. N. (1976). *The Parlement Paris after the Fronde 1653-1673*. Londra: University of Pittsburgh Press.
- Hazan, E. (2015). *Fransız Devriminin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Hont, I. (2015). *Politics in Commercial Society, Jean Jacques Rousseau and Adam Smith*. Harwad University Press.
- Lecercile, J. L. (2016). "Jean Jacques Rousseau: Hayatı ve Eserleri (1712-1778)", İçinde, J.J. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı. İstanbul: Say.
- Le Roy Ladurie, E. (2002). *Romans Karnavalı*. İstanbul: İmge Yayınevi.
- McCullough, R. L. (2007). *Coercion, Conversion and Counterinsurgency in Louis XIV's France*. Boston: Brill.
- McPhee, P. (2002). *The French Revolution 1789-1799*. New York: Oxford University Press.
- Montesquieu, C.L. (2014). *Kanunların Ruhu Üzerine*. İstanbul: Hiperlink.
- Parker, D. (1990). *The Making of French Absolutism*. New York: Routledge.
- Price, R. (2012). *Fransa'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Rosenblatt, H. (1997). *Rousseau and Geneva: From the First Discourse to the Social Contract, 1749-1762*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rousseau, J.J. (2016). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. İstanbul: Say.
- Rousseau, J.J. (2005). *Ekonomi Politik*. İstanbul: İmge.
- Rousseau, J.J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Snape, John (2011), "Montesquieu - "The Lively President" and the English way of taxation" İçinde, Tiley John (Der.), *Studies in the history of tax law*. Oxford: Hart.

Root, H. L. (2007). *Peasants and King in Burgundy: Agrarian Foundations of French Absolutism*. Berkeley: University of California Press.

Sée, H. (2004). *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*. Batoche Books.

Smith, A. (2008). *Ulusların Zenginliği*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Timur, T. (2016). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*. İstanbul: Yordam.

Velde, F. R. (2006). "French Public Finance Between 1683 and 1726" 12 Mart 2018 tarihinde <http://www.helsinki.fi/iehc2006/papers3/Velde.pdf> erişildi.

White, E. N. (1999). "France and the Failure to Modernize Macroeconomic Institutions" 3 Mart 2018 tarihinde <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/94249/1/1999-04.pdf> erişildi.

MAKALE / ARTICLE:

İNSAN KAYNAKLARINDA YENİ BİR YAKLAŞIM: YETENEK YÖNETİMİNE İLİŞKİN NİTEL BİR ARAŞTIRMA

A NEW APPROACH TO HUMAN RESOURCES: A QUALITATIVE RESEARCH ON TALENT MANAGEMENT

Mustafa ALTINTAŞ*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, organizasyonlarda insan kaynakları yönetiminde sıkça vurgulanan yetenek yönetimi kavramını açıklayarak, organizasyonlarda yetenek yönetiminin kullanımını incelemektir. Nitel bir araştırma deseninde planlanan bu çalışmada 30 insan kaynakları/yetenek yöneticisi ile elektronik ortamda yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden faydalanılarak veriler toplanmıştır. Araştırma kapsamında yetenek yöneticilerinden elde edilen bilgilerle, yapılan literatür araştırması desteklenerek yetenek yönetimi konusunun organizasyonlardaki uygulama biçimleri ortaya konulmuştur. İnsan kaynakları/yetenek yöneticisi olan kişilerden elde edilen veriler tanımlayıcı analizlere tabi tutulmuştur. Analizler sonucunda yetenek yönetimi uygulamalarının organizasyonlarda yeterli düzeyde uygulanmadığı, yetenek yöneticilerinin görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir. Yetenek yönetiminin organizasyonlar açısından mevcut durumu literatür bilgisiyle sınırlı kalmakta olup, uygulama düzeyinde çok önemli sıkıntıların yaşandığı anlaşılmıştır. Bu durumun asıl sebebinin ise organizasyonların geleneksel insan kaynakları yönetimi aşamasından öteye geçmedeki eksiklikleri olarak gözlemlenmiştir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda, bundan sonra yapılacak çalışmalar için yetenek yönetiminin organizasyonlarda etkin bir şekilde uygulanması amacıyla öneriler sunulmuştur. Bu önerilerin yetenek yönetiminin organizasyonlarda daha etkin bir şekilde kullanılmasına yön vereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yetenek, Yetenek Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi

*Y. Lisans Öğrencisi, İşletme Bölümü, İİBF, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
İletişim Adresi: : mustafaltintas40@hotmail.com

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the use of talent management in organizations by explaining the concept of talent management, which is often emphasized in human resource management in organizations. In this study, which is planned in a qualitative research design, 30 human resources / talent managers gathered data by utilizing semi-structured interview technique in electronic environment. Within the scope of the research, the knowledge gained from the talent managers and the research literature on the literature have been supported and the application forms of talent management have been put forward in the organizations. The data obtained from persons who are human resources / talent managers have been subjected to descriptive analyzes. As a result of the analyzes, it has been determined that talent management practices are not adequately implemented in organizations, in line with the views of talent managers. The current situation of talent management in terms of organizations is limited by the knowledge of the literature and it is understood that there are very important problems at the application level. The main reason for this situation is observed as the shortcomings of organizations beyond traditional human resource management. In line with the results of the research, suggestions have been presented for the effective implementation of talent management in the organizations for future studies. It is thought that these suggestions will lead to more effective use of talent management in organizations.

Key words: Talent, Talent Management, Human Resources Management

1. GİRİŞ

Küreselleşen dünyada örgütselyaşamda birçok faktör dünya ölçeğinde değiştirilebilen ve geliştirilebilen ürünler haline gelmişlerdir. Bu iş yaşamında örgütlerin "İnsan Kaynakları" bölümleri de büyük oranda değişiklikler geçirmek durumunda kalmışlardır. Kapsadıkları organizasyonları bu ağır rekabet ortamında ayakta kalabilir halde tutabilmek için gerekli değişiklikleri yaratmanın gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu durumun sonucunda ihtiyaç duyulan çalışan stillerinin de değişmesi kaçınılmaz olmuştur. İş yaşamında süregelen bu sürecin çalışan açısından en belli etkilerinden biri yetenekli çalışanların örgütlere kazandırılmaya çalışılması alanında olmuştur.

Bir örgütte ne olursa olsun bir işten etkilenen varlık insan olup, örgütler için artık belirli niteliklere sahip olan ve çalışacağı bölümün işlevlerinin bilgisine vakıf olan çalışanlar artık kifayetsiz gelmemektedir. Bu tür çalışanlarla küresel rekabette var olabilmenin yolu da bulunmamaktadır. Bunu başarabilmenin yolu ise duygusal ve zihinsel zekâsı gelişmiş, yenilikçi çalışanlarla bir arada olmaktan geçmektedir. Önemi günden güne artış gösteren

insan kaynakları bölümünün başarı ölçüsü, işgörenlerin ferdi olarak ilerlemelerinin temin edilmesiyle oluşmaktadır. İnsan faktörünün de göz ardı edilmeyecek düzeyde olduğu örgütlerde çalışanların yeteneklerinin farkında olması da yetenek yönetimi anlayışıyla sağlanacaktır.

Bu çalışmanın önemi ise diğer çalışmalardan farklı olarak günümüzde popüler bir hale evrilmiş olan yetenek yöneticisi olan kişilerle yapılmış olmasıdır. Diğer çalışmaların geneline bakıldığında sadece bir ya da bir kaç şirket üzerine odaklanarak yapıldığı veya kuramlar üzerinden gidildiği görülmektedir. Bu çalışma bu konuya ilişkin içeriğiyle yeni bir soluk getireceği düşünülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle insan kaynakları yönetiminde yetenek yönetiminin ve bu yaklaşımın önem kazanmasının ne şekilde olduğu üzerinde durulacak, daha sonra ise yetenek yönetimiyle ilgili yapılan çalışmanın analizi verilecek ve yetenek yönetiminin alanyazında eksik görülen hususları üzerine katkı sağlanılmaya çalışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İnsan Kaynaklarında Yetenek Yönetimi Dönemi

İnsan kaynakları yönetiminin tarihsel gelişimi alanyazında incelendiğinde seksenli yıllara kadar olan süreye gelene kadar adı personel yönetimi veya personel yönetimi ve endüstri ilişkileri gibi kavramlar yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tarihten öncesinde bile bu kavramların yerine kullanılacak yeni kavramlar arandığı da görülmüştür. İki kavram arasındaki en önemli fark personel yönetiminin işletme çıkarlarını gözetiyor olması, insan kaynaklarının ise çalışan insanın memnuniyetini düşünüyor olmasıdır (Demirkaya, 2006, s.6; Sabuncuoğlu, 2013, s.7).

İnsan kaynakları yönetiminde yetenek yönetimi dönemi ise doksanlı yıllarla beraber başlamıştır. Yetenek yönetiminin ortaya çıkmasından sonra bir soru daha gündeme gelmiş olup, bu da çalışanların ne kadar yetkin olduğu konusundadır. Yetkinlik, büyük ölçüde başarı ile ilgili psikolojik ya da davranışsal nitelikler şeklinde değerlendirilmekte olup, bireyin herhangi bir işteki veya durumdaki etkili veya üstün sonuca ulaştıran temel özelliği şeklinde tanımlanmıştır (Budak ve Akyol, 2013, s.157).

Küresel düzende bir örgüt aracı olarak insan kaynakları yönetimi dünyanın her yerindeki kültürleri anlamak, büyük düşünmek ve dünya çapında iş üretmek durumunda kalmıştır. Bu sebeple insan kaynakları, insanların globalleşme sebebiyle

büyüyen, gelişen ve hudutları ortadan kalkan rekabet alanlarına fikir olarak entegrasyon temin etmesinde bir vazife üstlenmektedir. Bu durum yetenek yönetimi sürecinin hızlanmasına ön ayak olmuştur (Demirkaya, 2006, s.15).

Bu tanımlar ışığında insan kaynakları yönetiminin hamurunda olan sürekli yenileşme ve iyileşme hareketinin daha da ileriye gitmesini istemek ve bunu sağlam temellere dayandırmak hatta ve hatta en mükemmeline ulaşmak için yetenek yönetimi kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram insan kaynakları yönetiminin bir aracı olmaktan çok, asıl amacı görevinde bir işlev üstlenmiştir.

Aslında bütün bu çalışmaların özünde yatan faktörleri en baştan ele alacak olursak insan kaynakları yönetiminde yetenek yönetiminin yerini ve önemini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bunu şekil üzerinde gelişim tablosu olarak göstermemiz mümkündür (Alayoğlu, Nihat, s.75):

Eylemsel (Operasyonel) Rol	İKY -Seçme ve Yerleştirme -Eğitim ve Geliştirme -Ücret ve ödüllendirme -Performans değerlendirme -Ücret ve Ödül Yönetimi -Yönlendirme ve Motivasyon	Stratejik İKY -İK Planlaması -Strateji Odaklı İK Uygulamaları -Öğrenme ve Gelişme -Örgüt Tasarımı -İşletme stratejileri ile uyum ve bütünleştirme	YDİKY -Yetkinlik Analizi -Yetkinlik Bazlı İK Uygulamaları -Farklılıkların Yönetimi -İşletme Stratejileri ile Uyum ve Bütünleşme -Kazan-kazan anlayışı	Yetenek Yönetimi -Yetenek odaklı İK Uygulamaları -Yetenek Havuzu -Yedekleme Planı -Liderlik Geliştirme -İşletme Stratejileri ile Uyum ve Bütünleşme -Uygun Örgütsel Ortamın Oluşması
	Kuralcı ve Kayıt Tutucu	Stratejik Rol		
	Personel Yönetimi -Bordrolama -Yararlar -Yan Ödemeler	Rol -İş Ortağı -Geliştirici ve işbirlikçi -Proaktif ve İş Odaklı -Fonksiyonlar arası entegrasyon	-Stratejik Ortak -İdari Uzman -Çalışan Şampiyonu -Değişim ve Dönüşüm Ajanı	-Stratejik Ortak -Yetkinlik Uzmanı -Birimler Arası Uyum ve Entegrasyonu Sağlama

Şekil 1: İK Yönetiminin Gelişimi ve Değişen Roller

Şekilde görüldüğü üzere, gelişim sürecinin ilk zamanlarında Personel Yönetimi olarak isimlendirilen bu aşamadaki rolü operasyonel düzeydedir. Bir sonraki aşamada, iş ortağı pozisyonunda gösterilen insan kaynakları yönetimi, işgörenlere yönelik olan politikaların belirlenmesinde ve uygulamasında daha faal hale gelmiş olup, organizasyon içindeki rolü yönetsel seviyeye ulaşmıştır. Küreselleşme ve çevresel faktör değişimlerinin hız kazanmaya başladığı bir sonraki aşamada ise, insan kaynakları yönetiminin işletme ve organizasyon içindeki rolü stratejik seviyede değerlendirilmeye

başlanmıştır. Kavramsal açıdan en son olarak yetenek yönetimi başlığı adı altında tartışılmaya devam edilmektedir (Alayoğlu, 2010, s.76).

2.2. Yetenek Yönetimi

İnsanlar geçmişten günümüze kadar geçen sürede farklı niteliklere, becerilere ve yetkinliklere sahip olmakla birlikte bu yeteneklerin bazıları insanda doğuştan var olan özelliklerdir. Yeteneğin "tanımlanabileceği" fikri insanın doğuştan kendinde olması veya sonradan o özelliği kazanması sebebiyle neredeyse ölçülmesi zor bir durumdur (Downs ve diğerleri, 2013, s.269).

Türkçe'de "kabiliyet, istidat" sözcükleri yetenek kavramının karşılayan sözcüklerdir (www.tdk.gov.tr, 2017). İngilizce'de ise "ability, capability" kelimeleri yetenek kavramına karşılık gelmektedir. Bir etkinliği gösterebilme kapasitesini "kabiliyet", edinme kapasitesini "istidat" kavramları karşılamaktadır (www.tureng.com, 2017). Yetenek kavramı bir etkinliği hem edinirken hem de sergileme kapasitesi eylemini bir arada gerçekleştiren bir yapıya sahiptir.

Yetenek kavramı sözcük olarak *"bir kimsenin bir şeyi anlamayarak yapabilme niteliği, birden fazla konuya da spesifik alanda sahip olunan içseli doğal kabiliyet, eğitim ve deneyimle, ileri düzeyde yeterliğe ulaşabilen, özel bir alandaki üst düzey kabiliyet"* olarak tanımlanmaktadır (Akar, 2015, s.17). Bu tanımlar yeteneğin doğuştan gelen ve özel bir alandaki davranışları gösterebilme kapasitesi ve yetkinliği olarak ifade edilebilir. Ayrıca yetenek, psikoloji bilimi kapsamında incelenerek zamanla yönetim biliminin çalışma alanına girmiştir.

Örgütsel açıdan yetenek, örgütlerin teknolojik, maddive stratejik açıdan avantajlarınısağlayabilmek ve bunları insanlara uyarlamak, var olan yetenekleri bütünleştirebilmek ve sürdürebilmesini sağlamak olarak bir rekabet üstünlüğü konsepti olarak ifade edilmektedir(Ağraş ve Kılınç,2014, s.3).

Yetenek yönetimi literatürde, insan kaynakları sermaye literatüründen "mimari" kavramını ödünç almaktadır. Mimari metafor stratejik insan kaynakları yönetiminde değer yaratma kavramını vurgulamıştır. Yetenek yönetimi mimarisi ise, bir örgüt tarafından geliştirilen ve uygulanan sistemlerin süreçlerinin birleşimidir. Yetenek yönetimi örgütsel anlamda bu şekliyle etkili bir biçimde yürütülmektedir (Sparrow, 2015, s.250).

Yetenek örgütsel açıdan da yaratıcı düşünmeyi karşılayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir örgüt olaylara farklı bir açıdan bakabilmek ve çözüm üretebilmek için yaratıcılık yeteneğini kullanması gerekir. Bundan sonraki süreçlerde iyi yapmak yeterli sayılamayacağı gibi etkili olabilmek ve analitik düşünmek de yeterli kabul edilmeyecektir. İş yaşamı, stratejik düzeyde ve asıl rekabetin gerçekleştiği birinci sırada yaratıcı düşünmeyi yani yetenekli olmayı gerektirecektir (Yıldırım, 1999, s.28).

Yetenek yönetimi için literatürde farklı kişilerin birçok farklı tanımları bulunmaktadır. Öncelikle bu tanımları inceleyerek yetenek yönetimi tanımını yapıp, ardından yönetim sürecinde yetenek yönetiminin nasıl ortaya çıktığı ve günümüz dünyasında bir örgütte yetenek yönetiminin nasıl bir konumda olduğunu incelemek literatüre katkı sağlamak amacıyla gerekli görülmektedir.

Yetenek yönetimi yaygın olarak kullanılmasına rağmen ilk başlarda somut bir tanıma kavuşturulamamıştır. Yetenek yönetimi, insan kaynakları yönetiminde nispeten yeni bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Yetenekten sonra yeteneği yönetmek bir ihtiyaç haline gelmiştir (Waheed ve Zaim, 2015, s.1206).

Yetenek yönetimi kavramı ilk olarak McKinsey Quarterly adlı oyuncunun "Yetenek İçin Savaş" adlı makalesinde geçmiştir. O zamandan bu yana yetenek konusu araştırmacıların ve örgütlerin ilgi odağı olmaya başlamıştır. Yetenek örgütün en önemli varlık amacı olarak düşünülen "insan sermayesi"dir. Bir organizasyon için yetenek hayati önem taşımaktadır. Yetenek yönetimi sistemi hem organizasyon hem de çalışan açısından gerekli görülen bir kavramdır (Waheed ve Zaim, 2015, s.1206).

Yetenek yönetimi tanımları farklı açılardan tanımlanmakta olup, yetenek yönetimini sadece işe alım, performans değerlendirme olarak görmeyip örgütün tümüne yayılan bir anlayış olarak ele almamız gerekmektedir. Bu yüzden de bazı yazarların genel kapsayıcı tanımlarını almak daha uygun olacaktır (Sweem, 2009, s.16).

İnsan Kaynakları Yetenek Yönetimi: Yetenek Yönetimi, tipik insan kaynakları işlevlerinin bir koleksiyonudur. İnsan kaynaklarının adı da yetenek yönetimi olarak değişmiştir.

Yetenek Havuzu Kavramı: Yetenek yönetimi, işgörenlerin tüm örgütte uygun bir akış içinde doğru noktalarda olmalarını ve çalışmalarını sağlamak üzere tasarlanan bir süreçler dizisidir. İnsan kaynakları planlamasıyla ilişkilidir. Örgüt içindeki işgücü

planlamasına ve örgütsel yedeklemeye odaklanır. Doğru kişinin, doğru zamanda, doğru pozisyonda çalışmasına yöneliktir.

Genel/Kapsayıcı Yetenek Yönetimi: Yetenek yönetimi sadece spesifik pozisyonlara odaklanmaz. Yeteneğin performansa bağlı olarak yönetimidir. İnsancıl ve demografik algılar bağlamında farklılaştırmadan yeteneğin yönetimidir. Her bir kişiyi en yüksek performansına ulaştırmak için yönetmek en kritik noktadır, çünkü demografik ve iş dünyasının etkileri de kritik önem taşır. Örgütün ve liderlerin gelişim ihtiyaçları yetenekle karşılanır, örgüt iş hedeflerini örgütsel yedekleme çalışmalarısıyla gerçekleştirir.

Bütüncül Yetenek Yönetimi: İnsan kaynakları ile sistemlerini bütünleştirir. Doğası yarar sağlamak üzerinedir. Yeteneği, iş stratejisi ile bütünleştirir. Geleceğe dönük sürdürülebilirlik ve gelişme için proaktif olmaktır. Yeteneği geliştirmek ve yönetmek için düzenlenmiş süreçleri geliştirmektir. Tüm yöneticiler ve işgörenler için aynı kültür içinde iletişim içindedir.

Yetenek yönetimi tanımlarından da çıkarılacağı gibi insan kaynaklarının yeni bakış açısı yetenek yönetimi olmuştur. Yetenek yönetimi, doğru kişilerin, doğru zamanda, doğru yerde çalışmasını sağlayan, geleceğe lider ve yönetici hazırlama çalışmasını kapsayan bir örgütçalışması olmuştur. Artık örgütler kendilerine bu yolları benimseyerek ve yetenek yönetimi çalışmaları yaparak yetenekleri bunlara göre yönetmesi gerekmektedir.

2.2.1.Yetenek Yönetiminin Tarihsel Gelişimi

İlk çağlardan bu yana insanlar için önemli olan temel ihtiyaçların karşılanabilmesi zaman içinde varyasyonlara uğramıştır. Dünyada meydana gelendemografik değişimler ve yeni teknolojilere kolaylıkla ulaşma imkanı ile gereksinimler değişmekte ve çeşitlenmektedir. Böylelikle günümüz dünyasının insan profili sadece temel ihtiyaçlar için emek harcayan insan olmaktan uzaklaşarak, hep en iyisini isteyen bir yapıya evrilmiştir (Yumurtacı, 2014, s.188).

Yetenek yönetimi kavramı, işletme alanında hızla büyümekte olan ve değeri son yıllarda artan, akademik literatürde de önemli bir konuma gelmiş bir kavramdır. Tarihsel gelişimine baktığımızda diğer aynı statüdeki kavramlara göre emekleme aşamasında olan bir yaklaşımdır. Yetenek yönetiminin bir süreç olarak görülmesi de yavaş ilerlemesini doğurmaktadır. Zaman ilerledikçe yüksek performansa sahip yeteneklerle

örgütler, insan kaynakları yönetiminde daha da ileriye giderek tüm zamanların en iyi yönetim şeklini ortaya koyacaklardır (Wong ve Daniell, 2017, s.6).

İnsan kaynakları yönetimi kavramının ortaya çıkması ve günümüzdeki noktaya gelmesinde tarihsel zaman içinde meydana gelen olaylar ve yaşanmış örgüt tecrübeleri baya etkili olmuştur. Organizasyonlarda işgörenlerin yaptığı işlerden aldığı karşılık oranları ve bu karşılıklarla ilgili ilk yasalar ile kullanılmış olan işbölümü ve personel devri kavramları ve bu kavramların uygulamaları ilk kez insan kaynaklarına geçişin esaslarını oluşturmaktadır (Doğan ve Demiral, 2013, s.147).

Çağdaş yönetim tekniklerinin gelişmesi ile yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Kesin sınır çizmek mümkün olamamakla birlikte, Toplam Kalite Yönetimi, Değişim Yönetimi gibi çağdaş yönetim yaklaşım ve teknikleri ile 1990'lı yıllardan itibaren yetenek yönetimi yaklaşımı günümüze kadar yoğunlaşarak gelmiştir. Global demografik değişim ve yetenek kıtlığı gibi konuların yetenek yönetiminin gündeme gelmesinde etkili olan olgular olarak görülmektedir (Şahin, 2015, s.8).

İnsan kaynaklarında yetenek yönetimi kavramının ortaya çıkmasında pay sahibi olan diğer bir konu ise, kuşakların bölümlendirilmesi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda kuşaklar X, Y, Z olarak isimlendirilmiş olup, 1960 - 1980 yılları arasında doğanlara X kuşağı, 1980 - 2003 yılları arasında doğanlara Y kuşağı, 2003 yılı sonrası doğanlar ise Z kuşağı adı verilmektedir. Bu kuşak bölümlendirmesinde kişilerin özellikleri de dikkate alınarak yeteneği ona göre yönetmek gerekmektedir (Karalar ve Çetin, 2016, s.159).

2.2.2.Yetenek Yönetiminin İşleyişi

Öncelikle, örgütün sektörü veya pozisyonu ne olursa olsun, yetenekli çalışanların diğer çalışanlara göre örgüte katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Swailes'e göre yetenek örgütsel olarak değişebilen bireyler olarak tanımlanmaktadır. Yetenek yönetiminin işleyişi ise çalışanların örgüte uzun vadede katkıda bulunmaları için, örgütsel yetenek programlarına alınmasıyla ve liderlik yeteneklerinin geliştirilmesiyle sağlanacaktır (Swailes ve Downs, 2013, s.269).

Üstün yetenek geleceğin en önemli rekabet avantajı kaynağı olacaktır. Ondan fayda sağlamak isteyen herhangi bir şirket üstten başlayarak, organizasyon boyunca yetenek zihniyetini yerleştirmelidir. Yetenek yönetimini yakıcı, rakiplerini kasıp kavurucu bir

öncelik haline getiren organizasyonlar daima zafer kazanacaktır (Chambers ve diğerleri, 1998, s.2).

Yetenek yönetimi şu anki durumda hala insan kaynakları departmanının etkisi altında bir çalışma alanı olarak kendisine yer bulan bir kavram olarak görülmektedir. Fakat bu farkındalığın farkında olan örgütler rekabet yarışında kendilerini bir adım öne taşıyarak örgütlerine katkı sağlayacaktır. Bu da yetenek yönetiminin günümüz dünyasında etkinliği ve verimliliği için gerekli olan teknolojilerle ve ileri görüşlü liderlerle mümkün olacaktır.

Yetenek yönetimi mevcut durumdan ilerdeki süreçlerde iş gereksinimlerini karşılamada ve stratejik iş amaçlarına ulaşmada yetenekleri kendine çekme, geliştirme ve elde tutmada organizasyonca planlanmış ve uygulanmış süreçler ve programlar olarak ifade edilmektedir (Keçecioğlu ve Korkmaz, 2014, s.155). Yetenek sahibi işgörenlerin örgüte çekilmesi ve örgütte tutulmasının günden güne zor bir hal alması örgütleri harekete geçirmiştir. Kendine çekme ve elde tutma gayretlerinin faaliyetinin kontrol edilmesi sürekli iyileştirme performansı bakımında önemlidir.

Yetenek yönetimini uygulamayan örgütlerde bile bir gizli yetenek mekanizması bulunmaktadır. Stratejilerin yokluğunda yetenek geliştirmek zor bir durum olarak görülmekte olup, uygulamayan örgütlerde bile bu durum kaçınılmazdır. Çünkü yetenek yönetiminin örgütlere katkısı birden fazla bölümde gerçekleşmektedir. Örgütlerde yetenek yönetimine bütünsel açıdan bakmayı gerektiren dört yetenek yönetimi şekli bulunmaktadır. Yetenek araştırması kapsamında tanımlanan formlar şu şekilde açıklanmaktadır (Orr ve diğerleri, 2014, s. 534):

- Kısmi Özel Yetenek Yönetimi; egemen kasıtlı bir form olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada asıl amaç sadece küçük oranlarda çalışanlar bu yöntemde dâhildir. Çalışan potansiyelinin belirlenmesinde geleneksel değerlendirme sistemleri kullanılmaktadır. Bunlara yardımcı olması açısından ek değerlendirme yöntemleri ve testler kullanılabilir.
- Kısmi Kapsayıcı Yetenek Yönetimi'nde ise yalnızca küçük çalışanların kalkınma programlarına dâhil edilmiş ve kuruluş modellerine uyacak kişileri belirlemek için yetenek taramaları daha geniş bir aralıkta gerçekleştiği için yetenek tanımları uygulanmaktadır. Bu yöntem dışlanmış gruplardan en iyi şekilde yararlanmak ve liderlerin yetenekli kişileri yönlendirmeleriyle sağlanmaktadır.

- FITM modeli, kuruluş sistemlerini tanımak için organizasyonda yetenek çeşitliliği ve uygunluğuna göre yetenek dağılımı yapmaktadır. Bu da kişilerin alternatif iş bölümlerinden yararlanmasına yardımcı olabilir. Bu model organizasyonda kişilerin ihtiyaç duydukları yeteneğin, onlara en verimli şekilde yardımcı olmaları için kullanmalarını sağlamaktadır.
- Elit yetenek yönetimi, bir strateji olarak ifade edilmektedir. Amaç, yüksek potansiyele sahip insanları istihdam etmek ve onları örgütte tutmaktır. Stratejik başarı için fikrini değiştirme, fikrinden en yetenekli sözleşmeleri çıkartma ve işgörenin haklarını kontrol ederek koruma bulunmaktadır. Bu elit yetenek yönetim modeliyle çalışanlar kendi bölümlerinde her zaman daha iyisine ulaşmayı hedefleyecek ve örgütsel tabakalarla sistematik bir şekilde yükseleceklerdir.

Bu dört modelin mutlaka statik olmasını önermemekle birlikte, yetenek programlarını belirli yollarla tasarlamak ve yönetmek mümkün olacaktır. Bu formdaki modeller sadece yol gösterici olup, yeteneklere açıklık getirmekte ve yönetimin sınıflandırılmasını sağlayarak işgörenler arasında gözlemler yapılmasına kolaylık sağlamaktadır (Orr ve diğerleri, 2014, s. 535).

Yetenek yönetiminin sistemi kapsamlı ve entegre olan bir süreç olduğundan bu sürecin doğru yönetilmesi için ilk adım yetenek yönetimi anlayışının benimsenmesidir. Tüm çalışanlar tarafından bu anlayışın benimsenmesi oldukça önemli olup, benimsenmediği takdirde başarısızlıkla yürütülmüş bir süreç ile şirketlerin karşılaşması kaçınılmaz olacaktır (Öner, 2014, s.31).

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümü çalışma grubu, çalışmada kullanılan veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizini kapsamaktadır. Bu çalışmada veri toplama araçlarından birisi olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler belli seviyedeki standartları sebebiyle, anket formlarındaki yazıya dayalı sınırlılığı yok ettiği ve bir konuda derinlemesine bilgi sahibi olmaya yardımcı olması sebebiyle araştırmacıları tarafından kullanılmaktadır (Altunay ve diğerleri, 2014, s.64). Nitel bir araştırma olan bu çalışmada da diğer nitel çalışmalar gibi çıktılara değil süreçlere odaklanmaktadır. Nitel araştırmalar anlamlar önemli olduğundan bu teknik tercih edilmiştir.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunun belirlenmesinde, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme, yöntemi yapılacak araştırmanın kolaylıkla ulaşabileceği örneklem ögelerini almayı kapsamaktadır. Bu örneklem, araştırmacının örneklem tasarlaması ve ulaşması çok zor olduğu durumlarda kullanılan yaygın bir örnekleme yöntemidir. Bazen evren ögelerinin hepsini belirlemek imkânsız olduğunda kullanılmaktadır (Gül ve diğerleri, 2007, s.412). Araştırmada zaman ve işgücü açısından önemli sınırlılıklar bulunduğundan bu yöntemle başvurulmuştur. Araştırmada katılımcıların yetenek yönetimi sürecine ilişkin gözlemleri ve görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma grubunu ise elektronik ortamda belirli şirketlerin insan kaynakları/yetenek yöneticileri oluşturmuştur.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarıyapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu form elektronik ortamda çalışma grubuna gönderilmiş olup, sadece belirlenmiş sorular üzerinden araştırma yapılmaya çalışılmıştır.

Doğru sonuçları elde etmek için uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formu, araştırma soruları ve literatürdeki bilgiler ışığında yetenek yöneticileri için geliştirilmiştir. Görüşme formunda "yetenek yönetimi uygulama nedenleri, düzeyleri, organizasyona faydaları ve çalışanlara faydaları" gibi sorular bulunmaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan sorularda; soruların görüşülen kişilerce kolayca anlaşılması ve karmaşık olmaması, sorulara cevap veren kişileri yönlendirici olmaması gibi noktalara dikkat edilmiştir.

3.3. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri, katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebileceklerini düşünülen ve kolayca ulaşılabilen elektronik ortamlarda, kendilerinin istedikleri ve randevu verdikleri zamanlarda toplanmıştır. Görüşme soruları her bir katılımcıya aynı şekilde yöneltilmiştir. İnsan kaynakları/yetenek yöneticileri ile yapılan görüşmelerde sadece elektronik ortam kullanılmıştır. Görüşmelerin analizinden 10 sayfa veri elde edilmiştir. İlk olarak veriler yazıya dökülmüş ardından yazıya dökülen verilerin doğruluğu sağlanmış, belirlenen tekniklere göre veriler işlenmiş ve analiz edilmiştir. Daha sonra da bulguların yorumlanması yapılmıştır. Verilerin güvenilirliğini sağlamak için görüşmelerin

dökümü araştırmacı dışındaki başka bir uzman tarafından incelenmiş ve araştırmacının bulgularıyla karşılaştırması yapılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde elde edilen veriler önceden belirlen gruplar halinde özetlenerek yorumlanmaktadır. Elde edilen veriler araştırma sorularına göre sınıflandırılabilir veya gözlem, mülakat gibi veri toplama aşamalarındaki ön bilgilerle de düzenlenebilir. Bu analiz türünde veri kaynaklarından alıntı yapılabilir. Bunun amacı da öne çıkan görüşlerin okuyuculara açık bir şekilde yansıtılması amacını taşımaktadır. Ayrıca bu analizin amacı okuyucuların anlayabileceği ve kullanabileceği bir hale dönüştürmektir (Altunay ve diğerleri, 2014; s.67).

3.5. Bulgular

Katılımcıların görüşleri, gizlilik esasına dayalı olarak isimleri verilmeden analiz edilerek aktarılmıştır. Buna göre araştırmanın bu bölümünde, görüşme formunda bulunan sorular problemlere göre gruplanmış ve bulgular sunulmuştur.

3.5.1.Yetenek Yönetiminin Nedenlerine İlişkin Görüşler

Bu alt problem doğrultusunda görüşme formundaki soru, "şirketinizde neden yetenek yönetimini uyguluyorsunuz?" şeklinde dir. Bu problem doğrultusunda analizin cevapları iki şekilde ortaya çıkmıştır: Yetenek yönetimini uygulayana bağlı nedenler ve kuruma bağlı nedenler. Bu iki temayı oluşturan kavramlar incelendiğinde yetenek yöneticileri tarafından en fazla vurgulanan noktanın kurumdaki yetersizlikler olduğu ve ikinci olarak da işgörenlerin becerilerini ortaya çıkarma olmuştur. Katılımcılar birinci alt tema olan kuruma bağlı nedenler için, yöneticilerinin yetenek yönetimi anlayışını örgütlerde bir kurum kültürü haline gelmesi için çaba gösterdikleri ve bu çabayı gösterdikleri takdirde çalışanlardan azami ölçüde fayda sağlayacaklarını belirtmişlerdir. Sürekli iyileştirmeye ve geliştirmeye çalıştıkları da ortak verilen cevaplar arasında bulunmaktadır. İkinci neden ise uygulayana bağlı nedenler olup, insan kaynakları/yetenek yöneticileri de çalışanların bu konuda ikiye ayrıldıklarını, kimisinin olumlu kimisinin olumsuz düşündüğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Olumlu düşünen çalışanların kendi becerilerini geliştirme, eğitim, kariyer avantajları gibi faktörleri göz

önünde bulundurduğunu düşünürken olumsuz düşünenler ise yeteneklerinin farkına varılıp kendisini daha çok çalıştırılacağından yakınmaktadır.

3.5.2.Yetenek Yönetiminin Uygulama Aşamasındaki Görüşler

Bir diğer alt problem olan uygulama aşamasındaki görüşlerin görüşme formundaki sorusu "Çalıştığınız şirkette yetenek yönetimini nasıl gerçekleştiriyorsunuz?" şeklinde olmuştur. Katılımcıların genel itibarıyla verdiği cevaplar bir model oluşturma üzerine olmuştur. Şirketlerinin yetenek yönetimi politikalarını tam vermemekle birlikte genel hatlarıyla aktarmışlardır. İlk olarak uygulamada yeteneklerin kazanılmasında şirket içindeki yeteneklere odaklanılması vardır. Daha sonra dış çevredeki yeteneklere ulaşılması için gerekli çaba gösterilmektedir. Bunun için birçok farklı kazanım programları uyguladıklarını belirtmişlerdir. Bütün bu çabalardan sonra keşfedilen ve elde edilen yeteneklerin geliştirilmesi ve işletmeye katkı sağlaması için çalışmalar devam etmektedir. Asıl ve en önemli olan durum ise bütün bu çalışmalar yapıldıktan sonra yetenekli insan gücünün elde tutulması ve benzer elemanların yetiştirilmesidir. Çünkü yeteneklerinin farkına varan çalışan artık kendindeki gücü görüp farklı işler yapmak isteyerek bulunduğu yerden ayrılmak isteyebilmektedir. Katılımcıların genel olarak verdikleri cevaplardan ortak durum analizi bu şekilde olmuştur.

3.5.3.Yetenek Yönetiminin Olumlu Yönlerine İlişkin Görüşler

Bu alt problem doğrultusunda görüşme formundaki soru ise "Yetenek yönetiminin çalıştığınız şirkete avantajları nelerdir?" şeklindedir. Bu problem doğrultusunda katılımcılar ortak bir çok cevap vermekle beraber spesifik cevaplar da vermişlerdir. Katılımcıların geneli yetenek yönetiminin gelecekte örgütlerde insan kaynakları adının tamamen yerini ve görevini üstleneceğinden bahsetmiştir. Yetenek yönetimi stratejik konularda insan kaynakları departmanının ikinci plana atılmasını da önlemektedir. Her şeyin insandan geçtiğini varsayınca yetenek yönetimi yenilik ve stratejik değişimin başarılı olmasına büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca örgütler için en önemli konulardan olan finans konusunda yetenekleri elde tutarak, örgütlerden yeni yetenekle ortaya çıkararak finansal konularda katkı sağlamaktadır. Yetenek yönetimi çalışanların işlerine katılımlarını da arttırmaktadır. Çalışanlara verilecek ödüllerin performansa bağlı olduğunun da kanıtıdır. Yetenek yönetimi bir açıdan da performansa dayalı yönetim sürecine benzetilmektedir. Çünkü hünerlerini sergileyen ve performanslarıyla örgüte

katkılarını sağlayan kişiler değer görerek farkı şekillerde bunların karşılığını almaktadırlar.

3.5.4.Yetenek Yönetiminin Olumsuz Yönlerine İlişkin Görüşler

Bu alt problem doğrultusunda görüşme formundaki soru, "Yetenek yönetiminin çalıştığınız şirkete dezavantajları nelerdir?" şeklinde olmuştur. Katılımcılar olumlu yönlerini belirttikleri gibi olumsuz yönlerini de fazla olmamakla birlikte genel bir çerçevede belirtmişlerdir. Bu belirtilen faktörler ise yetenek yönetiminin karar alma karışıklığına yol açabileceğidir. Örgütlerde herkesin yeteneklerini ortaya koymaya çalışmasıyla bir takım karışıklıklar ortaya çıkabilecektir. Bir diğer sorunda ise yeteneğinin farkında olan ve olaylara rekabetçi yaklaşan çalışanların var olma durumudur. Eğer bir çalışan yetenekli ve bir işi ondan başka birisi yapamıyorsa bu durum, o örgüt için bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Bunun önüne geçecek olan kişi ise yeteneğin yöneticisidir.

3.5.5.Yetenek Yönetiminin Uygulama Düzeyine İlişkin Görüşler

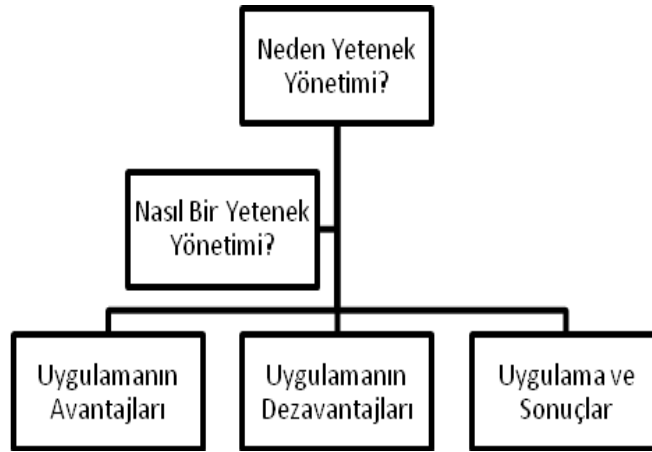
Bu alt problem doğrultusunda görüşme formundaki soru ise "Çalıştığınız şirkette yetenek yönetimi uygulamasının düzeyi nedir?" şeklinde olmuştur. Buradaki genel sorun araştırma analizleri incelendiğinde katılımcıların yetenek yönetimi konusunda tam anlamıyla yetkinliğe ulaşmadıkları ve hala yetenek yönetimini insan kaynaklarının sadece alt bir birimi şeklinde gördüklerinden kaynaklanmaktadır. Bütün görüşme sorularına verilen cevaplarda da görüldüğü üzere yetenek yönetimi kavramsal olarak bilinmekte fakat uygulama konusunda zorlanmalar, sıkıntılar, eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Bu da yetenek yönetiminin yabancı temelli bir uygulama olmasından ve ülkemizde yeterince önemsenmemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca katılımcılardan hariç olarak yetenek yönetimini etkin bir şekilde uyguladığını iddia eden bazı şirketler ise bilgi paylaşımı konusunda örgüt politikaları gereğince rekabetçi bir davranış göstermişler ve şirketlerinin uygulamaları hakkında bilgi vermekten kaçınmışlardır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada insan kaynakları yönetiminde yeni bir yaklaşım olarak karşımıza çıkan yetenek yönetimi kavramının örgütlerdeki faaliyetleri ortaya konulmuştur. Çalışmada görüşme tekniği kullanılarak 30 farklı insan kaynakları/yetenek yöneticisiyle görüşülerek çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgulardan katılımcıların sorulara

verdiği cevaplara bağlı olarak yetenek yönetiminin Türkiye'de kavramsal olarak iyi bilindiği fakat uygulama açısından kısır kaldığı yapılan çalışmayla ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında, kendi şirketlerinin yetenek yönetimi uyguladığını iddia eden şirketlerle elektronik ortamda iletişime geçilmeye çalışılmış fakat herhangi bir geri dönüş alınamamıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Diğer bir sınırlılık ise yetenek yöneticileriyle elektronik ortamdan iletişim sağlanması olmuştur.

Çalışmaya, araştırmacıların kendi çalışmalarında yararlanmaları açısından örnek bir model oluşturulmuştur.

Şekil 2: Yetenek Yönetimi İşleyiş Süreci Modeli

Çalışmada katılımcılara yöneltilen sorularla yetenek yönetiminin şirketlerde farkında olup olunmadığı araştırılmış ve katılımcıların verdiği cevaplara göre de uygulamada çeşitli sıkıntıların yaşandığı anlaşılmıştır. Görüşme formunda bulunan sorulardan nedene ilişkin soruya verilen cevaplardan yapılan analizle örgütün hem yönetim açısından hem de ekonomik açıdan faydalanabileceği bir durum olduğu için yetenek yönetimini uyguladıklarını belirtmişlerdir. Yetenek yönetiminin uygulama aşamasındaki görüşlere göre katılımcıların şirketlerindeki uygulamalar alana yenilik katacak düzeyde görülmüştür. Belirli programlarla yaklaşılan konuda farklı biçimler kullanılarak yeteneklerin fark edilmesi, bulunması, geliştirilmesi, elde tutulması ve örgüte azami düzeyde fayda sağlanması gibi konuların arttırılarak devam edilmesi çalışmaları yapılmaktadır. Bu durum da örgütler adına yetenek yönetimi kavramının anlaşılabilir hale geldiğinin göstergesidir. Fakat her örgüt için aynı durumu söylemek doğru olmayıp, sadece belirli kurumlar bu çalışmaları yapmaktadırlar. Bir diğer soru ise katılımcıların yetenek yönetiminin örgüte sağladığı faydalar üzerine olmuştur. Katılımcıların çalıştıkları şirketler adına verdikleri cevaplara göre yetenek yönetimi

birçok açıdan örgüte fayda sağlayarak örgüte bir değer katma açısından önemli bir konumdadır. Ayrıca gelecekte insan kaynakları departmanlarının yerini yetenek yönetimi departmanının alacağı da ortak görüşler arasında yer almıştır. Bir ana alt tema olan yetenek yönetiminin örgüt için olumsuz analizleri ise örgüt için bireysel isteklerin zararının olabileceği yöndedir. Bu durum çalışanların yeteneklerinin farkına varması durumuyla ortaya çıkmaktadır. Beşinci soru olan, yetenek yönetiminin düzeyine ilişkin soruya verilen cevaba göre yapılan analizde ise yetenek yönetimi uygulamasından çok performansa dayalı bir sistemin işlediği ve yeteneklerin bulunmasında yeterli olunmadığı görülmüştür. Katılımcıların verdiği yanıtlara göre örgütlerin gelişme aşamasında olduğu saptanmıştır.

Yetenek yönetiminin artık örgütler için kilit bir şekilde stratejik bir zorunluluk haline geldiğini söylemek mümkündür. Çünkü yeni pazarlara girme, globalleşme, rekabetçi pazar koşulları ve daha gelişmiş olan ve hızla değişen teknolojilerin giderek yaygınlaşması, yetenekler konusunda da yeni ihtiyaçları beraberinde getirmek durumunda kalıyor. Örneğin tüm dünyadaki üretim işletmeleri, teknisyenler, mühendisler ve programcılar gibi üst düzey yetenekleri işe alma konusunda sıkıntı çekebiliyor. Bazı gelişmiş ülkelerde görülen yaşlanan iş gücü ve düşük doğum oranı gibi nüfusla ilgili özellikler bu pazarlarda bir yetenek kıtlığına yol açmakla birlikte bazı ülkelerindeki işçiler ise artık daha yüksek maaşlar talep etmektedirler. Bütün bu sayılan sebepler yöneticileri zor duruma sokan ve dolayısıyla örgütün asıl amaçlarına zarar veren durumlar haline gelmiştir.

Yetenek yönetiminin işletmeler açısından en önemli özelliği ise piyasada rekabet edebilmek için var olmayı, hayatta kalmayı başarmaktan ziyade en etkin ve verimli bir şekilde çalışmayı, uygulamayı ana hedef yapmaktan geçmektedir. Çünkü yetenek yönetiminin ekonomik anlamda, şirkete karlılık getirmesi anlamında büyük önemi vardır. Şirketin temel amaçlarını farklı bir yolla yerine getirmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken de yetenek yönetiminin tek yönlü değil çok yönlü bir fonksiyon olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Performansların da niteliklerin de becerilerin de üstün bir düzeyde ve rakiplere karşı fark yaratabilecek bir konumda olmaları gerekmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bilgiler doğrultusunda yetenek yönetimi uygulayan veya uygulayacak olan organizasyonlara kılavuz niteliğinde olacağı düşünülen öneriler de sunulmak istenmiştir. Bu öneriler gerçekleştirilebilirliği çok uzak olmamakla beraber

ileride alana ve bu önerileri dikkate alan kişilere fayda sağlaması açısından gerekli görülmüştür.

Öncelikle örgütlerin insan kaynakları çalışmaları olan eğitim, geliştirme, kariyer yönetimi gibi konular örgütün stratejilerine destek verecek bir biçimde bir çatıda toplanmalıdır. Çünkü farklı alanlarda çalışma yapan örgütler sadece bir insan kaynakları ile yürütülemez ve sadece bir yöntemden başarı beklenemez. Bununla birlikte insan kaynakları stratejilerinin üstüne konulacak olan yetenek yönetimi stratejileri de bu amaçlara göre belirlenerek uygulanmalıdır. Ayrıca bütün işlerde olduğu gibi yetenek yönetiminde de bütün örgüt kadrosundaki kişilerin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi kaçınılmaz bir şarttır.

Bu sürecin başarıyla aktarılabilmesi ve hayata geçirilebilmesi için ise örgüt stratejileri doğrultusunda planlar yapılmalı ve örgütte hali hazırda çalışanların nitelikleri ve yetenekleri çözümlenmeli ve eksik veya zayıf yönleri ortaya konulmalıdır. Örneğin bir örgütte yerine getirilecek iş için gerekli kişiler varsa o iş için dış kaynak kullanımına gidilmemeli ve mevcut yeteneklerden yararlanılmalıdır. Bu da yine yetenek yönetiminin bir faydası olarak görülen ekonomik faydayı sağlamaktadır. Ayrıca bunlar belirlenirken örgüt için gelecekte fayda sağlayabilecek yetenekler de belirlenerek ona göre strateji oluşturulmalıdır.

Hazırlanacak olan stratejiler doğrultusunda en önemli görev lidere düşmektedir. Çünkü örgütün karar alma ve alınan kararı uygulamaya yetki sahibi olduğu için lider bu süreci en başından takip etmeli ve bu sürece kimlerin katkı sağlayacağını belirlemesi gerekmektedir. Burada bunu yapabilmek için de liderin belli başlı yeteneklere sahip olması gerekmektedir. Çünkü yetenekleri yönetmek de yetenek sahibi olmayı gerektiren bir iştir. Ayrıca yetenek yönetimi örgütün tamamına değil, nitelikleri ve becerileri olan kişilere hitap etmelidir. Çünkü uygulamanın amacı o kişilerden yola çıkılarak bu uygulamayı örgütün geneline yaymaktır.

Ayrıca yeteneği yöneten kişiler bütün bu yaptıkları planlardan ve uygulamalardan sonra yönetim faaliyetinin de işlevlerinden olan denetim mekanizmasını da çalıştırmaları gerekmektedir. Yani kendilerine sorular sorarak yetenek yönetiminin uygulanabilirliğini tartışmalıdırlar. Örgütte çalışan kişilerin becerilerini geliştirmeleri yönünde nasıl ve ne kadar destek verdiklerini, çalışan kişilerin iş yaşantısı dışındaki hayatlarına ne kadar saygı gösterip önem verdiklerini, çalışanların düşüncelerini açık ve rahat bir şekilde

ifade edip edemediklerini, çalışanların örgütte sahip oldukları yeteneklerinin farkında olup olmadıklarını veya bu farkında oldukları yeteneklerini kullanabildiklerini düşüncelerini sağlayarak yetenek yönetiminin uygulanabilirliğini sağlanacaktır.

Sonuç olarak yetenek yönetimindeki temel amaç, kavramsal çerçevelerden çok insan odaklı olarak onların hislerine kadar hitap etmeyi öğrenmeyi gerektirmektedir. Organizasyonlar bunu yaparken en değerli varlık olan insanı bir araç değil amaç olarak ele almalıdır. Organizasyonların başarısı için bütün yatırım insana yapılmalı ve sonuçların da güzel olacağından emin olunmalıdır. Ülkemizde bu tür uygulamaların ne derece aktif olduğu ise büyük bir tartışma konusudur. Çünkü hem yetenek yönetimi hem de insana odaklanmak şirketlerin genel anlamda arka sıralarda kalan planlarının içerisinde yer almaktadır. Asıl amaç sürekli kar elde etmek olduğu için bu şekildeki ince nüansları kaçırmakta ve başarısızlığın nedenleri başka mecralarda aranmaktadır. Ayrıca bu gibi eksikliklerin alan adına daha da faydalı olması açısından etraflı bir şekilde çalışılmasının organizasyonlar açısından kazanım sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ağraş, S. ve Kılınç İ. (2014). "Örgütsel Yeteneklerin Türkiye'deki Otel İşletmeleri Bağlamında Analizi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 3, Sayı: 4, Ss-3.

Akar, F. (2015). "Yetenek Yönetimi", *İmge Kitabevi Yayınları* 17-20.

Alayoğlu, N. (2010). "İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Dönem: Yetenek Yönetimi", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1 Ss: 68-97.

Alpsoy, S. (2016). "Bitmeyen Proje", *Timaş Yayınları*. (Gene Kim, Kevin Behr, George Spafford).

Altunay, E., Oral, G. ve Yalçınkaya, M. (2014). Eğitim Kurumlarında Mobbing Uygulamalarına İlişkin Nitel Bir Araştırma, *Sakarya University Journal of Education*, 4/1 (Nisan /April 2014) ss. 62-80.

Demirkaya, H. (2006). "Tarım Toplumundan Bilgi Toplumuna İnsan Kaynakları Yönetiminde Değişim", *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, Temmuz-Aralık 2006, ss. 1-23.

Doğan, S. ve Demiral, Ö. (2008). "İnsan Kaynakları Yönetiminde Çalışanların Kendilerine Doğru Yolculuk Yöntemi: Yetenek Yönetimi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, Sayı 3, S.145-166.

Downs, Y. ve Swales S. (2013). "A Capability Approach To Organizational Talent Management" *Human Resource Development International*, Vol. 16, No. 3, 267-281, <http://dx.doi.org/10.1080/13678868.2013.782992> .

Elizabeth G. Chambers, Mark Foulon, Helen Handfield-Jones, Steven M. Hankin, ve Edward G. Michaels III (1998). "The War For Talent " *The McKinsey Quarterly: The*

Online Journal of McKinsey & Co
(http://www.executivesondemand.net/management sourcing/images/stories/artigos_pdf/gestao/The_war_for_talent.pdf)

Gül, A. ve Özen, Y. (2007). Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren Örneklem Sorunu, Yıl/ Year: 2007, Kkefd/Jokkef, Sayı/ Number: 15.
(<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/31569> , Erişim tarihi 01.11.2017).

Gülfidan, İ. (2008). "Yetenek Yönetimi", Acar Basım Ve Cilt San.Tic A.Ş., Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (Orijinal Adı Ve Yayımcısı : Harward Business Review On Talent Management Harward Business School Press.

Güner, M.B. (2016). "Çalışanların Yetenek Yönetimi Algısının İş Motivasyonuna Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Programı, İstanbul.

Güngör Kanap, M. (2013). "Bilgi Çağında İnsan Kaynakları Yönetimine Bakış: İşletmelerde Yetenek Yönetimi Ve Çalışan Performansına Etkisi Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Programı, İstanbul.

Karalar, S. ve Çetin, C. (2016). "X, Y Ve Z Kuşağı Öğrencilerin Çok Yönlü ve Sınırsız Kariyer Algıları Üzerine Bir Araştırma", Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt: 14, Sayı: 28, Ss. 157-197.

Keçecioğlu, T. ve Korkmaz Çiçek, A. (2014). "Yeni İnsan Kaynakları Vizyonu: Yetenek Yönetimi Metrikleri", Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, Cilt 10, Sayı 22, Ss: 155-171.

Öner, E. (2014). "Bankacılık Sektöründe Yetenek Yönetimi Ve İlişkilendirildiği İnsan Kaynakları Fonksiyonları: Bir Uygulama", Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Sabuncuoğlu, Z. (2013). İnsan Kaynakları Yönetimi(Uygulamalı). Beta Yayınları.

Sparrow, P.R. ve Makram, H (2015). "What Is The Value Of Talent Management? Building Value Driven Processes Within A Talent Management Architecture" Human Resource Management Review 25, 249–263.

Swalesa, S, Downs, Y. ve Orr, K (2014). "Conceptualising Inclusive Talent Management: Potential, Possibilities And Practicalities" Human Resource Development International, Vol. 17, No. 5, 529–544, <http://dx.doi.org/10.1080/13678868.2014.954188> .

Sweem, S. (2009). Leveraging Employee Engagement through a Talent Management Strategy: Optimizing Human Capital through Human Resources and Organization Development Strategy in a Field Study. Unpublished Doctoral Dissertation, Faculty of Benedictine University, Wheaton.

Şahin, Ö. (2015). "Yetenek Yönetimi Ve Yenilik Performansı İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma" Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın.

Şahin, Ş. (2012). "Kısıtlar Teorisine Göre Sanayi İşletmelerinde Çalışanların Motivasyonu ve İşletme Başarısına Etkisi: Pvc Üretim İşletmesi Üzerine Bir Uygulama", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Konya.

Terlemez, B. (2013). "Stratejik İnsan Kaynakları Bağlamında Organizasyonlarda Yetenek Yönetimi: Bankacılık Sektörü Uygulama Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Aydın.

Waheed, S. ve Zaim, A. (2015). "A Model For Talent Management And Career Planning" Educational Sciences: Theory & Practice • 2015 October • 15(5) • 1205-1213.

Wong, A. ve Daniell, K. (2017). "Examining The Effectiveness Of Corporate E-Learning in Global Talent Management International Journal Of Advanced Corporate Learning" <https://doi.org/10.3991/ijac.v10i2.7305> . Article submitted 16 June 2017. Published as resubmitted by the authors 03 August 2017.

Yıldırım, O. (1996), "Takımınızın Yeteneklerini Geliştirmede Yaratıcılık", Hayat Yayınları, (Aslı) (Bentley, Trevor, "Sharpen Your Team's Skills in Creativity")

Yumurtacı, A. (2014). "Küreselleşen Emek Piyasalarında Yeni Bir Olgu: Yetenek Yönetimi", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2014 - Ekim 2014, Yıl: 5 • Sayı: 8, Ss, 187-212.

Www.Tdk.Gov.Tr, 2017, Erişim Tarihi: 08.10.2017

Www.Tureng.Com, 2017, Erişim Tarihi: 08.10.2017

MAKALE / ARTICLE:

BALKAN-AFRİKA YAKINLAŞMASININ DÖNEMSEL NİTELİĞİ*

THE SEASONALITY OF BALKAN-AFRICA RAPPROCHEMENT

Mürsel BAYRAM**

ÖZET

Soğuk Savaş döneminde bazı Balkan devletleri, Afrika kıtasındaki ulusal kurtuluş mücadelelerinde aktif bir rol üstlenmiş ve ideolojik yönelimleri doğrultusunda çeşitli Afrika ülkeleriyle siyasi, iktisadi ve askerî işbirliği geliştirmişlerdir. Balkan devletleri ile Afrika devletleri arasındaki temasların yoğunlaştığı yıllar, Yugoslavya'da Josip Broz Tito, Bulgaristan'da Todor Jivkov, Romanya'da Nikolay Çavuşesku'nun iktidarda olduğu dönemlere denk gelmektedir. Söz konusu Balkan-Afrika irtibatının Soğuk Savaş sonrası dönemde ivme kaybetmesi, bu yakınlaşmanın konjonktürel bir nitelik arz ettiğini göstermektedir. Başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere yükselen Asyalı güçler Soğuk Savaş sonrası dönemde Afrika devletleriyle ilişkilerini yoğunlaştırırken, Balkan devletlerinin Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi önceleyerek Afrika gibi uzak coğrafyalarla ilgilenmemeleri, Asya ve Avrupa bölgesel alt-sistemlerinin ekonomi-politik eğilimlerindeki farklılaşmaya işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Afrika, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan

* Bu makale, VII. Uluslararası Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Kongresi'nde (24-25 Mart 2018, Tekirdağ) "Balkan ve Afrika Devletleri Arasındaki İlişkilerin Tarihsel Bağlamı" adıyla sunulan bildirinin revize edilmiş halidir.

** Öğr. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
İletişim Adresi: murselbayram@ahievran.edu.tr

ABSTRACT

Some Balkan states played an active role in African national liberation movements and forged political, economic and military cooperation with African states in accordance with their ideological orientation during the Cold War. The years when the contacts between Balkan and African states were intensified coincide with the terms of office of Josip Broz Tito in Yugoslavia, Todor Zhivkov in Bulgaria, and Nicolae Ceauşescu in Romania. The dwindling contacts between Balkan and African states after the Cold War indicate that the rapprochement in question was seasonal/conjunctural. While the rising powers of Asia, the People's Republic of China in particular, have intensified their ties with African countries in the post-Cold War era, Balkan states have prioritised the European integration and not been interested in remote geographies like Africa. This signalises a differentiation in political and economic tendencies of Asian and European regional sub-systems.

Keywords: Balkans, Africa, Yugoslavia, Romania, Bulgaria

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Amerikan-Sovyet rekabeti, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Balkan yarımadası ile Afrika kıtası üzerinde de yeni bir büyük güç mücadelesinin sahnelenmesini beraberinde getirmiş ve bu bölgelerdeki devletleri ittifaklardan birine dâhil olmaya zorlamıştır. Balkan devletlerinin Soğuk Savaş dönemi ittifak tercihleri incelendiğinde, Bulgaristan'ın büyük ölçüde Sovyet nüfuz sahası içinde kaldığı; Romanya'nın Varşova Paktı'na dâhil olmakla birlikte sosyalist olmayan rejimlerle de ilişki geliştirmeye çalıştığı; Arnavutluk'un bir müddet Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile yakınlaşmakla birlikte, genel olarak kendisini dış dünyadan izole ettiği; daha güneydeki Yunanistan'ın ABD öncülüğündeki Batı Bloğu'nun safında yer aldığı; anti-Stalinist tutumuyla ön plana çıkan Josip Broz Tito liderliğindeki Yugoslavya'nın ise diğer Balkan devletlerine nazaran daha bağlantısız bir siyaset izlediği görülmektedir.

Yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş olan Afrika devletleri ise, Amerikan-Sovyet kutuplaşmasının yarattığı gerilimin zaten kırılğan durumda olan siyasal yapılarına zarar vereceği endişesiyle bağlantısız kalmayı yeğlemişlerdir. Bu doğrultuda Afrika devletlerinin tamamı, Üçüncü Blok olarak anılan Bağlantısızlar Hareketi'ne katılmıştır. Tabii, Bağlantısızlar Hareketi'ne dâhil olmak, siyaseten Batı veya Doğu bloğuna meyyal olmayı engellememiştir. Nitekim Botswana, Fas, Güney Afrika, Kenya, Liberya, Senegal,

Somali ve Zaire yönetimleri, genel olarak Batı Bloğu'na yakın politikalar izlerken Angola, Benin, Cezayir, Etiyopya, Gana, Gine, Gine Bissau, Kongo, Madagaskar, Mali, Mozambik ve Libya ise dönemselsel olarak Doğu Bloğu'na yakın olmuşlardır.

Bu bilgilerden hareketle, Balkan-Afrika yakınlaşması; uluslararası sistem, bölgesel alt-sistem, aktör/devlet ve birey/karar alıcı düzeylerinde analiz edilebilir. Çalışmada aktör düzeyi tercih edilerek Balkan devletlerinin dönemin iki kutuplu uluslararası yapısındaki konumları/yönelimleri doğrultusunda hangi Afrika devletleriyle ne tür temaslar kurdukları ve bu yakınlaşmanın Soğuk Savaş sonrası dönemde devam edip etmediği analiz edilecektir.

2. YUGOSLAVYA-AFRİKA İLİŞKİLERİ

Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı (1918-1929) ile Yugoslavya Krallığı'nın (1929-1941) halefi niteliğinde olan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (1945-1992), 1980 yılına kadar Josip Broz Tito tarafından yönetilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi işgaline karşı SSCB ile birlikte hareket eden Tito, savaş sonrasında Moskova'dan bağımsızlaşma yönünde bir siyasal yaklaşım benimsemiştir. Zira diğer Sovyet Bloku ülkelerinden farklı olarak Yugoslavya'da Komünist bir rejimin iktidara gelmesinde tek âmil SSCB değildi. Yugoslav devrimine giden yol, büyük ölçüde Tito ve Partizanlarının Almanlar karşısındaki silahlı mücadeleleri ile açılmıştı (Armaoğlu, 1983: 450). Kendi çabasıyla iktidara gelmiş olma düşüncesi, Tito'yu SSCB dâhil hiçbir dış gücün egemenliğini kabul etmeme eğilimine sevk etmiştir (Jelavich, 2009: 303).

Tito'nun ülkesini Moskova'nın yörüngesine sokmama çabası, Yugoslavya'nın 1948'de Kominform'dan ihracına ve Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Polonya'nın bir müddet bu ülke ile ekonomik ilişkilerini dondurma kararına neden olmuştur. Alternatif ilişki ağları tesis ederek bu izolasyonun olumsuz etkilerini dengelemeye çalışan Tito, özellikle Bağlantısızlar Hareketi üzerinden iki kutuplu uluslararası sistemin kısıtlarını aşmayı denemiştir. Stalin'in ölümünden sonra Yugoslav-Sovyet ilişkileri yumuşamışsa da Yugoslavya tekrar Sovyet Bloğu'na dönmeyip Bağlantısızlar Hareketi'nin lideri olmuştur. 1955 tarihli Bandung Konferansı ile temelleri atılıp 1961 tarihli Belgrad Konferansı ile teşkilatlanan Bağlantısızlar Hareketi'nde Yugoslavya ile birlikte Hindistan ve Mısır ön plana çıkmıştır. Yeni bağımsızlıklarına kavuşan Afrika devletlerinin de Amerikan-Sovyet kutuplaşmasının

yarattığı gerilimden etkilenmemek adına bağlantısız kalmayı tercih etmesi, Yugoslavya'nın Afrika devletleri ile yakınlaşp kendi liderliğini ortaya koymasına fırsat tanımıştır (Perić, 2016: 126). Bu kapsamda Sahraaltı Afrika'yı ziyaret eden ilk Komünist devlet başkanı olma özelliğini taşıyan Tito, 1979 yılına kadar Cezayir, Fas, Gana, Gine, Habeşistan, Kenya, Liberya, Libya, Mali, Mısır, Sudan, Tanzanya, Togo, Tunus, Uganda ve Zambiya'yı ziyaret etmiştir. Söz konusu ziyaretlerden bazıları bir defaya mahsusken bazıları mükerrerdir (Vučetić ve Betts, 2017: 20-21).¹

Yugoslav-Sovyet ayrışmasından sonra Yugoslavya'yı ziyaret eden ilk yabancı devlet başkanı Habeşistan (bugünkü Etiyopya) Kralı I. Haile Selassie'dir (Orlović, 2012: 151). 1950'li yıllarda dış ilişkilerini çeşitlendirme çabasına giren Habeşistan, bu noktada Yugoslavya'yı makul bir alternatif olarak değerlendirmiştir. İki ülke arasında 4 Mart 1952'de kurulan diplomatik ilişkiler, karşılıklı ziyaretler ve çeşitli işbirliği anlaşmalarıyla pekiştirilmiştir (Tasić, 2008: 513).

Yugoslavya'nın Afrika politikasında, bağımsız Afrika devletleri kadar, ulusal kurtuluş mücadelesi devam eden halklar da önem arz etmiştir. Bunlar arasında özellikle Cezayir ve Angola dikkat çekmektedir. Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN²) üyeleriyle 1953'te Kahire'de temas kuran Tito, 1956'da Cemal Abdunnasır ve Jawaharlal Nehru ile birlikte, FLN'nin Fransa karşısındaki mücadelesini desteklediklerini beyan etmiştir. Yugoslav liderliği, FLN'ye silah desteği sağlamanın yanı sıra, yaralı Cezayirlilerin Yugoslav hastanelerinde tedavi edilmesine olanak tanımış; Tunus ve Fas'taki Cezayirli mültecilere yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuş; yüzlerce Cezayirli öğrencinin burslu olarak Yugoslavya'da eğitim almalarını teşvik etmiştir. Yugoslavya Komünistler Birliği'nin (SKJ³) 1958'deki yedinci kongresinde FLN temsilcileri onur konuğu olarak ağırlanmıştır. Yugoslavya, aynı yıl FLN'nin Kahire'de oluşturduğu Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti ile ilişki kuran ilk devletlerden biri olmuş ve 2 Şubat 1962'de Fransa'dan beş ay kadar önce Cezayir'in bağımsızlığını tanımıştır. Fransa, bu tanıma kararına tepki olarak Belgrad büyükelçisini geri çekmiştir. Ahmed Ben Bella liderliğinde bağımsızlığını ilan eden Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti, ulusal kurtuluş mücadelesi sürecinde

¹ Oldukça aktif bir diplomasi izleyen Tito, görev süresi zarfında 92 ülkeye 169 resmî ziyaret gerçekleştirmiş; 175 devlet başkanı, 110 başbakan, 200 kadar dışişleri bakanı ve 300'den fazla siyasî hareket liderini ağırlamıştır (Petrović, 2014: 578).

² *Front de Libération Nationale*

³ *Savez Komunističke Jugoslavije*

verdiği destekten ötürü Yugoslavya ile oldukça yakın ilişkiler tesis etmiştir. Ben Bella, bir röportajında Fidel Castro'yu "kardeş", Cemal Abdunnasır'ı "öğretmen", Josip Broz Tito'yu ise "örnek" olarak aldığını belirtmiştir. Ben Bella ayrıca sosyalizme giden yolların çeşitli olduğunu, SSCB'nin tekelinde olmadığını söyleyerek pekâlâ Yugoslav modeli bir sosyalizmin de mümkün olabileceğine işaret etmiştir. Yugoslavya'nın Cezayir'e "devrim ihracı", Ben Bella dönemi (1962-1965) ile sınırlı kalmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca Yugoslavya'nın Afrika'da en fazla ticaret yaptığı ülkelerden biri yine Cezayir olmuşsa da ikili ilişkiler Ben Bella dönemindeki kadar yakın olmamıştır (Gužvica, 2016).

Yugoslavya tarafından desteklenen bir diğer Afrika ulusal kurtuluş hareketi, Angola'da faaliyet yürüten Marksist MPLA⁴ örgütüdür. İngiliz devlet arşivlerine (FCO 28/1632) göre 1970'lerin başında Angola ulusal kurtuluş hareketi ile temas kuran Yugoslavya, Angola'nın bağımsızlığından (1975) sonra da bu ülkeye yardımlarını sürdürmüştür. Angola Cumhurbaşkanı Agostinho Neto'nun Nisan 1977'de Belgrad'ı ziyareti sırasında, Yugoslavya'nın o tarihe dek Angola'ya 14 milyon dolar değerinde askerî yardım yaptığı belirtilmiştir (Gleijeses, 2013: 77).

Yugoslavya, Afrika ülkelerine askerî ekipman ihracıyla ön plana çıkmıştır. Mostar merkezli Soko Vazduhoplovna Industrija tarafından üretilen G-2 Galeb ve J-1 Jastreb savaş uçakları, bilhassa Libya ve Zambiya'ya ihraç edilmiştir (Chant, 1987: 467)⁵. Bunun yanında, Agrovojevodina, Crveno Zastava, Energoprojekt, Energoinvest, Ingra, Generaleksport, FAP Famos, IMT, Jugoeksport, Krušik, Mašinunion, Pomgrad, Rudnap, Trudbenik gibi Yugoslav şirketleri, Afrika'da başta altyapı, enerji ve endüstri olmak üzere çeşitli alanlarda varlık göstermişlerdir. Bu şirketler; baraj, fabrika ve hastane gibi yapılar inşa ederek hem Afrika'nın modernizasyonunda önemli bir rol oynamışlar, hem de Yugoslavya'nın yumuşak güç kapasitesini artırmasına imkân tanımışlardır. Yugoslav şirketlerince inşa edilen yapılar, genellikle sembolik önemi haiz binalar olmuştur. Örneğin, 1986'da Zimbabve'de düzenlenecek Bağlantısızlar Hareketi Zirvesi için Harare'de bir kongre merkezi inşa eden Energoprojekt şirketi, aynı zamanda Zimbabve Cumhurbaşkanı Robert Mugabe'nin özel konutunu inşa etmiştir (Goff, 2018).

⁴ *Movimento Popular de Libertação de Angola*

⁵ G-2 Galeb, en son 2011'deki Libya İç Savaşı sırasında Muammer Kaddafi güçleri tarafından kullanılmıştır. Bkz. *Combat Aircraft* (2018).

4 Mayıs 1980 tarihinde 87 yaşında hayatını kaybeden Tito'nun cenaze töreni, neredeyse bütün dünya ülkelerinden üst düzey katılımı ile gerçekleşmiştir. Afrika ülkelerinden Cezayir, Habeşistan, Gine, Gine Bissau, Mali, Tanzanya, Togo ve Zambiya devlet başkanı düzeyinde; Cabo Verde, Gana, Madagaskar, Mısır ve Zimbabve hükümet başkanı düzeyinde; Kamerun, Mauritius, Nijerya, Seyşeller ve Uganda dışişleri bakanı düzeyinde cenazeye katılım sağlamıştır. Angola, Benin, Burundi, Fas, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ekvator Ginesi, Fildişi Sahili, Gabon, Liberya, Libya, Kenya, Kongo Halk Cumhuriyeti (bugünkü Kongo Cumhuriyeti), Moritanya, Mozambik, Nijer, Sao Tome ve Principe, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan, Tunus, Yukarı Volta (bugünkü Burkina Faso) ve Zaire (bugünkü Kongo Demokratik Cumhuriyeti) ise resmî heyet göndermiştir. Cenazeye Afrika'dan resmî düzeyde katılımın yüksek olması, Tito'nun Afrika ülkeleri nezdinde olumlu bir imaj inşa edebildiğini göstermektedir.

Tito'nun ölümünden sonra, bölgeleri temsil edecek şekilde yıllık rotasyon mantığına dayalı kolektif devlet başkanlığının uygulandığı Yugoslavya, bu sistem ile hem siyasal hem ekonomik açıdan daha istikrarsız bir federasyon haline gelmiştir. 1980-1991 yılları arasında, ikisi geçici olmak üzere 15 devlet başkanı⁶ göreve gelmiştir. Bu dönemde Yugoslavya'nın hammadde ihtiyacı nedeniyle Afrika'ya ekonomik ilgisi devam ederken siyasal ilgisinde azalma gözlenmiştir. Yugoslavya dağıldıktan sonra kurulan devletler ise Afrika'da Tito dönemindeki gibi güçlü bir diplomatik ve ekonomik varlık göstermekten uzak olmuşlardır. Sırbistan, Yugoslavya döneminden devraldığı Angola, Cezayir, Etiyopya, Fas, Güney Afrika, Kenya, Kongo DC, Libya, Mısır, Nijerya ve Zambiya büyükelçiliklerini idame ettirmekle yetinirken Hırvatistan sadece Cezayir, Fas, Güney Afrika, Libya ve Mısır'da büyükelçilik açmıştır. Bosna-Hersek, Slovenya ve Makedonya'nın Sahraaltı Afrika'da büyükelçiliği bulunmazken Karadağ'ın ne Kuzey Afrika'da ne de Sahraaltı Afrika'da mukim büyükelçiliği mevcut değildir (Embassy Pages, 2018). Diplomatik misyon sayısının yetersizliği, sözü edilen devletlerin Afrika'daki ekonomik mevcudiyet düzeylerine de yansımaktadır (Bkz. Tablo 1).

⁶ Lazar Koliševski (Makedonya), Cvijetin Mijatović (Bosna-Hersek), Sergej Kraigher (Slovenya), Petar Stambolić (Sırbistan), Mika Špiljak (Hırvatistan), Veselin Đuranović (Karadağ), Radovan Vlačković (Voyvodina), Sinan Hasani (Kosova), Lazar Mojsov (Makedonya), Raif Dizdarević (Bosna-Hersek), Janez Drnovšek (Slovenya), Borisav Jović (Sırbistan), Sejdo Bajramović (Kosova, geçici), Stjepan Mesić (Hırvatistan), Branko Kostić (Karadağ, geçici)

Ülke	İthalat Miktarı (Milyon \$)	Toplam İthalata Oranı (%)	İhracat Miktarı (Milyon \$)	Toplam İthalata Oranı (%)
Sırbistan	200	1.0	211	1.5
Hırvatistan	177	0.8	259	1.9
Bosna-Hersek	35.9	0.4	41.2	0.8
Slovenya	279	1.0	523	1.9
Makedonya	215	3.2	9.3	0.2
Karadağ	6.9	0.3	3.1	1.0

Tablo 1. Eski Yugoslav Cumhuriyetlerinin İthalat ve İhracatında Afrika'nın Payı (OEC, 2018)

3. BULGARİSTAN-AFRİKA İLİŞKİLERİ

14. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı egemenliği altında bulunan Bulgaristan, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından otonom prenslik olarak tanınmış; 1908 yılında ise bağımsız devlet hüviyetini kazanmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan mağlubiyetle ayrılan ülke, 1946'da tek partili sosyalist rejime geçmiş ve Soğuk Savaş boyunca Varşova Paktı'nın üyesi olarak kalmıştır. Gerek Goergi Dimitrov döneminde (1946-1949), gerekse "Küçük Stalin" olarak anılan Valko Çervenkov döneminde (1950-1954) SSCB ile paralel bir dış politika izleyen Bulgaristan, Todor Jivkov'un uzun iktidar döneminde (1954-1989) de büyük ölçüde bu dış politika yönelimini muhafaza etmiştir (Gruev, 2009).

Afrika'da Sovyet nüfuzunu destekleyici bir rol üstlenen Bulgaristan, ideolojik olarak Moskova'ya yakın duran devlet ve örgütlere silah ve askerî eğitim temin etmiştir. Bulgaristan'dan askerî yardım temin eden Afrika ulusal kurtuluş hareketlerinin başında FLN, MPLA, FRELIMO⁷, PAIGC⁸, ZANU⁹ ve SWAPO¹⁰ gelmektedir. Bulgaristan ile

⁷Frente de Libertação de Moçambique

⁸Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo Verde

⁹Zimbabwe African National Union

¹⁰South West African People's Organisation

diplomatik, ekonomik ve askerî ilişkiler geliştiren başlıca Afrika ülkeleri ise Angola, Cezayir, Gana, Gine, Etiyopya, Kenya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Libya, Mısır, Mozambik, Nijerya, Sudan, Somali, Tanzania ve Zambiya'dır. Bunlar arasında, Cezayir, Etiyopya, Gine, Kongo ve Zambiya'dan Bulgaristan'a devlet başkanı düzeyinde ziyaretler gerçekleşirken Bulgaristan Cumhurbaşkanı Todor Jivkov da Angola, Libya, Mozambik ve Nijerya'yı ziyaret etmiştir.

Bulgaristan; Doğu Almanya, Çekoslovakya, Küba ve Kuzey Kore ile birlikte, Üçüncü Dünya ülkelerinde ciddi bir askerî varlık göstermiş ve bilhassa Afrika ulusal kurtuluş hareketlerine sağladığı katkıyla dekolonizasyon sürecinin hızlandırılmasında aktif bir rol oynamıştır. Bulgar tarihçi Jordan Baev'in (1992: 101-109) Bulgaristan devlet arşivlerine dayanarak yaptığı çalışmalara göre, Bulgaristan'ın Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik ilk etkili silah transferi 1950'lerin sonunda Cezayir'e gerçekleşmiştir. 19 Ağustos 1958'de Bulgaristan Komünist Partisi Politbürosu, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne (FLN) maddî yardım sağlama kararı almış, bu doğrultuda Ocak 1959'da Tunus üzerinden, Kasım 1960'ta ise Fas üzerinden FLN'ye silah sevk edilmiştir. Ek olarak, 1963-1965 yılları arasında 300'den fazla Cezayirli öğrenci, Bulgaristan'daki askerî okullarda eğitim almıştır.

Aynı şekilde, Kongo'nun ilk başbakanı Patrice Lumumba öldürüldükten sonra Bulgaristan yönetimi, Lumumba'nın ekibine silah ve askerî teçhizat göndermeye karar vermiştir. Lumumba'nın bakanlarından Pier Moulele ile Nisan 1961'de Kahire'de yapılan görüşmelerin ardından Mısır üzerinden Kongo'ya 200 ton silah sevk edilmiş, ancak bu silahlar Sudan topraklarında kaybolmuştur. Dört yıl sonra Mısır, Sudan ve Tanzania üzerinden Kongo'ya başarılı bir şekilde 500 bin dolar değerinde silah sevk edilmiştir. Ayrıca 100 kadar Kongolu militan, Bulgaristan'da askerî eğitim almıştır.

Bulgaristan ile Sudan arasında 1960'lı yılların sonlarından itibaren çeşitli anlaşmalar imzalanmış ve Soğuk Savaş dönemi boyunca yaklaşık 6 bin Sudanlı öğrenci Bulgaristan'da eğitim almıştır. Keza 1976'ya kadar Somali ile etkili bir işbirliği sürdüren Bulgaristan, Aralık 1979 tarihli Sovyet-Etiyopya savunma anlaşmasından sonra Etiyopya ile ilişki kurmaya yönelmiştir. Temmuz 1980'de Todor Jivkov ve Etiyopyalı mevkidaşı Mengistu Haile Mariam arasında Sofya'da dostluk ve işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Bulgaristan'ın Avrupa dışında bir ülke ile imzaladığı askerî alanda işbirliğine matuf özel bir madde içeren tek anlaşmadır.

Bulgaristan ile askerî işbirliği geliştiren diğer önemli Afrika ülkeleri, Libya, Angola ve Mozambik'tir. 1984 itibariyle Libya'da 9 bin civarında Bulgar danışman bulunmaktaydı. Angola ve Mozambik'te Marksist rejimlerin iktidara gelmesinin ardından Bulgaristan, 1976-1983 yılları arasında bu iki ülke ile 7 askerî destek protokolü imzalamıştır. Sadece 1982'de Bulgaristan'dan Mozambik'e sevk edilen silahların değeri 750 bin levayı geçmekteydi. Bu sevkiyatın içinde, 1000 adet Şpagin marka otomatik silah, 50 adet RPD-44 marka makineli tüfek, 1000 adet TT marka otomatik tabanca, 500 adet karabina tüfek, 2000 adet fişek bulunmaktaydı. Dahası, 1981'de yaklaşık 50 Mozambik Devlet Güvenlik Teşkilatı üyesi, Bulgaristan İç İşleri Bakanlığı Özel Yüksekokulu'nda eğitim almıştır (Baev, 2016).

Ekonomik açıdan, Bulgaristan'ın ihracatında Afrika ülkelerinin payı 1960'lı yıllarda yüzde 5-6 düzeyinde iken 1970'li ve 80'li yıllarda yüzde 10'un üzerine çıkmış, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren ise yüzde 2 ile 4 arasında seyretmiştir. Afrika ülkelerinin Bulgaristan'ın ithalatındaki payı 1970'li yıllarda yüzde 5'in üzerine çıkmışsa da 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren yüzde 1'in dahi altında kalmıştır. Oransal düşüşe karşın, Bulgaristan-Afrika ticaret hacmi 2005 sonrası dönemde ciddi bir artış kaydetmiştir (Bkz. Tablo 2).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dış politika önceliklerini değiştiren Bulgaristan, 1995'te Avrupa Birliği'ne üyelik başvurusunda bulunmuş ve 2004'te NATO'ya, 2007'de Avrupa Birliği'ne üye olmuştur. Yeni dış politika yönelimi çerçevesinde 1990'lı yıllarda Afrika'dakiler de dâhil birçok büyükelçiliğini kapatan Bulgaristan'ın hâlihazırda sadece Cezayir, Etiyopya, Fas, Güney Afrika, Libya, Mısır, Nijerya ve Tunus'ta büyükelçilikleri; Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Namibya'da konsoloslukları bulunmaktadır (Embassy Pages, 2018). Bu ülkeler, aynı zamanda Bulgaristan'ın Afrika'daki ana ithalat ve ihracat ortakları durumundadır.

<i>Yıl</i>	<i>İthalat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İthalata Oranı (%)</i>	<i>İhracat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İhracata Oranı (%)</i>
1965	16.6	3.2	13.8	5.6
1970	39.5	4.2	25	6
1975	188	5.8	98.2	13
1980	245	5	188	11
1985	0	0	77.5	12
1990	0	0	80.6	6.1
1995	83.3	0.6	147	3.8
2000	61.9	0.7	113	1.7
2005	89.1	0.5	311	2.4
2010	202	0.7	781	3.7
2015	578	1.9	1140	2.8

Tablo 2. *Bulgaristan'ın İthalat ve İhracatında Afrika Ülkelerinin Payı (OEC, 2018)*

4. ROMANYA-AFRİKA İLİŞKİLERİ

Romanya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin Rusya lehine sonuçlanmasına katkı sağlamış ve bu savaş sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile bağımsızlığını kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda önce Almanya, daha sonra SSCB tarafından işgal edilen Romanya'da savaş sonrası dönemde Gheorghe Gheorghiu-Dej liderliğinde sosyalist bir rejim başa geçmiştir. Gheorghiu-Dej yönetimi, Sovyet kuvvetleri çekildikten (1958) sonra Romanya dış politikası üzerindeki Sovyet nüfuzunu azaltmaya yönelik girişimlerde bulunmuş; özellikle COMECON¹¹ ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyon fikrine ve Romanya'nın sadece gelişmiş ülkelere hammadde tedarik edecek bir devlet olarak değerlendirilmesine karşı çıkmıştır. Bu nedenle Romanya, kendi ulusal çıkarları

¹¹ Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (Совѣт Экономической Взаимопомощи) anlamına gelen ve İngilizcedeki karşılığının kısaltması (*Council for Mutual Economic Assistance*) ile bilinen COMECON, 1949 yılında Marshall yardımlarına alternatif bir model arayışı olarak SSCB'nin inisiyatifi ile Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan bölgesel bir ekonomik örgütlenme olarak kurulmuştur. Örgüt, daha sonra bölge dışından da üye kabul etmiştir. Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Küba, Macaristan, Moğolistan, Polonya, Romanya, SSCB ve Vietnam'ın üye olduğu COMECON, SSCB'nin dağılma süreciyle beraber Şubat 1991'de feshedilmiştir.

doğrultusunda endüstriyel gelişmesini planlayabilmek ve COMECON'a bağımlılığını azaltmak için Komünist olmayan ülkelerle de ilişki geliştirmeye yönelmiştir.

Gheorghiu-Dej'in ölümü üzerine 1965'te göreve gelen ve 1989'a kadar iktidarda kalan Nikolay Çavuşesku, Romanya'nın jeopolitik olarak hassas bir konumda olması nedeniyle ülkesine yönelik bir Sovyet işgalini tetiklememek adına dikkatli bir üslup kullanmakla beraber, 1967'de SSCB'nin itirazına rağmen Batı Almanya ile diplomatik ilişki tesis etmiş, SSCB'nin İsrail'le ilişkilerin kesilmesi konusundaki talebini uygulamamış ve 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgalini eleştirmiştir (Bachman, 1989: 56-57).

SSCB ile yaşanan ayrışmalar, Romanya'yı dış ilişkilerini çeşitlendirme çabasına sevk etmiştir. Afrika ülkeleri ile kurulan temaslar da bu kapsamdadır. Çavuşesku, ilk olarak 1972'de 8 Afrika ülkesini ziyaret etmiş, sonrasında neredeyse her yıl Afrika turlarına çıkmış ve Apartheid rejimi ile yönetilen Güney Afrika Cumhuriyeti haricinde hemen hemen bütün Afrika ülkelerini ziyaret etmiştir. Çavuşesku, ziyaretleri sırasında yaptığı konuşmalarda, "kolonyalist tahakküm altındaki" bütün halkların bağımsızlığı hak ettiklerini, Romanya'nın ulusal kurtuluş hareketlerini desteklemekten çekinmeyeceğini ifade etmiş; bu bağlamda, Mozambik'in bağımsızlık mücadelesini desteklediklerini belirtmiş; uluslararası aktörlere Rodezya'daki (Zimbabve) seçimleri tanımama çağrısında bulunmuş ve Güney Afrika'nın Namibya'yı işgalini kınamıştır. Romanya, Afrika'daki ulusal kurtuluş mücadelelerine Yugoslavya ve Bulgaristan gibi askerî destekte bulunmayıp şifahi olarak destek vermekle yetinmiş¹², fakat ulusal kurtuluş mücadelesi yürüten Afrika devletleri, bağımsızlıklarını ilan eder etmez Romanya tarafından tanınmıştır.

1980 yılı itibariyle 47 Afrika devletiyle diplomatik ilişki tesis eden Romanya'nın bu devletlerle siyasî ve askerî nitelikli işbirlikleri geliştirmek yerine ağırlıklı olarak ticaret anlaşmaları imzalaması, Afrika'ya ilgisinin evveleminde ekonomik motivasyonlara dayandığını göstermektedir. 1950-1977 döneminde ülke kaynaklarının ağır sanayiye yoğunlaştırılması nedeniyle Romanya'da sanayi imalatı yılda ortalama yüzde 12.9 oranında artmıştı, ancak Romanya menşeli sanayi mamullerinin tümü Avrupa'ya

¹² Angola Başbakanı Lopo Fortunato Ferreira do Nascimento 1978'deki Romanya ziyaretinde bağımsızlık mücadelelerine sağladığı destekten ötürü Romanya'ya teşekkür etmiş, ancak Romanya'nın ne tür bir yardımda bulunduğu dair resmî bir bilgi paylaşmamıştır. Romanya, Afrika ulusal kurtuluş mücadelelerine yönelik malî ve askerî yardımlarını kayıt altına almamış veya gizlilik derecesi nedeniyle var olan kayıtlara ulaşamamış olabilir. Bu husus, ancak Romanya devlet arşivleri taranarak tespit edilebilir.

pazarlanabilir nitelikte değildi. Dolayısıyla Romanya'nın sanayi imalatını devam ettirebilmek için Afrika'dan tabii kaynak tedarik etmesi ve imal ettiği ürünleri Afrika pazarına satması daha makul görünmekteydi. Romanya ile Afrika ülkeleri arasındaki ticarî anlaşmaların fazlalığı ve 1970'te 502 milyon lei* olan Romanya-Afrika ticaret hacminin 1977'de 2 milyar 650 milyon lei seviyesine yükselmesi, bu çerçevede yorumlanabilir.

Afrika'da özellikle tabii kaynak zengini ülkelerle ilgilenen Romanya, Mısır'la imzaladığı ekonomik işbirliği anlaşması çerçevesinde bu ülkede petrol aramaları yapma ve ortak petrokimya teşebbüsleri kurmaya yönelmiştir. Benzer şekilde Sudan ile Romanya arasında ekonomik ve endüstriyel işbirliğinin geliştirilmesi, karşılıklı yatırımların teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önlenmesi, diploma ve bilimsel unvanların karşılıklı akreditasyonu ile turizm ve sivil hava taşımacılığı alanında işbirliğinin geliştirilmesini öngören anlaşmalar imzalanmıştır.

Romanya'nın Libya ile ilişkileri de ağırlıklı olarak ekonomik nitelikli olmuştur. Çavuşesku'nun Afrika turu kapsamında ilk ziyaret ettiği ülke olan Libya, petrol tedariki karşılığında Romanya ile özellikle sınaî ve ziraî tesis inşası konusunda işbirliği geliştirmiştir. 1978 itibariyle Libya'da toplu konut, yol ve resmî bina inşasında çalışan 3 bin Romanya vatandaşının olduğu belirtilmektedir. 1974'te 532 milyon lei civarında olan Romanya-Libya ticaret hacmi dört yıl gibi kısa bir süre zarfında 2 milyar lei seviyesine yükselmiştir ki bu rakam, o dönemde Romanya'nın Afrika devletleri ile yaptığı toplam ticaretin yaklaşık yüzde 55'ine tekabül etmektedir.

Çavuşesku'nun 1970'te dönemin Burundi Cumhurbaşkanı Jean-Baptiste Bagaza ile görüşmesinden sonra iki ülke arasında ticaret ve ekonomik-teknik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu kapsamda Romanya ve Burundi, Somiburom ve Agriburom adında iki ortak teşebbüs kurmuştur. Bunlardan birincisi madencilik, diğeri tarım alanında faaliyet yürütmüştür.

Maden bakımından zengin olan Gabon, aynı şekilde Romanya'nın ilgisini çeken Afrika ülkelerinden biri olmuştur. Çavuşesku, bu ülkeyi ziyaretinde özellikle manganez ve uranyum madenlerini ziyaret etmiştir. Dönemin Gabon Cumhurbaşkanı Omar Bongo'nun 1975'te Romanya'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ardından Romanya'nın

* Romanya para birimi

Gabon'dan manganez, uranyum, demir cevheri ve petrol ithali ciddî oranda artış kaydetmiştir (Şipeţean, 2012:229-237).

Temmuz 1970'te Romanya'yı ziyaret eden dönemin Orta Afrika Cumhurbaşkanı Jean Bedel Bokassa, Dobruca'daki tarım ve sanayi sahalarını gezdikten sonra Orta Afrika Cumhuriyeti'nin başta elmas, uranyum, bakır ve boksit olmak üzere zengin tabii kaynaklara sahip olduğunu, bunların sermaye yetersizliği nedeniyle işletilemediğini belirterek Romanya'yı Orta Afrika Cumhuriyeti'nde yatırım yapmaya davet etmiş; ayrıca, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin kara ülkesi olması nedeniyle bu zenginliği uluslararası pazarlara taşıyabilmek için Romanya tarafından demiryolu inşa edilmesini talep etmiştir. Çavuşesku, madenlerin keşfine yönelik jeolojik araştırmalar için kaynak sağlayabileceklerini, demiryolu inşası konusunda ise böyle bir projeyi tek başına üstlenemeyeceklerini, ancak başlatılacak bir projeye ortak olabileceklerini belirtmiştir. Bokassa, ayrıca Romanya'dan personel eğitimi konusunda destek istemiş, bu doğrultuda 1971-72 eğitim yılında Orta Afrika'dan 11 öğrenci Romanya'da eğitim almıştır.¹³ İlâveten, Bangui Üniversitesi'nin tıp ve jeoloji fakültelerinin laboratuvarlarına Romanya'dan 580 bin lei değerinde malzeme temin edilmiştir (Tiu, 2013).

2000 sonrası dönemde Romanya'nın Afrika'ya ihracatında kayda değer bir artış kaydedilmekle birlikte, hâlihazırda Romanya'nın ihracatının yüzde 3.8'i Afrika ülkelerine, ithalatının ise yalnızca yüzde 0.7'si Afrika ülkelerindedir. Tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, Afrika ülkelerinin Romanya'nın ihracatındaki payı 1970'li yıllarda yüzde 10'un üzerine çıkarken 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren yüzde 5'lerin altına inmiştir. Afrika ülkelerinin Romanya'nın ithalatındaki payı ise 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yüzde 1'in altında kalmıştır (Bkz. Tablo 3).

Soğuk Savaş döneminde neredeyse bütün Afrika ülkeleriyle diplomatik ilişki tesis eden Romanya, 2018 yılı itibarıyla Angola, Cezayir, Etiyopya, Fas, Güney Afrika, Kenya, Libya, Mısır, Nijerya, Senegal, Sudan, Tunus, Uganda ve Zimbabve'de büyükelçilik düzeyinde temsil edilmektedir. Benin, Burundi, Fildişi Sahili, Gine, Gine Bissau, Kenya, Kongo Cumhuriyeti, Mali, Moritanya, Mozambik, Nijer ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde ise Romanya'nın konsoloslukları bulunmaktadır (Embassy Pages, 2018).

¹³ 1971-1972 eğitim yılında Sudan'dan 76, Kongo'dan 43, Cezayir'den 20, Mısır'dan 14, Zaire'den 8, Tanzanya'dan 5, Zambiya'dan 4 öğrenci Romanya üniversitelerinde eğitim almıştır.

<i>Yıl</i>	<i>İthalat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İthalata Oranı (%)</i>	<i>İhracat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İhracata Oranı (%)</i>
1965	21.6	4.4	24.2	5.8
1970	58.3	2.7	54.6	5.9
1975	254	7.7	343	11
1980	1400	12	342	6.3
1985	0	0	241	6.9
1990	244	7.3	150	4.7
1995	448	4.8	319	5.1
2000	73.7	0.6	385	3.7
2005	202	0.5	578	2.2
2010	385	0.7	1320	3.0
2015	575	0.8	2210	3.8

Tablo 3. Romanya'nın İthalat ve İhracatında Afrika Ülkelerinin Payı (OEC, 2018)

5. ARNAVUTLUK-AFRİKA İLİŞKİLERİ

1912 yılında Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Arnavutluk'ta İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Enver Hoca liderliğinde Komünist bir rejim iktidara gelmiştir. Başlangıçta SSCB ile paralel bir dış politika takip eden Enver Hoca yönetimi (1946-1985), Josef Stalin'in ölümünden (1953) sonra Moskova yönetiminden ayrılmıştır. Bu ayrışma sonrasında Arnavutluk, alternatif olarak ÇHC ile işbirliği geliştirmiş, fakat bu işbirliği de Mao Zedong'un ölümüyle (1978) birlikte sona ermiştir.¹⁴

¹⁴ Enver Hoca, Kruşçev dönemindeki *deStalinizasyon* (десталинизация) gayretlerinden ötürü Moskova yönetimini revizyonist ve oportünist olmakla itham etmiştir. Hoca'ya göre, "Hayatta olduğu dönemde kimsenin eleştirecek cesareti kendisinde bulamadığı, ancak öldüğünde üzerine büyük bir çamur atmaya giriştiği bu değerli Marksiste karşı hakkaniyetli ve minnettar olduk" diyen Hoca, "Stalin'in adını karalamanın doğru, normal ya da Marksistçe olmadığını" belirtmiştir. Benzer şekilde, ÇHC'nin 1970'li yılların sonundan itibaren kapitalizme yeşil ışık yakması, Enver Hoca (1979: 243-248.) tarafından oportünizm olarak nitelendirilmiştir: "Çin'in bir süper devlet olma çabaları, en başta müttefiklerini seçmede yaptığı anlaşmalarda kendini göstermektedir. Şu anda dünyada, iki süper devlet, Amerikan emperyalizmi ve Sovyet sosyal-emperyalizmi vardır. Çin yöneticileri, Amerikan emperyalizmine yaslanmayı uygun buldular. Onlar, Amerikan emperyalizminin, ekonomi, maliye, teknoloji, örgütlenme ve hatta askeri alanda kendilerine yardım edeceğini fazlasıyla umuyorlar."

Ülkenin ekonomik kapasitesinin yetersizliği ve Hoca'nın ideolojizmi nedeniyle Soğuk Savaş döneminde Arnavutluk'un Sahraaltı Afrika devletleriyle ilişkileri sınırlı olmuştur. Bununla birlikte, Arnavutluk'un kısıtlı da olsa model etkisi yaratabildiği görülmektedir. Örneğin, 1968'de askerî darbe ile göreve gelen Kongo Cumhurbaşkanı MarienNgouabi, ülkenin adını Kongo Halk Cumhuriyeti olarak değiştirmiş ve Kongo'yu Afrika'nın ilk Komünist devleti ilan etmiştir. 9 yıl iktidarda kalan Ngouabi, tarım arazilerinin kolektifleştirilmesi ve bazı endüstrilerin millileştirilmesi konusunda ÇHC ve Arnavutluk modellerini örnek almıştır.1970'te Arnavutluk'u ziyaret eden Kongo Halk Cumhuriyeti Adalet Bakanı Alois Mudileno Masengo, Arnavutluk'un Kongo'da saygıyla anılan bir devlet olduğundan söz etmiştir (Cyr, 2001: 125). Bu yakınlaşmanın söylemsel boyutta kaldığı, Arnavutluk ile Kongo arasında kayda değer nitelikte siyasal ve ekonomik bir ilişkinin kurulamadığı görülmektedir.

Arnavutluk ile Afrika devletleri arasındaki ticaret hacmi, 1960'lı yılların sonlarından 2000'li yılların başlarına kadar yaklaşık olarak aynı oranlarda seyretmiştir. 2005 sonrası dönemde Arnavutluk'un Afrika'dan ithalatı ciddi düzeyde artmakla birlikte, halihazırda Arnavutluk'un ithalatında Afrika'nın payı yüzde 1.6, ihracatındaki payı ise 0.9 düzeyindedir (Bkz. Tablo 4).

Dünya genelinde 38 büyükelçiliği bulunan Arnavutluk'un hiçbir Sahraaltı Afrika ülkesinde mukim büyükelçiliği mevcut değildir. Arnavutluk'un karşılıklı büyükelçilik açtığı tek Kuzey Afrika devleti ise Mısır'dır. Mısır dışında Cezayir ve Libya'nın da Arnavutluk'ta büyükelçiliği bulunurken Sahraaltı Afrika ülkelerinden yalnızca Sierra Leone'nin Tiran'da konsoloslugu mevcuttur (Embassy Pages, 2018).

<i>Yıl</i>	<i>İthalat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İthalata Oranı (%)</i>	<i>İhracat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İhracata Oranı (%)</i>
1965	0.2	1.2	0.3	5.5
1970	2.3	7.8	0.8	5.6
1975	5.6	5.8	1.9	2.5
1980	3.3	1.6	9.4	3.8
1985	0	0	2.7	3.4
1990	0	0	6.7	4.1
1995	2.3	0.006	0.9	0.4
2000	2.9	0.2	2.7	1.0
2005	20.4	0.6	2	0.3
2010	30.6	0.6	7.6	0.5
2015	71.6	1.6	17.9	0.9

Tablo 4. *Arnavutluk'un İthalat ve İhracatında Afrika Ülkelerinin Payı (OEC, 2018)*

6. YUNANİSTAN-AFRİKA İLİŞKİLERİ

1830'da Osmanlı'dan bağımsız olan Yunanistan, 1862'ye kadar Bavyera Prensi Otto von Wittelsbach, 1913'e kadar Danimarka Prensi Wilhelm Georg tarafından yönetilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri safında yer alan Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı'nda İtalya ve Almanya tarafından işgal edilmiştir. 1946-1949 yıllarında milliyetçi gruplarla Komünistler arasında bir iç savaşa sahne olan ülke, savaş sonrasında SSCB ile ABD arasında tercih yapma ikilemiyle karşı karşıya kalmış ve Türkiye gibi SSCB'ye karşı ABD'yi tercih etmiştir. Bu doğrultuda Yunanistan, Batı sisteminin oluşturduğu kurumlara üye olmuş ve dış politikada önceliğini Komünizm'e karşı durmak olarak belirlemiştir (Kırlıdökme, 2013).

1967-1974 yılları arasında Albaylar Cuntası tarafından idare edilen Yunanistan, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile tetiklenen iç siyasî gerilimler ve Batı Bloku'nda yer almasından kaynaklanan kısıtlar nedeniyle, Afrika'yı önceleyen bir dış politika geliştirmemiş, fakat coğrafi yakınlıklarını dikkate alarak Kuzey Afrika devletleri ile ortaklığa önem vermiştir. Yunanistan, "doğal stratejik ortak" olarak değerlendirdiği Mısır'da 1900 yılında

büyükelçilik açmıştır. Hâlihazırda bu ülkede 150 Yunan şirketi faaliyet göstermektedir. Yunanistan'ın erken dönemde temas kurduğu bir diğer Afrika devleti Etiyopya'dır. Burada 1917'de faaliyete geçen Yunan konsolosluğu, 1935'te büyükelçiliğe dönüştürülmüştür.

Afrika'da siyasî ve askerî bir varlık göstermeyen Yunanistan, kıtada vatandaşları aracılığıyla ekonomik faaliyetler yürütmüştür. 1980'li yıllarda Afrika'da çoğu ticaretle uğraşan 20 bin kadar Yunan vatandaşının ikamet ettiği, günümüzde ise sadece Güney Afrika Cumhuriyeti'nde 45 bin Yunan vatandaşının yaşadığı tahmin edilmektedir. Mengistu Haile Mariam döneminde (1974-1991) Etiyopya'da ve Mobutu Sese Seko döneminde (1965-1997) Zaire'de Yunan vatandaşlarına ait varlıklara el konulmasından doğan maddî zararın tazmin edilememiş olması, halen bu iki ülke ile Yunanistan arasında sorun teşkil etmektedir (Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, 2018).

Son dönemde Yunanistan ile Burundi, Cezayir, Etiyopya, Fas, Güney Afrika, Kenya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Libya, Madagaskar, Mauritius, Mısır, Nijerya, Ruanda, Seyşeller, Tanzanya, Tunus ve Uganda arasında, eğitim, kültür, sağlık, spor, turizm, tarım, ticaret, deniz-hava taşımacılığı, yatırımların karşılıklı teşviki-korunması vb. konularda işbirliğini öngören anlaşmalar imzalanmıştır. Ek olarak Sudan ile Siyasal İşbirliği Mutabakat Zaptı, Senegal ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalayan Atina, Yunan üniversitelerinde ve askerî okullarında eğitim alacak Kongo-Brazzaville, Senegal ve Zimbabveli öğrencilere burs tahsis etmiştir. Yunanistan'ın bu minvalde Afrika devletleriyle ilişkilerini yoğunlaştırmaya çalışması, uluslararası alanda başta Kıbrıs olmak üzere kendi tezlerine destek bulma ve Türkiye ile rekabet etme düşüncesi ile bağlantılıdır (Chouliaras ve Petropoulos, 2015).

Yunanistan'ın hâlihazırda 10 Afrika ülkesinde (Cezayir, Etiyopya, Fas, Güney Afrika, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Libya, Mısır, Nijerya ve Zimbabve) büyükelçiliği; 23 Afrika ülkesinde (Angola, Benin, Botsvana, Burundi, Cibuti, Çad, Eritre, Gana, Kamerun, Kenya, Kongo Cumhuriyeti, Madagaskar, Malavi, Mali, Mauritius, Moritanya, Mozambik, Namibya, Senegal, Seyşeller, Sierra Leone, Tanzanya ve Uganda) konsoloslukları mevcuttur (Embassy Pages, 2018). 2003 yılında Angola, 2009 yılında Sudan Atina'da büyükelçilik açarken aynı yıl Kamerun'daki Yunanistan büyükelçiliğinin faaliyetleri askıya alınmıştır. Libya ile 1952'den bu yana diplomatik ilişki kuran Yunanistan, 2011

yılında başlayan iç savaş nedeniyle bu ülkedeki büyükelçiliğinin faaliyetlerini 31 Temmuz 2014'te askıya almıştır.

<i>Yıl</i>	<i>İthalat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İthalata Oranı (%)</i>	<i>İhracat Miktarı (Milyon \$)</i>	<i>Toplam İhracata Oranı (%)</i>
1965	40	3	11	2.3
1970	68	2.9	20	2.2
1975	285	4.6	331	9.4
1980	1570	13	609	7.7
1985	725	8.6	354	6.7
1990	644	3.5	339	3.8
1995	771	3.1	355	3.1
2000	952	3	491	3.8
2005	1450	2.6	941	4.8
2010	2860	4.6	1680	7.2
2015	1550	3.5	2230	5.5

Tablo 5. Yunanistan'ın İthalat ve İhracatında Afrika Ülkelerinin Payı (OEC, 2018)

7. SONUÇ

Soğuk Savaş dönemi ve onun sonucu olarak ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası sistem, Balkan devletlerinin Afrika politikalarını çeşitli şekillerde etkilemiştir. Bu ülkelerden Yugoslavya'nın Afrika'ya yönelişinin temel motivasyonu, SSCB ile ihtilafından kaynaklanan siyasal-ekonomik dezavantajları telafi etmek ve Bağlantısızlar Hareketi üzerinden kendi liderliğini oluşturmaktır. Yugoslavya'nın bu konuda Afrika devletleri nezdinde kısmen başarılı olduğu söylenebilir. Ne var ki bu başarı Tito'nun iktidar dönemiyle sınırlı kalmıştır. Yugoslavya dağıldıktan sonra kurulan devletler, Afrika ile ilişkilerinde aynı dinamizmi gösterememişlerdir. Bir diğer Balkan devleti olan Bulgaristan, Soğuk Savaş dönemi boyunca Moskova yanlısı bir dış politika izlemiş ve bu durum doğal olarak ülkenin Afrika politikasına da aksetmiştir. Afrika'da yoğunlukla Sovyet yanlısı devlet ve örgütlere askerî teçhizat ve eğitim desteği sağlayan Bulgaristan,

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Batı Avrupa ile bütünleşme yolunu seçmiş ve bu eğilime paralel olarak Afrika'daki varlığını asgarî düzeye indirmiştir. Bulgaristan gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyet nüfuzu altında kalan Romanya, zamanla bu nüfuzu gevşetmeye çalışmış ve "millî sosyalizm" anlayışı çerçevesinde dış ilişkilerini çeşitlendirmek istemiştir. Çavuşesku'nun görev süresi zarfında hemen hemen bütün Afrika ülkelerini ziyaret etmesi, bu çabanın sonucudur. Balkan devletleri arasında, ekonomik ilişkilere en fazla ağırlık veren devlet Romanya olmuştur. Arnavutluk ve Yunanistan'ın ise Soğuk Savaş döneminde Afrika'da kayda değer bir varlık göstermedikleri, coğrafi açıdan daha yakın olan Kuzey Afrika devletleriyle ilişki kurmakla yetindikleri anlaşılmaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Balkan ve Afrika devletleri arasındaki ticaret hacmi istikrarlı biçimde artmakla birlikte, Balkan devletlerinin Afrika'daki varlığı Türkiye ile mukayese edildiğinde oldukça düşüktür. Yukarıdaki tablolardaki ticarî veriler bir araya getirildiğinde, Balkan devletleri ile Afrika devletleri arasındaki mevcut ticaret hacminin toplamda 10.3 milyar dolar olduğu görülür ki bu rakam Türkiye ile Afrika devletleri arasındaki ticaret hacminin (20.2 milyar dolar) yaklaşık yarısı düzeyindedir.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, F. (1983), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arnold, G. (2006), *The A to Z of the Non-Aligned Movement and Third World*, Plymouth: Scarecrow Press.

Bachman, R. D. (1989), *Romania: A Country Study*, Washington: Library of Congress.

Baev, J. (2016), "Bulgarian Arms Delivery to Third World Countries, 1950-1989", 28 Ekim 2016 tarihinde <http://www.php.isn.ethz.ch/> adresinden erişildi.

Baev, J. (1995), *Военно-политическите конфликти след Втората световна война и България*, Sofya: Georgi Pobedonosets.

Baev, J. (1992), "Българска военна помощ за Третия Свят", *Военен журнал*, 6: 101-109.

Chant, C. (1987), *A Compendium of Armaments and Military Hardware*, Londra ve New York: Routledge.

Chouliaras, A. ve Petropoulos, S. (2015), *Η Αφρική και οι Άλλοι*, Atina: Sindesmos Ellinikon Akadimaikon Vivliothikon.

Cyr, R. N. (2001), *Twentieth Century Africa*, Lincoln: Writers Club Press.

Embassy Pages (2018), 27 Şubat 2018 tarihinde <https://www.embassypages.com> adresinden erişildi.

Glejeses, P. (2013), *Visions of Freedom: Havana, Washington, Pretoria, and the Struggle for Southern Africa, 1976-1991*, University of North Carolina Press.

Goff, S. (2018), "Waiting for Tito: Unofficial scenes from a presidential tour of Africa", 19 Şubat 2018 tarihinde <https://www.calvertjournal.com/features/show/5337/red-africa-tito-presidential-tour-unofficial-scenes> adresinden erişildi.

Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs (2018), "Greece's Bilateral Relations", 27 Şubat 2018 tarihinde <https://www.mfa.gr/en/greece-bilateral-relations.html> adresinden erişildi.

Combat Aircraft (2018), "Soko G-2 Galeb", 15 Şubat 2018 tarihinde <http://www.combataircraft.com/en/Military-Aircraft/Soko/G-2-Galeb/> adresinden erişildi.

Gruev, M. (2009), "Политическото развитие на България през 50-те – 80-те години на XX век", История на Народна република България: Режимът и обществото, Ed. Ivaylo Znepolski, Sofya: Ciela Soft & Publishing.

Gužvica, S. (2016), "Izvoz jugoslovenske revolucije u Alžir", 27 Mayıs 2016 tarihinde <http://www.noviplamen.net/tekstovi/izvoz-jugoslovenske-revolucije-u-alzir/> adresinden erişildi.

Hoca, E. (1979), *Emperyalizm ve Devrim*, Çev. A. Fırat, İstanbul: Yıldız Yayınevi.

Kırlıdökme, U. (2013), "Yunanistan'da Uluslararası İlişkiler Kuramlarının Dış Politika Olaylarına Uygulanması", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2 (2): 27-50.

Marco, R., "Kararlı Bir Komünist ve Enternasyonalist: Enver Hoca", *Evrensel*, 11 Ocak 2015.

OEC (Observatory of Economic Complexity) (2018), 27 Şubat 2018 tarihinde <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/> adresinden erişildi.

Orlović, D. (2012), "More than a cordial reception: Ethiopian Emperor Haile Selassie I's visit to Yugoslavia in 1954, with a special reference to the passage to and stay in

Croatia”, *Carnival – Journal of the International Students of History Association*, 14: 151-165.

Perić, M. (2016), “Спољна Политика Друге Југославије 1968 – 1980”, *Политичка Ревизија*, 48 (2).

Petrović, V. (2014), “Josip Broz Tito’s Summit Diplomacy in the International Relations of Socialist Yugoslavia 1944–1961”, *Annales Ser. Hist. Sociol.*, 24 (4).

Schmidt, E. (2013), *Foreign Intervention in Africa: From the Cold War to the War on Terror*, Cambridge: Cambridge University Press.

Șipețean, C. (2012), “Economic and Political Relations between Romania and African Countries During the Totalitarian Regime (1965-1980)”, *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu din Cluj-Napoca*, LI: 229-237.

Tasić, D. (2008), “Otkrivanje Afrike: Jugoslovensko-Etiopski Odnosi i Počeci Jugoslovenske Afričke Politike 1954-1955”, *Spoljna Politika Jugoslavije 1950-1961*, Belgrad: Institutza Noviju Istoriju Srbije.

The National Archives, FCO 28/1632, (1971), “Political Relations between Yugoslavia and the Liberation Movements of Angola, Mozambique and Palestine”, 15 Şubat 2018 tarihinde <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/de-tails/r/C11023112> adresinden erişildi.

Țiu, I. (2013), “Republica Africa Centrală, la picioarele lui Ceaușescu”, 13 Haziran 2018 tarihinde <https://www.histo-ria.ro/sectiune/general/articol/republica-africa-centrala-la-picioarele-lui-ceausescu> adresinden erişildi.

Vučetić, R. ve Betts, P. (2017), *Tito in Africa: Picturing Solidarity*, Belgrad: Museum of Yugoslavia.

MAKALE / ARTICLE:

AVRUPA BİRLİĞİNİN TÜRK KAMU YÖNETİM BİÇİMİNİ ŞEKİLLENDİRME GÜCÜ: KALKINMA AJANSLARI VE TARIM KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU

THE POWER OF THE EUROPEAN UNION IN FORMING THE STRUCTURE OF TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: DEVELOPMENT AGENCIES AND AGRICULTURAL RURAL DEVELOPMENT SUPPORT AGENCY

Selim BİÇEN*

ÖZET

Avrupa Birliği her üye ülke yönetim biçimlerinde yapısal değişiklikler yaptığı gibi, Türkiye’de de uyum yasaları adı altında (harmonization of law) bölgesel kalkınma, tarım ve kırsal alanlarda faaliyet gösteren, merkezîyetçi olmayan daha çok yerel ve bölgesel olan kurumların kurulmasını talep etmiştir. Uyum yasaları kapsamında Türk Kamu Yönetiminin yaptığı 2006 ile 2012 arası yoğunlaşan yapısal değişiklikler, nedeniyle serbest bırakılan üyelik öncesi yardım aracı (IPA) kapsamında 4.7 milyar Avro fonun ülkemize aktarılmasına sebep olmuştur. Bu fonun kullanılmasında, Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve İl Koordinatörlüklerinin ihdas edilmesi Türk parlamentosu ile Avrupa Birliği arasında imzalanan anlaşmalar kapsamında zorunlu kılınmıştır. Türkiye’de toplamda 42 ilde kurulan ve AB’nin Kırsal kalkınma ve tarım alanlarında ki politikalarını hayata geçiren TKDK öncelikle Türk Hazine Bakanlığı tarafından akredite edilmiş sonra Avrupa Birliği tarafından yetki belgesi ile yetkilendirilmiştir. Kalkınma Ajansları dünyada ve Türkiye’de kurulmuş olduğu bölgede ekonomik gelişmeyi hızlandırmak, bölgeler arasındaki gelişmişlik

* Dr. Öğr. Görevlisi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İİBF, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
İletişim Adresi: selimbicen@ahievran.edu.tr

farklılıklarını azaltmak ve kurulmuş oldukları bölgelerin yerel potansiyellerini tespit edip ortaya çıkararak bölgenin her alanda değil potansiyelinin olduğu alanda yatırımları cezbetmesini amaçlamakla işe başladı. Bu çalışmanın amacı yapısal değişiklik ile kurulan bu yeni kurumların ülkemizde proje kültürüne geçiş ve adaptasyon sürecini analiz etmektir. Yine hukuki temel üzerinde yorumlar yaparak AB mevzuatının içselleştirilmesini hızlandırmaktır. Her iki kurumda da yöneticilik yapan bir birey olarak Türk toplumunun bu yeni sistemleri kabul etmekte ortaya koyduğu direnç noktalarını ve bunların aşılmasını hızlandırmaktır. Böylece Türkiye'nin yeni üye ülkeler arasında AB fonlarından eksiksiz ve en fazla yararlanan ülke olmasına hizmet etmektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği Hukukunun Üstünlüğü; AB bölgesel kalkınma; Kalkınma Ajansı; Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu; IPARD Ajansı,

ABSTRACT

The European Union, as did structural changes in each member state polity, also in Turkey under the name of harmonization laws (harmonization of law), regional development, operating in agriculture and rural areas, has requested a decentralized rather the establishment of local and regional corporate. Structural changes between 2006 and 2012 made by the Turkish Public Administration within the scope of the harmonization legislation caused the transfer of 4.7 billion Euro funds to my country under the pre-accession assistance tool (IPA) which was released due to this. In the use of this fund, the establishment of Regional Development Agencies and Agricultural Rural Development Support Institution and Provincial Coordinators has been obligatory under the agreements signed between the Turkish parliament and the European Union. Founded by a total of 42 provinces in Turkey and the EU's rural development policy and to realize that TKDK primarily in agricultural areas after the Turkish Treasury was authorized accredited with certificate of authorization by the European Union. Development Agencies to accelerate economic development in the region that was established in the world and in Turkey, the region between the disparities reduce and the local potential of the regions where they have established determine whether the area where the investment of revealing potential is not in all areas of the region began with aims to attract. The purpose of this study is to analyze the process of transition and adaptation to the project culture in our country, which is established by the structural change. It is also to accelerate the internalization of EU legislation by making comments on the legal basis. As an individual who manages in both institutions, it is to speed up the resistance points and the overcoming of them in the acceptance of these new systems by the Turkish society. Thus, Turkey is among the new member states is to serve and not be completely countries benefiting most from EU funds.

Keywords: Superiority of European Union Law; EU regional development; Development Agency; Agricultural Rural Development Support Agency; IPARD Agency

1. GİRİŞ

Yenidünya yönetim biçimlerinde modern devletler sanayinin ve ekonominin içinden yavaş yavaş çıkararak küçülürken, gençleri ve girişimcileri ve sermayeyi AR-GE, inovasyon ve katma değeri yüksek yeni alanlara yöneltmek, onları teşvik etmek amacıyla yatırımlarının önemli bir bölümünü hibe ile desteklemektedirler. Böylece devletin kendi hantal yapısıyla ekonomiye girmesi yerine özel sektörün destekler yoluyla o alana girmesi ve ülkenin stratejik bu alanlarda geri kalmaması hedeflenmektedir.

Modern devletler bu görevi icra için Bölgesel Kalkınma Ajansları yanı sıra, IPARD Ajansları, KOSGEB, TÜBİTAK, Tekno Parklar, Teknoloji ve Transfer Ofisleri, Kuluçka ve İnovasyon merkezleri gibi birçok kurum kurmuştur. Bu kurumlarla modern devletler aslında gelişmesini istediği alanlarda özel sektörü teşvik ederek özel sektörün kendi ayakları üzerinde durmasını ve bir hız kazanmasını istemekte bu sonuç oluşunca sektörden ve desteklerden çıkmaktadır.

İlk kalkınma ajansları 1950'li ve 1960'lı yıllarda Belçika, Fransa ve İtalya'da kurulmaya başlamış, 50 yıldan fazla bir süredir etkin bir biçimde Avrupa'da faaliyet göstermektedir. (Can, 2011) Avrupa Birliğinde (AB) bölgesel kalkınma politikalarının temeli 1957 yılında Roma Anlaşmasına kadar gider. Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda arasında imzalanan bu anlaşmada ekonomik ve ticari işbirliğinin yanı sıra, bölgelerarası gelişmişlik farkının da kapanması gerektiğinin de vurgulanmaktadır. (European Commission, The Treaty Of Rome 1957)

AB'nin genişlemesiyle, üye ülkelerin gelişmemiş bölgelerinde ki vatandaşlar ile gelişmiş bölgeleri arasında ki farklar artmıştır. Örneğin Kuzey İtalya ile Güney İtalya arasında ki gelir farkı gibi. Hatta Almanya'daki bir vatandaş ile Yunanistan'da ki bir vatandaşında gelir farklılıkları da azaltılması planlanmış olmasına rağmen 2004 yıllarında Hollanda'nın Groningen bölgesi- ki AB'nin en zengin bölgesidir- ile en fakir bölgesi olan Güney İtalya'daki Basilicata bölgesi arasındaki gelir farklılığı 5 kat olmuştur. (Can, 2011)

AB'nin bölgesel kalkınma politikaları ile gelir ve gelişmişlik farkları aşağıda açıklanan kırsal kalkınma destekleri ve bölgesel kalkınma sonucunda iyileştirilmiştir. Özellikle, Yunanistan, İrlanda, İspanya ve Portekiz'de bu politikalar gayri safi yurt içi hasılda ciddi artışlar sağlayarak örneğin Yunanistan'ın kişi başı GSYİH'nı AB ortalamasının

yüzde 74'ünden yüzde 88'ne çıkarmayı başarmıştır (Can, 2011). Ancak 2010 ve sonrasında Yunanistan yetkililerinin AB'yi kandırıp daha fazla kaynak almak için işsizlik, GSYİH, sanayi üretim rakamlarıyla oynadığı bunu daha az vergi vermek içi Osmanlı Devleti'ne de yaptığı hatta AB'ye girmek için 1983 yılından önce enflasyon, işsizlik rakamlarını da manipüle ettiğini (Eski Yunanistan Bütçe Bakanı Peter DOUKAS "Bütçe açığı yüzde 1.5 gösterildi. Ama gerçek rakam yüzde 8.3 tü" diyerek) itiraf etmiştir. (Allan L, 2012) Bu yüzden Yunanistan'la ilgili bütün rakamsal değerlerin tekrar sorgulanması ve analiz edilmesi gerekir. Diğer yandan AB içinde en zengin ile en fakir arasında gelir farkının 2000 -2005 yılları arasında ki 5 yıllık süre de altıda bir (yüzde 16.6) civarında azaldığı tespit edilmiştir. (Can, 2011)

Ülkemizde, AB'ne katılım öncesi mali yardım programından (Instrument for Pre-accession - IPA) yararlanmak isteyen Türkiye'nin Kalkınma Ajansları ve Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumlarını kurma macerası ile başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bölgesel kalkınma ve enstrümanları AB'den zorunlu olarak ithal edilmiş kavram ve kurumlardır.

Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine bölgesel gelişme politikalarının da dâhil edilmiş olması, yaklaşık kırk yıldır uygulamakta olduğumuz bölgesel gelişme model, politika ve araçlarını bir yana bırakarak mecburen yeniden bir yapılanma süreci içine girmemize neden olmuştur. (Arslan, E. 2010) Gerçekten de AB'nin Türkiye'den bölgeselleşme politikaları konusundaki talepleri doğrultusunda Türk Kamu Yönetiminde aşağıdaki yapısal değişimler görülmüştür. Değişimin ilk etkisi kurumsal boyutta karşımıza çıkmakta ve bölgeselleşme politikalarının uygulayıcısı olan Devlet Planlama konumunda ve faaliyetlerinde değişmelere başlanılmıştır. Bu amaçla, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT daha sonra Kalkınma Bakanlığı olmuştur) bünyesinde Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü adıyla bir daire kurulmuştur. Bu Genel Müdürlük altında 5449 sayılı kanunla Kalkınma Ajansları kurulmuş ve koordine edilmektedir. (Övgün, B. 2007)

Değişimin kurumsal boyutta bir başka etkisi TKDK'nın kurulmasıyla görülmüştür. AB gerçekten IPA adı altında 4.7 milyar Avro yardım paketini onaylatmadan önce Türkiye Hükümetinden Çerçeve Anlaşma, Sektörel Anlaşma ve Çok Yıllı Finansman Anlaşması yapmıştır. AB bu anlaşmaların gereği olarak 5 konuda yeni kurumların kurulmasını ve bu fonları onların kullanmasını şart koşmuştur:

1. Kurumsal altyapının geliştirilmesi: Merkezi Finans ve İhale Birimi (CFCU) adı altında fonlar kullanıldı.
2. Sınır ötesi işbirliği (Cross Border Cooperation): Kalkınma Bakanlığı, Sınır İllerimiz ve Sınır Kalkınma Ajansları
3. Bölgesel kalkınma: Ulaştırma Bakanlığı, DPT, Çevre ve Orman Bakanlığı, DSİ, Belediyelerin atık su projeleri
4. İşgücünün geliştirilmesi: Çalışma Bakanlığı
5. Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (Instrument for Pre-accession – Rural Development IPARD)

Bölgesel kalkınma için aracı kurum olan Kalkınma Ajansları öncelikle Düzey 2 adlı kısa vadede istatistiksel bölge olarak bilinen AB sistemi 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. 08.02.2006 tarihli ve 26074 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun ile kalkınma ajanslarının kurulması kanuni bir temele bağlanmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile pilot Kalkınma Ajansı olarak İzmir’de bir ve Adana ve Mersin illerini kapsayan merkezi Adana olan bir olmak üzere 2 adet kalkınma ajansı kurulmuştur. İkinci fazda 2009 yılında 24 yeni Kalkınma Ajansı daha kurularak ile toplamda 26 sayısına ulaşmıştır (Atmaca & Sağır, 2017).

Türk Kamu Yönetiminde meydana gelen bu yapısal değişikliklerin en dikkat çekici olan özelliklerinden biri de 1970’lerden beri Ankara merkezde Başbakanlığa bağlı bir danışma, planlama vazifesi yapan Devlet Planlama Teşkilatı, biriktirmiş olduğu deneyimi taşrada her ilde kullanabilecekleri bir yerel bir yapılanmaya (Kalkınma Ajanslarına) kavuşmuş olmasıdır. Artık DPT merkezde aldığı kararları yerelde Valiliğe veya diğer kurumlara bağlı aracı kurumlarla değil bizzat kendine bağlı yeni kurumlar ve bütçeleriyle hayata geçirmişlerdir. Örneğin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı il müdürlükleri aracılığıyla bütün Yurt kapsamında plan ve politikalarını uygulamaya geçirme imkanına sahipken yeni bir kurum olan Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu da kurulmuştur. Diğer yandan DPT sonradan Kalkınma Bakanlığının taşrada teşkilatlanması önceden yokken sonradan Kalkınma Ajansları yoluyla yapılanması mümkün olmuştur.

Yine bu yeni yapılanmada 81 vilayete ayrılan Türkiye, Düzey 2 (NUTS-The Nomenclature Of Territorial Units For Statistics) adı verilen İstatistikî Bölge Birimi Sınıflandırması (İBBS) adında 26 bölgeden oluşan bazı illerin birleştirildiği, coğrafi ve kültürel benzerliklerin olduğu bölgesel bir gruplamaya tabi tutulmuştur. (Atmaca & Sağır, 2017) Ancak uygulamada DPT'nin merkezde masa başında yaptığı bu gruplamalara karşı birçok ses yükselmiştir.

Bu yeni yapılanmada dikkat çeken bir başka husus ta, KOSGEB, Kalkınma Ajansları Türk Hükümeti fonları kullanırken, TKDK hem Türk hem de AB bütçesi kullanmaktadır. Bir başka deyişle TKDK'nın bir faydalanıcıya verdiği hibe desteğinin yüzde 25'i Türk Hükümeti bütçesi, yüzde 75'i AB bütçesinden gelirken, proje sahibi proje sahibi proje konusuna göre yüzde 50 civarındaki kalan parayı kendi karşılamak zorundadır. KOSGEB veya Kalkınma Ajansları ise tamamı Türk Hükümeti bütçesi ile yüzde 50 civarında proje başına hibe destek vermektedir. Geri kalan miktarı başvuru sahibi kendisi finanse eder.

Hibe fonlarının AB'mi, Türk bütçesi mi oluşu uygulamada birçok süreç işleyiş farklılıkları oluşturmuştur. Çünkü AB bütçesinin kullanıldığı her yerde AB hukuk sistemi ve mevzuatı kullanılmasını gerektirmiştir. AB hukuk sisteminin Türk Hukuk mevzuatı ile uyuşmaması nedeniyle Türk Hükümetinden uyum yasaları çıkarması istenmiştir. AB üyeliğinin ve verilen fonların Türkiye'de TKDK yoluyla kullanılması uygulamada bazı sorunlar çıkarmıştır. Bunlara göz atmadan AB hukuk sisteminin bazı karakteristik özelliklerine bakmamız uygun olur:

2. HUKUKİ ALTYAPI VE İLGİLİ MEVZUAT - AB HUKUKUNUN ÜSTÜNLÜĞÜ VE TKDK MEVZUATI

AB mevzuatı Roma Anlaşması ile 1957 yılında oluşmaya başlar (European Commission, The Treaty Of Rome, 1957), üye ülkelerin hukuk sistemlerinin toplamından oluşmaz kendine has özellikleri vardır. Yaklaşık 60 yıllık bir ekonomik birlikteliğin getirdiği gelişmekte olan dinamik bir hukuk sistemidir. Avrupa Konseyi (European Council), Avrupa Komisyonu (European Commission) ve Avrupa Parlamentosu (European Parliament) gibi yürütme organlarının yanında Avrupa Birliği Mahkemesi (Court of Justice) gibi AB mevzuatına uymayanları yargılayacak bir yargı kurumu vardır (Turpin, 1990).

AB hukukunun en önemli özelliği AB Hukukunun Üstünlüğü ilkesi (the Supremacy of

European Union Law veya Primacy of European Union Law) ve direk etki (directly affect) yani direk uygulanabilme gücüne sahip olmasıdır (Turpin, 1990). Bu iki temel doktrin yukarda sayılan AB Organları ve Mahkeme kararları içinde geçerlidir. Kısaca AB Üye Ülkelerinin hiç birinin kanunları hatta anayasaları AB mevzuatına aykırı olamaz. Eğer bir aykırılık veya uyuşmazlık var ise Üye Ülke bu aykırılığı ortadan kaldırmak ve kendi yasasını AB ile uyumlu hale getirmek zorundadır. Aksi halde, bireyler veya Üye ülkeler Avrupa Birliği Mahkemesi'ne AB mevzuatına aykırı ilgili uygulama ya da kuralın değişmesi için başvurulabilir (Harris, 1989).

Ülkemiz mevzuatına göre, Usulüne göre yürürlüğe konan uluslararası antlaşmalar yasa gücündedir. Bu konu Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasında belirtilmektedir: **“Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.”**

Milletlerarası Anlaşmalar Anayasamıza göre TBMM de onaylandıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak Resmi Gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girerler. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Milletler arası anlaşmalar hakkında Anayasaya aykırılıkları sebebiyle Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.¹⁵

Bunun anlamı milletlerarası anlaşmalardan olan ve TKDK oluşturan Sektörel Anlaşma, Çerçeve Anlaşma ve diğer AB mevzuatı Türk Anayasası veya mevzuatı ile çelişirse haklarında Anayasa Mahkemesine iptal için dava açılmaz, bir başka deyişle AB Hukuku üye ülkelerin ve Türk hukukundan üstündür. Bu durum aşağıda zikredilen TKDK'yı düzenleyen bütün anlaşmalar içinde geçerlidir (Bilgili & Demirkapı, 2017).

AB tarafından IPA kapsamında verilen fonların Türkiye'de girişimcilere kullandırılmasında aşağıda ki temel anlaşmalar yapılmıştır (TKDK IPARD Mevzuat, 2012).

¹⁵ Hukukun Temel Kavramları, 2017 s.66

Bunlar:

1. Sektörel Anlaşma:

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Komisyonu Arasında Türkiye Cumhuriyeti Yönelik AB Mali Yardımına İlişkin İşbirliği ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) Beşinci Bileşeni -(IPARD) Kapsamındaki Yardımın Uygulanması İçin Kurallar Hakkında Anlaşma"

Bu anlaşmanın ilk maddesine göre Çerçeve Anlaşmanın yönetimi ve uygulanması ile ilgili olduğu ve Çerçeve anlaşmanın bir tamamlayıcısı olduğu izah edilmiştir.

2. IPA Konsey Tüzüğü:

Katılım Öncesi Yardım Aracını (IPA) oluşturan 1085/2006 sayılı ve 17 Temmuz 2006 tarihli Konsey Tüzüğü,

3. IPA Uygulama Tüzüğü:

Katılım Öncesi Yardım Aracını (IPA) oluşturan 1085/2006 sayılı ve 17 Temmuz 2006 tarihli Konsey Tüzüğü'nün Uygulanmasına İlişkin 12 Haziran 2007 tarihli ve 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü (EC),

4. Mali Tüzük:

Avrupa Topluluklarının genel Bütçesine uygulanacak Mali Tüzük Hakkında 25 Haziran 2002 tarihli ve 1605/2002 sayılı (EC, EURATOM) Konsey Tüzüğü,

5. Mali Tüzüğün Uygulanmasına İlişkin Komisyon Kararı:

Mali Tüzüğün Uygulanmasına İlişkin ayrıntıları ortaya koyan 2342/2002 sayılı Tüzüğün (EC, EURATOM) 157 (b) ve 158 (1) (a) ve (c) maddelerinde atıfta bulunulan eşiklerin düzenlenmesine ilişkin 14 Şubat 2006 tarihli Komisyon Kararı (2006/103/EC)

6. IPA Çerçeve Anlaşması:

3/12/2008 tarihli ve 5824 sayılı Kanunla TBMM'in de onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Toplulukları Komisyonu Arasında Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ile Temin Edilen Yardımın Uygulanması Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetine Sağlanan Avrupa Topluluğu Mali Yardımlarıyla İlgili İşbirliği Kuralları Hakkında Çerçeve Anlaşma" 24 Aralık 2008 tarihinde, 2008/14450 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Sonuç olarak, hem AB hukukunun üstünlüğü prensibi gereği, hem Anayasamızın 90.maddesi gereği, hem IPA fonu AB'den geldiği için, hem AB ile Türk Hükümeti arasında yapılmış olan ve hem de yukarıda sıralanan anlaşmalar gereği Türk Hukuku kendi sistemini AB mevzuatı ile uyumlu hale getirecek, çatışan veya çelişen durumlarda ilgili kurumlar AB mevzuatını direk uygulamak zorundadır.

3. AKREDİTASYON VE YETKİ BELGESİ SÜRECİ

AB, IPARD I kapsamında 824 milyon Euro IPARD II kapsamında 804 milyon Euro olmak üzere iki dönemde, 2011 -2016 ve 2017-2020 yılları arasında Türkiye'ye IPA kapsamında fon aktarmıştır. Ancak bu fonların daha önceki ülkelerde yanlış yönetilmesi ve yanlış kişilerin eline geçmiş olması nedenleriyle Türkiye'yi de Çerçeve ve Sektörel Anlaşmalarda çizdiği şartlara uymaya zorlamıştır. AB fonlarının doğru Türk faydalanıcıya ulaşmasında kullanılacak İl Koordinatörlüklerini ve uzmanlarını kendi denetleme birimi olan Assurance and Financial Audit (kısa adı J5 iken şimdi H5 oldu) aracılığıyla kontrol etmiştir. Türk Hazine Müsteşarlığı 42 il koordinatörlüklerini denetleyip akredite ettikten sonra AB H5 birimi yetki belgesini vermişse o il koordinatörlüğü artık AB fonlarını dağıtmaya başlayabilecektir (Çerçeve Anlaşma madde 6-7). Böylece akredite olup olmadıklarını, yani AB ile TBMM arasında yapılmış Anlaşmaları ve diğer mevzuatı öğrenip içselleştirmiş olup olmadığını bizzat saha ziyaretleriyle denetlemiştir.

Bu denetimler AB birimlerinden olan Assurance and Financial Audit (kısa adı J5 iken H5 olan) tarafından İngilizce yapılmış ve son derece ağır geçmiştir. Sonuçlar genellikle birçok il koordinatörlüklerinin aleyhine sonuçlanmıştır. Geçemeyen illere J5 tarafından yetki belgesi verilmemiş ve bir sonraki Türkiye ziyaretini beklemek zorunda kalmışlar, bu da bazen 6-7 ayı bulmuştur. 3 defa üst üste denetimleri geçemeyen ve dolayısıyla yetki belgesi alamayan il koordinatörlükleri olmuştur.

TKDK il Koordinatörlükleri Türkiye'de iki faz (dönem) halinde kurulmuş ve AB tarafından yetki belgesi verilmiştir. İlk fazda 20 ikinci fazda 22 il olmak üzere Türkiye'deki 81 vilayette toplamda 42 TKDK İl Koordinatörlüğü vardır. Her iki akreditasyon ve yetki belgesi verilmesi sürecinde de Avrupa Birliği H5 bilinçli olarak denetimleri geçemediğimiz bahanesi ile TKDK İl Koordinatörlüklerinin proje başvurusu almasını geciktirmiş ve bu da 2013 yılında 65 milyon civarında Avronun kullanılmadığı

gerekçesi AB'ye iade edilmiştir.

Sonuçta Kalkınma Ajansları Türk fonları kullandığı için kurulma süreci ve fon kullandırma süreci daha hızlı tamamlanırken aynı dönemlerde kurulan TKDK daha sonraki tarihlerde çağrı sürecine başlamış ve fon kullandırmaya başlamıştır. Örneğin merkezi Nevşehir'de olan Ahiler Kalkınma Ajansı Ocak 2010 yılında faaliyetine başlayıp Nisan 2010 yılında uzman ve destek görevlilerini işe başlatmış, Haziran ve Temmuz 2010 tarihlerinde 5 ilin (Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde) 2010-2013 Bölge Planını yazıp DPT'den onaylatmıştır. 2010 yılının sonbaharında 16 milyon Türk lirası ile ilk çağrısına çıkmıştır. Yani süreç bir yıl bile sürmemiştir. Diğer taraftan Aksaray TKDK İl Koordinatörlüğü Ocak 2012 yılında kurulmuş, Mart ayında elemanları göreve başlamış, bir yıl sürekli eğitime tabi tutulmuş 2013 yılında H5 denetimleri başlamış birincide yetki belgesi alamamış ve ikinci defada başarılı olmuştur. İlk çağrısına 2013 yazında yani bir yıl 8 ay sonra 9. Çağrı döneminde çıkmıştır (Türkiye genelinde ilk kurulan 20 ilde TKDK 1. Çağrısına 1 Temmuz 2011 tarihinde çıkmıştır).

4. VERGİ MUAFİYETİ

AB ile yaptığımız Çerçeve Anlaşma (Madde 26) gereğince AB tarafından desteklenen projelerde harcanan tüm paralardan Türk Hükümeti, KDV, Gümrük Vergisi, Harç, Resim gibi vergi türleri alamaz. Çünkü AB'nin göndermiş olduğu bu paralar zaten üye ülkeler tarafından verilmiş üye aidatlarıdır ve zaten tüm bu vergiler önceden alınmıştır. Vergisi alınmış bir paradan tekrar vergi alınamaz ilkesi gereğince hem Türk Hükümeti hem de bütün üye ülkeler AB fonlarından tekrar vergi alamazlar. Maliye Bakanlığı 2011 ve 2012 yıllarında IPARD uygulamasının ilk yıllarında proje sözleşme harçlarını almıştı ancak bu uygulamasından sonraki yıllarda vazgeçmek zorunda kaldı.

Öte yandan KOSGEB, Kalkınma ajansları desteklemelerinde böyle bir vergi muafiyeti olmadığı için doğal olarak Vergi daireleri satın alınan her bir kalemden yüzde 18 KDV ve yüzde 22 kurumlar vergisi almaktadır. Bir başka deyişle proje için verilen yüzde 50 hibe desteği miktarı, KDV (yarısı yüzde 9) ve kurumlar vergisine (yarısı 11) kesintilerinden sonra yüzde 30'a düşmektedir.

Uygulamada bu vergi muafiyeti Kalkınma Ajanslarının aleyhine işlemiştir. Çünkü sonuçta hem TKDK hem de Kalkınma Ajansları ortalama yüzde 50 civarı hibe destek veriyor görünse de, vergi türleri devreye girince TKDK hibe desteği yüzde 68 desteğe,

Kalkınma Ajans hibe desteği yüzde 30 civarına düşmektedir. Bu durumda girişimcilerin önceden Kalkınma Ajanslarına olan cazibesini, TKDK'lar açılıp akredite olduktan sonra TKDK projelerine kaydırmıştır.

5. DESTEK VERİLEN ALANLAR

Kalkınma Ajansları ve TKDK'nın destek verdiği alanlar birbirinden farklı gibi görünse de bu ayırım birçok TKDK il Koordinatörlüğü görev alanında birbirine girmiştir. Kalkınma Ajansları İzmir ve Adana'daki iki pilot projeden sonra 24 yeni ajansla Türkiye geneline yayılmış ve 2010 yılının sonlarında ilk Çağrılarında çıktığında hemen hemen bütün Kalkınma Ajanslarının Yönetim Kurulları fonların bir kısmının tarım ve hayvancılık konularında dağıtılmasına karar verdi. Ayrıca Van merkezli Kalkınma Ajansı DOĞAKA canlı hayvanı da uygun harcama olarak kabul ederek bir ilke imza attı.

Tarım ve Hayvancılığın ülke geneline örgün bir şekilde yayılmış olması nedeniyle takip eden Kalkınma Ajansı çağrılarında da Yönetim Kurul Üyeleri (Her ilin Valisi, Belediye Başkanı, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı ve İl Özel İdaresi Başkanından oluşur) tarım ve hayvancılığa ve tarım ürünleri yan sanayisine destek vermeği talep etti.

Ancak bu sırada akreditasyon sürecini tamamlamış ve yetki belgesi almış olan TKDK İl Koordinatörlükleri de kendi görev alanlarında çağrılara çıktı. TKDK başvuru süreçlerinin aşağıda açıklandığı gibi aşırı zor oluşu, TKDK'nın tanınmayışı, başlangıçta başvuru sahibinin önden para harcaması gibi sebeplerle ilk dokuz çağrıda yeterince proje gelmeyip Kalkınma Ajanslarına destek aşırı projeler gelince ve bu projelerin büyük bir bölümünün TKDK'ya da gidebileceği görülünce Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, o zamanlar adı DPT olan Kalkınma Bakanlığına baskı yaparak tarım ve hayvancılık alanlarına Kalkınma Ajanslarının girmemesini istedi. Hatta 2013 yılında 65 milyon Avro fonun TKDK tarafından kullandırılmayıp AB'ye iade edilerek yanması neticesinde Kalkınma Ajanslarının artık tarım ve hayvancılığın dışında Sanayi, Turizm ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermesi kararlaştırıldı. Çünkü kalkınma ajansları bütçesinin yanması ve iade edilmesi gibi bir Sektörel Anlaşma'nın olmayışı nedeniyle kullanılmayan fonlar Türkiye'de kalyordu.

TKDK'nın destek verdiği alanlardan "Kırsal Kalkınma" başlığı altında belediye mücavir alanları dışında kalan alanlarda verilen destekler 301 başlığında izah edilir. Bu başlıkta temel amaç kırsal alanda yaşayan kişilerin yaşadıkları yerlerde iş kurmasını sağlayarak

kırsal alandan kentlere göçmesini engellemektir. Örneğin Türkiye’de kırsal alanlarda yaşayanların oranı Kurtuluş savaşı sonrası 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre yüzde 90, şehirlerde yaşayanların ki yüzde 10 civarındayken bugün rakam tam tersine dönmüş ve kırsal alanlarımız şehirlerimize yığılmış ve yüzdesi 90’ını aşmıştır. Bu da kırmızı et ve kaba yem konusunda yaşadığımız son 10 yıllık problemlerin sebeplerinden birisidir. Yani TKDK 301 destekleri tam da bu sorunu AB üye ülkelerde daha önce gördüğü için desteklemiştir.

TKDK 301 yatırım alanları hotel, restoran, her türlü konserve, marmelat ve reçel üretimi, mantar yetiştiriciliği, arıcılık, kamping, su sporlarından tutunda taş işçiliği tahta, cam, deri işçiliği, mücevher işçiliği, mermer işçiliği, arıcılık, tıbbi aromatik bitkilerin yetiştiriciliği (sadece bu alanda 500’den fazla tıbbi aromatik bitki vardır) ve fabrikalarının kurulmasına kadar 1000’den fazla alana hitap ettiği için Kalkınma Ajanslarının turizm ve sanayi alanlarındaki çağrıları ile de çakışmıştır. Destek miktarının 500 bin Avro’nun yüzde 65 (yani 325 bin Avro) olması zaman içinde bütün yatırımların TKDK’ya kaymasına yol açmıştır.

Hatta IPARD II ile güneş enerjisinden ve hayvan gübresinden elektrik üretilmesine de destek verilmesi ile 301 daha da kapsam olarak genişletilmiştir.

Kısaca, TKDK’nın destek alanlarının Sektörel ve Çerçeve Anlaşmalar gibi Milletlerarası Anlaşma ile belirlenmiş olması, çok geniş bir alana yayılması, bunların değiştirilmesinin AB’nin iznine bağlı olması Kalkınma Ajansları ile çakışan alanların olmasına yol açmış ve bu alanlarda Kalkınma Ajanslarının geri adım atmasına ya da daha az proje almasına yol açmıştır.

6. DESTEK MİKTARI

Yukarıda belirtildiği gibi Kalkınma Ajansları yapılanmasını zamansal olarak daha önce tamamladığı için tanıtım ve hibe destek çağrılarında daha önce başlamıştır. Ancak 42 il TKDK Koordinatörlükleri açılıp tanıtım başlayınca ve KDV muafiyeti yanında verilen destek miktarları Kalkınma Ajanslarına göre 3 kat ile 20 kat arası fazla olunca faydalanıcıların Kalkınma Ajanslarına ilgisi azalmış ve TKDK’ya yönelmişlerdir. Tabii ki Türkiye’de son 10 yılda özellikle kırmızı et sektöründe arz yetersizliği, et fiyatlarının sürekli artışı ve yurtdışından et ithalatı gibi konular ve aynı dönemde birçok hayvancılık desteklerinin olması binlerce yeni yatırımcıyı sahada yatırım yapmaya teşvik etmiştir.

Kalkınma Ajanslarında örneğin Proje Teklif Çağrısı Yöntemi(Can, 2011) ile bir projeye en fazla 450 bin TL verilirken (ki buda yukarda anlatıldığı gibi KDV ve Kurumlar vergisinden sonra yüzde 20 azalabiliyor) aynı dönemlerde ve aynı yöntemle bir IPARD I kapsamında projeye modern bir çiftlik yapan faydalanıcıya 1 milyon Avronun en az yüzde 50'si en fazla yüzde 70'i veriliyordu. Örneğin IPARD I kapsamında 14. Çağrı Rehberinde 101 süt işletme büyükbaş çiftliğinin ekte linki verilen rehberinde sayfa 10: Süt Üreten Tarımsal İşletmelere yönelik hazırlanacak projenin uygun harcamalar toplam tutarı; En az 15.000 avro, en fazla 1.000.000 avro olmalıdır, şeklinde ifade edilmiştir.(www.tkd.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/BasvuruCagriRehberi)

Bugün IPARD II kapsamında bu destek miktarı yüzde 40-70 aralığına düşürüldü.

“ Aşağıda belirtilen durumlarda, kamu katkısı değişmektedir:

1. Yeni işletmeler ve kapasite artırımı yapan mevcut tarımsal işletmeler için kamu katkısı toplam uygun harcama tutarının % 40'ıdır.
2. Kapasite artırımı yapmayan mevcut tarımsal işletmeler için, kamu katkısı toplam uygun harcama tutarının %50'sidir.

Örneğin;

- Süt üreten tarımsal işletmelerde, başvuru sahibinin 10 baş süt ineği kapasitesine sahip bir ahır var ve yapılacak yatırım ile kapasitesini 50 baş süt ineği kapasitesine çıkarıyorsa bu durumda destek oranı %60 olacaktır. Kapasitesi 50 süt ineğinden fazla olacak şekilde proje başvurusu sunulması durumunda destek oranı %40 olarak belirlenecektir.
- Kırmızı et üreten tarımsal işletmeler kapsamında başvuru sahibinin 50 baş sığır kapasitesine sahip bir ahır var ve yapılacak yatırım ile kapasitesini 100 baş sığır kapasitesine çıkarıyorsa bu durumda destek oranı %40 olacaktır. Yapılacak yatırım ile işletmenin kapasitesinin değişmemesi durumunda destek oranı %50 olarak belirlenecektir.”

Ayrıca, Avro IPARD II 3 çağrı rehberinde açıklandığı üzere sabitlendi. Artık proje hazırlanma sırasında ki rehberde ilan edilen

Avro kuru üzerinden ödeme yapılacaktır. (Bu durum TKDK 3. çağrı ilan rehberinde sayfa 12 şöyle ifade edilmiştir:

ÖNEMLİ NOT: Üçüncü çağrı ilanı çerçevesinde, yukarıda belirtilen alt ve üst limitlerin hesaplanmasında Avro kuru 1 Avro = 4,3851 TL olarak kullanılacaktır.)

Bütün bu destekleme politikası, aynı bisiklet sürmesini öğrenmeye çalışan bir çocuğa babasının yardım etmesi ve itmesi ve düşmesini engellemesi gibi, bir plan dahilinde yapılmaktadır. Çocuk sürmesini öğrendiğinde yardım kesilmektedir. Yine Almanya'da destek miktarı yüzde 35'e düştü, çünkü Almanya'da ilgili sektörler çok uzun süre önce desteklenmiş ve örneğin kırsal alandaki yatırımcılar kendi ayakları üzerinde duracak hale gelmiştir.

Tabii ki destek miktarlarının Avro olması ve yüzde olarak yüksek olması birçok müteşebbisi Kalkınma Ajansları yerine TKDK'ya getirdi. Artık Kalkınma Ajanslarının tanıtım ve lansman toplantılarında gelen faydalanıcıların azlığı ve gelenlerin söz alarak bunu açıkça dile getirdiği görülmeye başlandı.

7. DANIŞMANLIK ŞİRKETLERİ VE PROJE BAŞVURU ZORLUĞU

Kalkınma Ajanslarına göre TKDK projeleri daha teknik detay içerir ve zordur. Bu zorluğun temelinde 2006 ve 2008 yılları arasında AB ile yapılan ikili görüşmelerde Tarım Bakanlığı heyetinde müzakerelere katılanlarda İngilizce seviye yetersizliği ve pazarlık yapmadan Çerçeve ve Sektörel Anlaşmayı kabul etmemiz yatmaktadır. Daha sonradan bütün görüşmelerde resmi tercüman bulundurma zorunluluğu getirilerek ve önceden öngörülemeyen sayısız hatalar tedricen TKDK yetkililerinin yaptığı itirazlarla ve AB'nin onayı ile azalmıştır. (Örneğin TKDK'nın resmi sitesinde mevzuat bölümünde ki pdf dosyalarında AB'nin düzeltme isteklerimize verdiği olumlu cevaplardan oluşan mektuplar bulunmaktadır.

<https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Mevzuat/SektorelAnlasmaDegisiklik.pdf>) Ancak bu anlaşmalar TBMM tarafından bir kanunla onaylandığı için birçok konuda bizi bağlayan geri adım atmadığımız kararlar yürürlüğe girmiştir.

TKDK projelerinde başvuru sürecinin zorluğu birçok projenin yarıda kalmasına, başvurulduktan sonra elenmesine ve TKDK'ya gelen proje sayısında ilk yıllarda yetersizliğe yol açmıştır. Çünkü başvuru sahiplerine yardım edecek, ilk yıllarda (2010-2014) danışman firma sayılarının da azlığı ve başvuru sahibinin kendi başına proje

yapamaması proje başvuru sayılarına olumsuz yansımıştır. TKDK bu sorunu görerek danışman sayılarını artırmak amacıyla Antalya, Nevşehir ve bazı İl Koordinatörlüklerinde proje hazırlama eğitimleri vermek zorunda kalmıştır.

Kalkınma Ajanslarına proje hazırlamak nispeten daha kolaydır. Ancak Ajansların faaliyete geçtiği ilk yıllarda (2010'larda) danışman şirketlerin kurulmasına etki edememiştir. Bunun sebepleri arasında danışman ücretlerinin azlığı, başvurunun kolaylığı nedeniyle kamu ve özel kişilerinin kendilerinin başvuru dosyasını hazırlaması ve danışmanlara para verme kültürünün özellikle Anadolu'da yaygın olmaması sayılabilir.

Danışman şirketlere talebin fazlalığı ve AB mevzuatının danışmana öngördüğü ücretlerin dolgunluğu Anadolu'nun birçok ilinde yeni bir iş kolu oluşturmuştur: Proje Danışmanlığı. Örneğin Aksaray'da 2012 yılından itibaren 16 kadar proje danışman şirketleri kurulmuştur.

İlk yıllarda ki danışman sayılarının azlığı, biten ve örnek teşkil eden proje sayısının yetersizliği, başvuru sürecini bilen ve toplumda proje kültürünün henüz oluşmaması nedeniyle proje başvuru sayısı düşük kalmıştır.

8. PROJE BAŞVURU SAYISININ İLK DÖNEMLERDE EKSİKLİĞİ

TKDK çağrı başvuruları IPARD I sürecinde fazla ilgi görmemiş bu nedenle gelen her proje kriterleri sağladığı sürece desteklenmiştir. Çağrı başvurularının ilk 12 çağrıda gittikçe arttığı ama ilk çağrılarda başvuru sayılarının yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunun birden fazla sebebi vardır bazıları şöyle sıralanabilir:

Başvuru sırasında çok fazla para harcanması: danışman ücreti, mimari, statik, elektrik ve makine projelerinin çizilmesi ve çizim ücretlerinin proje sahibi tarafından önceden harcanıp sonra proje sahibi tarafından önceden harcanıp sonra hesabına yatırılması.

Başvuru ve dosya hazırlanması sürecinin çok teknik ve zor olması: özellikle ilk dönemlerde danışman yetersizliği nedeniyle danışman bulamayan girişimciler kendi hazırladıkları başvuru dosyaları reddedilince hayal kırıklığı yaşadılar.

Proje karşılığında önden hiç avans verilmiyor olması, yani bütün proje bedelinin proje sahibi tarafından önceden harcanıp sonra proje bittikten sonra hesabına yatırılması.

İzin ve ruhsatlandırma sürecinin uzun ve bürokratik engeller barındırması:

Ruhsatlandırma ve izin süreçleri uzun zamandır Türkiye'nin çözemediği bir sorun olarak zaten bilinmektedir. Buna TKDK'nın istediği yeni evraklarda eklenince örneğin bir 101 projesi için (besi ahır) için) 80 civarında belge tamamlaması gereken başvuru sahibi çoğu zaman projeden vazgeçmiş oluyor.

9. SONUÇ

Günümüzde küreselleşmenin doğurduğu problemleri başında, bütün ülkeler için büyük bir sorun olan bölgeler arası gelişmişlik farkları, kırsal alandan şehirlere göç, gelirin dağıtılmasında en fakir ile en zengin arasındaki farkın azaltılması gibi sorunlarla mücadele eden gelişmiş ülkeler ve AB sosyal politikalarında bu sorunlara yönelmiştir. Örneğin bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için, her bölgenin potansiyelini tespit edecek o sektörlerin önünü açacak hukuki, idari ve yapısal sorunları analiz edip çözecek ve nihayetinde o bölge potansiyelini harekete geçirecek teşvik ve destekleri kurup organize edecek kalkınma ajansları, gibi kurumlar ortaya çıkmıştır. Kalkınma ajanslarının amacı, bölgelerin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikalar ile ekonomiyi canlandırıp bölge halkının gelişmeden yararlanmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda yürüttükleri faaliyetleri ile bölgesel politikanın en önemli araçlarıdır ve bölgelerde kendi potansiyellerine dayalı devamlı bir gelişme sürecinin oluşmasında etkilidir.

AB'nin kullandığı ve Türk Hükümetinden kurmasını istediği bir başka araç ise TKDK merkez ve İl Koordinatörlükleridir. AB üye ülkelere artık proje karşılığı para vermekte ve bu yolla kabul edilecek ve desteklenecek projelere verilen hibelerle örnek işletmeler kurdurulmakta 5 yıl süreyle işletilmektedir.

AB hukukunun Üye Ülkelere üstünlüğü ilkesi ve Sektörel Anlaşma gereğince merkezîyetçi Türk Kamu Yönetim biçimi ithal ve yeni bu kurumlarla karşılaşmıştır. Yapılanma süreci 2006 ile 2013 yılları arasında tamamlanmış ve an itibarıyla muhafazakar Türk Kamu Yöneticileri tarafından hazmedilmesi aşamasındadır. Başarılı proje ve adımların yanında başarısız projelerde söz konusudur.

Türkiye'de TKDK IPARD I uygulamasında ve yürütülmesinde örnek bir başarı yakalamış ve fonları başarıyla girişimcilerle buluşturmuştur. Ancak IPARD II Türkiye AB arasındaki politik gerilimler nedeniyle ve darbe teşebbüsü sonrası yeni durumlar nedeniyle geç başlamıştır. Ayrıca IPARD II birinciye nispeten daha sıkı ve az bir bütçe ile başvuru

sahiplerinin karşısına çıkmıştır. Bir başka deyişle hem bütçe azalmış hem destek miktarları azalmış ve bunun olumsuz yönde daha da azalacağı öngörülmektedir.

Kalkınma ajanslarında bölgesel kalkınma, bölge planları, kalkınmada öncelikli bölgeler, il gelişme planları ve kalkınma politikalarının bölgesel etkileri ile sağlanmaya çalışılmış ve başarılı işlere imza atılmıştır. Fakat kalkınma ajanslarında zaman içinde, farklı uygulama sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu ayrı bir makalenin konusu olduğu burada değerlendirilmemiştir. Yine, Kalkınma Ajanslarında yönetim kurulunun yapısı ve işleyişi, İller arası kültürel bağlantısızlık, bölgeler arası gelişmişlik farkının hiçbir zaman kapatılamayacağı doktrini ve gerçeği, uzman kadrosunun kurumda kalmayışi, siyasi ve yerel baskılar nedeniyle objektif ve rasyonel bir seçim yapılamayışi ve bürokrasi ve yatırımcının önünü açamama ve yatırım destek ofislerinin işlevsizliği gibi öğretilerde tartışılması gereken birçok konu birikmiştir.

KAYNAKÇA

- ANKARA KALKINMA AJANSI, Kalkınma Ajansları Mevzuatı. www.ankaraka.org.tr
- ATMACA, Yıldız, SAĞIR, Hayriye (2017). Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Türkiye: Kalkınma Ajansları Bağlamında Bir Analiz, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 2017, Cilt: 3, Sayı:2, ss. 67-88*
- BİLGİLİ, Fatih, DEMİRKAPI, Ertan (2017), Hukukun Temel Kavramları, Dora, Bursa 2017 s.68-69
- BOMBERG Elizabeth and Stubb Alexander, The European Union: How Does It Work? reprinted in 2005, Oxford University Press, www.oup.com,
- CAN, Dr. Ergüder, (2011) Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü, İzmir Kalkınma Ajansı Örneği, Altın Nokta Yayınevi, İzmir
- IPA Çerçeve Anlaşması 24 Aralık 2008 tarihinde, 2008/14450 sayılı Resmi Gazetede. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Toplulukları Komisyonu Arasında Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ile Temin Edilen Yardımın Uygulanması Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetine Sağlanan Avrupa Topluluğu Mali Yardımlarıyla İlgili İşbirliği Kuralları Hakkında Çerçeve Anlaşma"
- IPA Sektörel Anlaşma "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Komisyonu Arasında Türkiye Cumhuriyeti Yönelik AB Mali Yardımına İlişkin İşbirliği ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) Beşinci Bileşeni -(IPARD) Kapsamındaki Yardımın Uygulanması İçin Kurallar Hakkında Anlaşma"
- Harris, Phil (1989), An Introduction to Law, Third Edition, Weidenfeld and Nicolson London s. 180.
- Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 5449 Sayılı, Resmi Gazete, Sayı: 26074, 08.02.2006.
- TKDK IPARD MEVZUATI, 2012, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu,

Çankaya-Ankara

TURPIN, COLIN, (1990), British Government and the Constitution, Text, Cases and Materials, second edition, Weidenfeld, and Nicholson, London

European Comission, The Treaty Of Rome, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf adresinden alındı

TKDK Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Resmi web sitesi <https://www.tkd.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/BasvuruCagriRehberi/3.5/101-1.pdf>

YILMAZ, Serkan (2006), Bölgesel Kalkınma Ajansları 2, 12.10.2011 tarihinde http://www.arkitera.com/UserFiles/File/download/imp/bka_2_brosur_A4.pdf erişildi.

MAKALE / ARTICLE:

SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ İRAK DIŞ POLİTİKASI: İRAK-İRAN SAVAŞI, KUVEYT'İN İŞGALİ VE ABD'NİN İRAK'A MÜDAHALESİ

IRAQ FOREIGN POLICY IN SADDAM HUSEIN PERIOD: IRAQ-IRAN
WAR, KUWAIT OCCUPATION AND US INTERVENTION ON IRAQ

Emine Zeynep DABAN*, Cihan DABAN**

ÖZET

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Irak bölgesi, İngiltere'nin egemenliğine geçmiştir. 1932 yılında bağımsızlığını kazanan Irak, aynı yıl Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş ve mutlak egemenliğini korumaya çalışmıştır. Ancak Irak'taki sosyo-kültürel yapının farklılık göstermesi, kuruluşundan günümüze kadar hem siyasi istikrarsızlığa hem de kanlı askeri darbelerin ve dış güçlerin müdahalesine maruz kalmasına neden olmuştur. 1941, 1958, 1963, 1968 ve 1979 yıllarında yaşanan kanlı askeri darbeler, Irak Devletisiyasi hayatının istikrarsızlığının somut göstergeleridir. Bu kapsamda makale, 1979 yılında bir darbeye iktidarı ele geçiren Saddam Hüseyin dönemini incelemiş olup, bu dönemde yaşanan Irak-İran Savaşı'nı, Kuveyt'in işgali ve Körfez Savaşı'nı, öte yandan ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali gibi konuları da irdelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak Devleti; Saddam Hüseyin; Irak-İran Savaşı; Kuveyt, ABD.

* Y. Lisans Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya. İletişim Adres: zeynepdbn16@gmail.com

** Araştırma Görevlisi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İİBF, Selçuk Üniversitesi, Konya. İletişim Adresi: dabancihan@gmail.com

ABSTRACT

After World War I, the Ottoman Empire was demolished and Iraqi territory was dominated by the British. Iraq, which gained its independence in 1932, became a member of the League of Nations at the same year and attempted to maintain its absolute sovereignty. However, from its foundation to this day, the differences of the socio-cultural structure in Iraq has caused to appear a political instability, bloody military coups and to the intervention of foreign powers. The bloody military coups occurred in Iraq in 1941, 1958, 1963, 1968 and 1979 display the signs of the instability of Iraqi political life. In this context, the article examines the period of Saddam Hussein who seized power in 1979 with a coup, discussion about the Iraq-Iranian War, the invasion of Kuwait and the Gulf War as well as the US invasion of Iraq in 2003.

Key words: Iraqi State; Saddam Hussein; Iraq-Iran War; Kuwait, USA.

1. GİRİŞ

Irak devleti, sahip olduğu farklı nüfus ve etnik-mezhepsel gruplar ile Orta Doğu bölgesinin bir minyatürü gibidir. Irak'taki her aktörün komşu ülkelerdeki etnik-dini gruplarla bağlantısı olduğu gibi bütün komşu ve bölge ülkelerinin de Irak'taki taraflara ilgisi ve bu gruplarla ilişkisi bulunmaktadır. Kuzey Irak'taki Kürtlerin, Suriye, Türkiye ve İran'daki Kürtlerle; Şii Arapların, İran, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki Arap ve Arap olmayan Şiiilerle; Sünni Arapların, Suriye ve Ürdün'deki Arap Sünnilerle ve İslam dünyasındaki İslami akımlarla ve Türkmenlerinde Türkiye'yle ilişkileri vardır. Bu bağlamda tarih boyunca Irak'ta yaşanan herhangi bir sosyo-politik sorun bu ilişkiler ağını da doğrudan etkilemektedir (Çetinsaya ve Özhan, 2009, s.21).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ile İngiliz ve Fransızların himayesine geçildiği dönemde Orta Doğu'da şekillenen siyasi coğrafya ile fiziki coğrafyanın belirlediği sınırlar arasındaki uyumsuzluk bölge jeopolitiğinin en temel çelişmesini doğurmuştur. Bölgeye yayılan siyasi boşluk alanlarının ortaya çıkmasına sebep olan bu durum, son derece hassas olan bölgesel dengelerde kültürel, dini ve etnik farklılıkların katı siyasi kimlikler haline aldığı bir parçalanma alanı haline dönüşmüştür (Davutoğlu, 2010, s.140).

Orta Doğu bölgesinde yer alan ve Türkiye ile komşu olan Irak devletinin, sosyoekonomik ve etnik farklılıkların katı bir siyasi kimliğe bürünmesi, hem Saddam rejimince iç politikada adaletsizlikler yaşanmasına hem de bu rejime karşı dış müdahalelerin

yapılmasına sebebiyet vermiştir. 1979'da Saddam Hüseyin'in Irak yönetimine geçmesi, katı bir siyasi kimliği beraberinde getirmiştir. Bu durum Irak iç politikasında Saddam tarafından zaman zaman katliamlara, dış politikada da sıklıkla kargaşalara yol açmıştır. Irak'ta bulunan petrolün varlığı da bu olayların temel sebebini oluşturmaktadır. 1980-88 Irak-İran Savaşı, 1990-91 Körfez Savaşı, 1991-2003 Saddam Hüseyin'in uluslararası topluma tepkisi ve Orta Doğu'da kendisini güçlü bir lider olarak görmesi gibi durumlar, Saddam Hüseyin'in devrilmesinde en önemli etkenleri oluşturmuştur (Kahraman, 2008, s. 34-38).

Bu bağlamda bu çalışmanın amacı Irak tarihine kısa bir şekilde değindikten sonra özellikle Irak için kırılma noktası olan Saddam döneminin iç ve dış politika ve güvenlik anlayışını doğrudan etkileyen faktörleri açıklayarak, Irak eksenli bunalımların hangi dinamikler üzerinden şekillendiği ifade edilmesi olmuştur. Bu süreçler aktarılırken tarihsel çerçeve içinde sosyo-ekonomik ve yapısal değişiklikler üzerinde de durulmuş olup, 2003 Irak müdahalesi bu anlamda en önemli kırılma noktasını teşkil etmiştir. Bu anlatımlara geçmeden önce Irak'ın kuruluş süreci ve tarihi ele alınmıştır.

2. IRAK'IN KURULUŞU VE TARİHİ

Mezopotamya topraklarında bulunan Irak, en eski şark medeniyetlerinden biri olmasıyla birlikte, 637 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiş ve ardından Hz. Ali döneminde de İslam'ın merkezi haline getirilmiştir. Ayrıca başkent de Kufa'ya taşınmıştır. Hz. Ali ile Emeviler arasında (günümüze kadar kalıcı sorunlara sebebiyet veren) önemli savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşlardan biri de Siffin Savaşı'dır. Bu savaş Irak sınırları içinde yaşanmıştır. Bu savaşla birlikte, ne yazık ki Orta Doğu bölgesi, günümüze kadar devam eden farklı mezhep grupları arasındaki çatışmanın odağı haline gelmiştir (Haris, 2000, s.48-51).

Emevilerden sonra Abbasiler bölgede egemenlik tesis etmiştir. Irak coğrafyası, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde, en parlak dönemini yaşamıştır. Irak'ın önemli şehirlerinden biri olan Bağdat, hem Abbasilerin başkenti hem de dünyanın en önemli kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Abbasilerden sonra ise bölge, 1055 yılından 1258 yılına kadar Selçukluların egemenliğine geçmiştir. 1258 yılında Moğol istilasına uğrayan bölge, yaklaşık iki yüzyıl boyunca, Moğolların merkezi olmuştur. 1444'ten 1467 yılına kadar ise Akkoyunluların egemenliğe giren Irak, ardından 1499 yılında Safevilerin işgaline

uğramıştır. Bugünkü Irak başta olmak üzere İran, Azerbaycan, Afganistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin doğu kesimleri 1501'den 1736'ya kadar Safevilerin denetimi altına girmiştir. Böylelikle Safevi İmparatorluğu kurulmuştur. İlk lider olarak da Şah İsmail seçilmiştir (Üstünel, 2015, s.15-16).Şah İsmail, Şiiliği, imparatorluk halkının zorunlu dini olarak ilan etmiştir. Irak içinde Sünni mescitler yıkılmış, büyük camiler Şii ibadet yerlerine dönüştürülmüş ve halk mezhep değiştirmeye zorlanmıştır. Kendilerini Sünni İslam'ın koruyucusu olarak gören Osmanlı, Abbasi halifeliğinin merkezi olan topraklarda Şiiliğin zorla kabul ettirilmesine karşı çıkarak ve Basra Körfezi odaklı ekonomik sebeplerle de 1534'te Irak'ı yeniden Osmanlı topraklarına katmıştır. Şah Abbas orduları 1624'te Bağdat'ı işgal edip Sünni halkın çoğunu öldürerek Irak'ı tekrar ele geçirmeye çalışsa da, Osmanlı 1638'de Irak üzerinde kontrolünü tekrar sağlamayı başarmıştır (Cleveland, 2008, s.62).

Irak, 1638'den itibaren I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı yönetiminde kalmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın Orta Doğu'dan çekilmesine yol açan bazı önemli yerel isyanlar meydana gelmiştir. İngilizler, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'e ve oğullarına Osmanlı'nın yıkılmasından sonra kurulacak olan Büyük Arap Devleti'nin Krallığı'nı (Irak da dâhil) vadetmişlerdi. Savaş sonrasında, İngiltere ve Fransa arasında gerçekleştirilmiş olan 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Antlaşması gereğince bu söz yerine getirilmemiş ve Orta Doğu, bu iki devlet tarafından paylaşılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 346-349).

İngiliz Subay Mark Sykes ile Fransız subay Georges Picot Kahire'de bir araya gelerek masa başında Orta Doğu'yu kendi aralarında paylaşmışlardır. Antlaşma gereği yeni yapay devletler kurulmuştur. İngiliz ve Fransız subaylar bölgenin ne etnik ne de dini yapısını göz önünde bulundurmadan sadece kendi çıkarları doğrultusunda, harita üzerinde yeni ülkeler oluşturmuşlardır. Bu antlaşma sonucunda İngiltere'ye Irak, Ürdün ve Filistin; Fransa'ya da Suriye ve Lübnan verilmiştir. Yapılan bu görüşmeler sonucunda 18-26 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı düzenlenmiş ve Sykes-Picot antlaşmasının ilkeleri resmîyet kazanmıştır (Gürseler, 2016, s. 80).

3. SAN REMO KONFERANSI'NIN MİRASI: IRAK DEVLETİ

Sykes-Picot antlaşmasının gayri resmi düzenlemeleri San Remo Konferansı'nda resmîyet kazanmıştır.1920'de düzenlenen San Remo Konferansı'nda Osmanlı eyaletleri 'manda'

adı verilen birimlere bölünmüştür. Manda sistemi 19. yüzyıl emperyalizminin kendi kaderini tayin etme görüntüsü verecek şekilde yeniden ambalajlanmasıdır. İngiltere Irak ve Filistin'in, Fransa Suriye'nin mandatörlüğünü almıştır. Irak, üç eski Osmanlı vilayeti olan Basra, Bağdat ve Musul'un birleştirilmesiyle oluşturulan yeni bir devlet olmuştur (Cleveland, 2008, s. 185). Birbirinden farklı sosyo-politik, ekonomik ve kültürel değerlere sahipbu üç eyalet Irak devletine dönüştüklerinde siyasal bir toplum tanımına girmemiştir. Bunlar Osmanlı'nın etnik ve dini bakımdan en farklı Arap bölgeleriydi (Cleveland, 2008, s. 230).Başlangıçta ülkeyi bizzat yönetmeyi düşünen İngiltere, halkın tepkisiyle karşı karşıya kaldığından, geri adım atmak zorunda kalmıştır. Şiilerin çoğunlukta olduğu Necef, isyanların merkezi olmuştur. Bu olaylara karşı İngiltere, Kral Faysal'ı Irak'ın başına getirmiş ve isyanların bastırılmasında onu ileri sürmüştür. Bu stratejik yöntemle İngiltere, hem Irak'ın tamamına egemen olmayı hem de Osmanlı'dan sonra doğan Halife boşluğunu kapatmayı amaçlamıştır (Uluslan, 2009, s.240).

Kral Faysal, iktidara gelir gelmez güçlü bir devlet olmanın yollarını aramıştır. Bunun için sağlam, çevik ve güçlü bir ordunun oluşabilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Fakat Iraklı Kürtlerin ve Şiilerin bu girişimlere olumsuz bakması, yeni sorunlara yol açmıştır. Çünkü ne Kürtler ne de Şiiler, Sünni Arapların buyruğunda asker olmak istememişlerdir. Bu nedenle bu girişimlere karşı olmuşlardır. İlerleyen zamanlarda hem Sünniler hem de Şiiler arasında yaşanan karşılıklı evlilikler ve ticari ilişkiler bir entegrasyon süreci başlatmıştır. Bu durum Irak'ta önemli bir gelişme olmuştur çünkü bu durum barışçıl bir şekilde, birlikte yaşamının yollarından biriydi. Öte yandan Irak Parlamentosu'nda da hem Şiiler hem de Sünniler yer almış ve ülke için birlikte hareket etme imkânı bulmuşlardır (Yeşilbursa, 2014, s.1321).

1924'te kabul edilen anayasada Irak, seçimle gelmiş çift meclisli yasama organı olan ve veraset yoluyla geçen meşrutî monarşi olarak tanımlanmıştır. 1928 yılında Irak Parlamentosu 88 kişiden oluşmaktaydı ve bununun 26'sı Şiilere aitti. 1930 yılında da Irak Hükümeti, bağımsız bir devlet olmanın yollarını aradı ve İngiltere ile 25 yıllığına bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma ile Irak, bağımsızlık yolunda ilk adımı atmış oldu. Çok geçmeden de 3 Ekim 1932 yılında Irak bağımsızlığını kazandı ve aynı yıl Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak üye olmuştur.Tüm bu olumlu gelişmelerin ardından 8 Eylül 1933 tarihinde Kral Faysal'ın ölümü ülkeyihem dinsel hem de etnik çatışmaların eşiğine sürüklemiştir. Bunun yanı sıra Irak devletinin bulunduğu coğrafya,

birçok dış güçler tarafından tehdit edilir hale de gelmiştir. Özellikle İtalyanların saldırgan eylemleri hem Orta Doğu'da hem de Kuzey Afrika'da hissedilir olmuştur (Yeşilbursa, 2014, s.1321-1322).

1935 yılında İtalyanların Habeşistan'ı işgali, Orta Doğu devletleri arasında özellikle güvenlik konusunda endişelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan İtalyanların Yemenle yaptığı anlaşmayla Kızıl Denizin çıkışını kontrol etmesi de, ayrı bir endişeyi beraberinde getirmiştir. Çünkü Kızıl Deniz'in İtalyanlar tarafından kontrol edilmesi, İtalya'nın Orta Doğu'ya açılmasını sağlayacaktı. Bunun engellenmesi için Orta Doğu ülkeleri arasında, Türkiye dâhil, 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadabat Paketi kurulmuştur. Bu pakt sadece İtalya'ya karşı kurulmuş değildir. Aynı zamanda Orta Doğu ülkeleri arasında da bir saldırı olasılığının önlenmesi adına yapılmıştır (Palabıyık, 2010, s.162-163).

1936 yılında Kürt kökenli bir Albay olan Bekir Sıtkı'nın gerçekleştirdiği darbeden sonra Irak'ta Raşit Ali-Geylani tarafından yönetilen ve Nazi Almanya'sınayakın olan subaylar iktidarı ele geçirmişlerdir. Fakat İngilizlerin müdahalesi ile iktidarları kısa sürmüştür (1 Nisan- 29 Mayıs 1941). Bu başarısız darbeden sonra Irak protestoların genişlediği, darbelerin birbirini izlediği bir ülkeye dönüşmüştür. Aynı zamanda dünya coğrafyasında II. Dünya Savaşı da başlamış oluyordu ve devletler ittifak arayışlarına girişmiştir. Savaşın bitimine kadar egemen güç olan devletlerden bazılarının gücü sarsılmıştır. Irak üzerinde egemen olan İngiltere bu devletlerden biriydi (Bozarıslan, 2015, s.95).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya üzerindeki güç dengelerinde önemli değişimler yaşanmıştır. İngiltere büyük oranda egemenliğini kaybederken, ortaya çıkan boşluğu ABD ve SSCB doldurmaya başlamıştır. Irak'ta ise bu dönemde SSCB'ye yakın Komünist eğilimli siyasal hareketler artmaya başlamıştır. İktidardaki General Nureddin Muhammed'in 1954'te "komünizme karşı mücadele" adında ülkede yeni bir baskı dalgası oluşturması ve 1955' te İngiltere tarafından ülkeye el konmasını tasdik eden Bağdat Paketi'nin imzalanması, iktidarı iyice gözden düşürmüştür. 1957'den 1958'e kadar çok şiddetli bir istikrarsızlık döneminden geçen ülkede beş hükümet değişmiştir. Ardından 1958 yılında Abdülkerim Kasım çevresinde toplanmış genç subayların gerçekleştirdikleri kanlı bir darbe ile Krallık son bulmuş yerine Cumhuriyet ilan edilmiştir. Irak darbenin ardından Bağdat Paketi'nden çekildiğini duyurmuştur. SSCB'nin

etkisine giren Irak'ta, komünizm ve milliyetçilik hareketleri hızla yayılmaya başlamıştır (Üstünel, 2015, s. 31).

Irak'ta istikrarsızlık dönemi sürüp giderken, 8 Kasım 1963 tarihinde Baas Partisi'nin mensupları ile ordudaki milliyetçiler, bir darbe girişiminde bulunmuşlardır. Darbeden sonra Nasırcı Albay Abdüsselam Arif Mareşal rütbesiyle Devrim Konseyi Başkanlığı'na getirilirken, Başbakanlık koltuğuna darbenin liderlerinden ve Baas üyesi olan General Hasan el-Bekir oturmuştur. Bu durum askeri yönetim içinde yeni ayrışmalara sebebiyet vermiştir. Dokuz ay sonra da iktidar mücadelesiyle zayıflayan Baasçılara yönelik "karşı darbe" yapılmıştır. Bu kısa Baas dönemi 1963'den 1966'ya kadar Abdüsselam Arif'in, 1966'dan 1968'e kadar ise kardeşi Abdurrahman Arif'in iktidarıyla kesintiye uğrasa da, el-Bekir ve en önemli yardımcılarından Saddam Hüseyin, iktidarda kilit noktalarda bulunmuş ve konumlarını devam ettirmişlerdir. Bu dönem Irak için darbeler dönemi olarak nitelendirilmiştir. 17 Kasım 1968 tarihinde de yine Baas Partisi bir darbe girişiminde bulunmuş ve iktidarı ele geçirmiştir. İktidarı ele geçiren Baas Partisi, General Ahmet Hasan el Bekir'i Cumhurbaşkanı seçmiştir (Çağ ve Eker, 2013, s. 58-60).1958'de monarşiyi deviren Kasım'ın darbesi, Irak'ı siyasal ve toplumsal istikrarsızlık dönemine sokarken, 1968'de gerçekleşen darbe, ülkeyi sık sık etkileyen siyasal çalkantılar dizisinin bir yenisi olarak görünmüştür. Fakat 1968 darbesinin iktidara getirdiği grup, otuz beş yıl devam edecek baskıcı bir rejim kurmuştur. Rejimin karakteristik ismi de Saddam Hüseyin olmuştur.1979 yılının Temmuz ayında Saddam Hüseyin, Cumhurbaşkanı Hasan el Bekir'i devirmeyi başarmış ve Cumhurbaşkanı olmuştur (Cleveland, 2008, s.452).

3.1. Baas Hareketi

Baas Arap dilinde "yeniden diriliş" anlamına gelmektedir. 1947 yılında Suriye'de resmi olarak kurulmuştur. Bu hareketin ilk öncülleri Ekrem Havrani ile Mişel Eflak'tır. Mişel Eflak, Suriyeli bir Hristiyan'dır. Aynı zamanda Baas Hareketi'nin de lideridir. Baas Hareketinin amacı, Orta Doğu'da tek bir Arap Devleti'nin kurulmasını sağlamaktır. Partinin sloganı ise; "Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm" argümanlarına dayandırılmıştır. Bu hareket Suriye'de ortaya çıkmışsa da, bilindiği üzere, Irak'ta da geniş bir kitleye sahip olmuştur. Baas Partisi, Irak ve Suriye'nin siyasi hayatında kritik bir öneme sahiptir. Hem Suriye'de hem de Irak'ta yapılan darbelerde aktif rol oynayan Baas Partisi, iktidarı ele

geçirmeyi başarmıştır. Irak'ta Saddam Hüseyin, Baas akımının son temsilcisidir (Çağ ve Eker, 2013, s. 61-63).

1960'lı yıllar hem Suriye hem de Irak'taki Baas partileri için ilk zamanlar olumsuz sonuçlar doğurduğu izlenimini verse de, uzun vadede iktidara giden yolun taşlarını dizecek gelişmelere ön ayak olmuştur. Suriye'de Hafız Esad, Irak'ta ise görünürde el-Bekir fakat gerçekte Saddam Hüseyin'in yükselen popülaritesi ve nüfuzuyla bu iki ülke Baas rejimleriyle yönetilmeye başlamıştır (Çağ ve Eker, 2013, s.65).1979 yılında İran'da yaşanan İslam Devrimi, Irak'ta Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesi ve izlediği politikalarOrta Doğu bölgesinde önemli olaylara/gelişmelere yol açmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılması ile iki kutuplu bir düzenden tek kutuplu bir düzene geçilmiştir. Bu geçiş Orta Doğu'ya da yansımış ve buradaki dengeleri de sarsmıştır (Arı, 2004, s.393-396).

Saddam Hüseyin, yirmi yılı aşkın bir süre, Irak'ın Devlet Başkanı olarak görev yapmıştır. Saddam liderliğindeki Irak, oldukça sert ve saldırgan bir dış politika yürütmüş, özellikle komşusu İran ile uzun süre kanlı bir savaş içerisine girmiştir. Diğer bir komşusu olan Kuveyt'i de işgal etmiştir. Saddam, sadece bu iki ülke ile değil, diğer Arap devletleriyle de birçok sorunlar yaşamıştır. Saddam'ın bu politikaları sadece dışa yönelik olmamış, Irak iç politikasında da etkisini göstermiştir. Saddam'ın kurduğu baskıcı yönetim anlayışı, kendisine muhalif olanları acımasızca susturmuştur. Ayrıca birçok diplomat sürgün edilmiş ve Irak sınırlarına bir daha alınmamıştır. Sürgünde yaşayan Iraklı eski bir diplomat Saddam Hüseyin'in yönetim anlayışını şu ifadelerle dile getirmiştir: "*Saddam, Bağdat'taki koltuğunu korumak için tüm ülkeyi feda edebilecek bir diktatördür*"sözüyle Saddam'ı özetlemiştir (Hürriyet gazetesi, İnternet, 29 Aralık 2006).

4. IRAK'TA YENİ BİR DÖNEM: SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ (1979-2003)

Saddam, 28 Nisan 1937 tarihinde Bağdat'ın kuzeybatısında, Dicle Nehri'nin kıyısında, Tikrit Kasabasında dünyaya gelmiştir. Siyasetle tanışması ilk gençlik günlerine kadar uzanmaktadır. Daha genç yaşlardayken Baas Partisi'ne üye olmuş, parti içerisinde hızla yükselmiştir. 1956 yılında Irak'ta bir darbe girişiminde bulunmuştur. Fakat darbe başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Öte yandan Başbakan Abdülkerim Hasan'ı öldürmek için oluşturulan bir suikast örgütünün de içinde bulunmuştur. Nitekim bu olay açığa çıkmış ve Saddam, ülke dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Saddam'ın ülkeye geri dönüşü, 1963

yılında Baas Partisi'nin iktidarı ele geçirmesiyle olmuştur. Baas rejimi bir kaç ay sonra devrilince Saddam hapse atılmıştır (Cleveland, 2008, s. 452).

Saddam iki yıl hapiste kaldıktan sonra hapisten kaçtı ve Baas Partisinin çalışmalarına devam etti. O sırada Baas'ın içinde yeni örgütlenme biçimi oluşturan Ahmed Hasan El-Bekir, Saddam'ı 1966'da Baas'ın genel sekreter vekilliğine getirmiştir. Saddam yaşadığı tecrübeleri siyasi hayatına entegre ederek, davranışlarını ona göre belirlemiştir. Baas, yasaklanmış bir muhalefet partisi olduğu için çalışmalarını son derece gizlilikle yürütmekteydi. Bundan dolayı Saddam, gizli karar verme, çevresindekilerden kuşkulama ve onlara güvenmeme eğilimi geliştirdi. Baas 1968'de bir darbe ile El-Bekir'in liderliğinde yeni bir hükümet kurdu. El-Bekir hem devlet başkanlığı hemde Devrim Komuta Konseyi'nin (DKK) liderliğini üstlendi. Saddam'ı da DKK'nın başkan yardımcılığına getirdi (Cleveland, 2008, s. 453).

Bu darbe, kaba kuvveti siyasal kod ve söylem haline getirmiştir. İktidarın 1968'de alınmasından kısa bir süre sonra, El-Bekir ve Saddam, sadakatinden şüphelendiği kişileri "siyonist ajanlar" olarak ilan edip 1969'da yüz binlerce Bağdatlı'nın gözü önünde onları idam ettirmiştir. Bu birbirini tekrar eden vahşi gösterilerle yaratılan korku, kalabalıkların bağlılıklarını sağlamaya ve muhalefeti sindirmeye yönelik olmuştur. 1979'da başkanlığa gelen Saddam, kurduğu güçlü istihbarat ağı ile ülke genelinde baskıcı bir rejimin varlığını en sert biçimde göstermiştir. Sindirme politikalarının en vahşi uygulamaları özellikle Kürtler üzerinde yapılmıştır. Bu gelişmeler Irak iç politikasını ciddi anlamda sarsmıştır (Bozarlan, 2015, s. 108-109).

5. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ IRAK İÇ POLİTİKASI

Irak nüfusunun etnik-mezhepsel dağılımında büyük çoğunluğunu Araplar oluşturmaktadır. Araplardan sonra ikinci büyük etnik grup Kürtler, üçüncü büyük etnik grup ise Türkmenlerdir. Nüfusun geri kalanını oluşturan Asuri, Yezidi, Keldani, Şebek ve Gergeriler daha çok buldukları bölgelerde yerel siyaseti etkileyebilmektedirler. Irak'ta dini yapı da, aynı etnik yapı gibi birçok farklı unsurlar içermektedir. Ülke nüfusunun yüzde 97'si Müslümandır. Müslümanlar temelde Şii ve Sünni grup olarak ikiye bölünürken, bu iki mezhep de kendi içlerinde birçok tarikat ve cemaatlere ayrılmıştır. Şiiler ülkenin yüzde 60-65'lik kısmını oluşturmalarına rağmen Saddam döneminde Baas rejiminin politikaları yüzünden sinik bir kitle olarak kalmışlar ve siyasette etkili

olamamışlardır. Bu dönemde etkili olan Baas rejimi Sünni Arapları ön plana çıkararak koyu Arap milliyetçiliğini ve ülke bütünlüğünü savunarak, federalizmi reddetmiştir. Bu yüzden Kürtlerin bağımsızlığı için çıkardığı ayaklanmalar ve Şiilerin hükümet değişikliği talepleri sert bir şekilde bastırılmıştır (Erkmen, 2010, s.111-112).

Saddam, devlet başkanı olmadan 9 yıl önce, 1970'de isyanları bastırmak için Kürtlerle bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Kürtler, Araplarla birlikte Irak'ın asli unsuru olarak kabul edildi. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler Kürdistan Bölgesi'ne dâhil edildi. İki tarafında hak iddia ettiği tartışmalı bölgeler ise referandum yoluyla bir karara varılması üzerinde anlaşma sağlandı. Fakat Baas hükümetinin Kerkük dâhil referandum yapılma kararı verilen diğer bölgelerde Araplaştırma politikası uygulaması, tartışmalı bölgeler sorununun aşılmasını engelledi ve referandum yapılamadı. Bunun üzerine Baas rejimi 11 Mart 1974'te tek taraflı bir otonomi ilan ederek Kürt Otonom Bölgesi'ni kurdu. Tartışmalı bölgelerin bu otonom bölgenin dışında tutulması, Kürdistan Demokratik Partisi'nin (KDP) anlaşmayı reddetmesine ve isyanların yeniden başlamasına sebep olmuştur (Lazarev ve Mihoyan, 2010, s. 318-324). Şiilerin durumu ise Kürtlerden farklıydı. Şii protestoları ulemanın liderliğinde kurulan gizli Dava örgütüyle ifade ediliyor ve rejimin devrilerek İslami bir hükümetin kurulması amaçlanıyordu. Patlak veren isyanları sert bir şekilde bastıran Saddam, Şii halkının sadakatine güvenmiyordu. Saddam'ın Şiiler üzerindeki bu baskısı İran ile olan ilişkisinde kırılma noktası olmuştur (Cleveland, 2008, s.456).

Baas rejiminin hem içerde hem de dışarda ürettiği saldırgan politikasının temelinde Irak'ın petrol kaynaklarının gücü yatmaktadır. Irak, Suudi Arabistan'dan sonra dünya petrolünün %10'una sahiptir.1972'de Baas'ın, İngilizlere ait olan Iraq Petroleum Company'nin millileştirmesi ve 1973'te OPEC ülkelerinin ambargo koyması ile yaşanan Petrol Krizi olayı üzerine Irak'ın petrolden gelen gelirlerinde büyük bir artış yaşanmıştır. Petrol satışından gelen gelirle Irak'ta alt yapıya yatırımlar yapıldığı gibi vatandaşın hayat standartlarında da önemli bir ilerleme kaydedilmiştir. Aynı zamanda Irak, bu sayede modern bir sanayiye ve güçlü bir orduya da sahip olmuştur. Hem sanayide hem de orduda önemli adımlar kat eden Saddam, saldırgan bir politika üreterek, kısa sürede Irak'ın tek efendisi konumuna gelmiş ve yönetimde genel bir temizlik yapmıştır (Hut, 5 Şubat 2013). Saddam'ın önceliği, olası bir savaş durumunda önemli oranda cephaneye biriktirerek Irak'ın askerî kapasitesini arttırmak olmuştur. Bu

bağlamda Saddam, hem kendisi nükleer ve kimyasal silah üretmeye hız vermiş hem de Batılı devletlerden silah satın alarak ülkeyi, adeta cephane yuvasına dönüştürmüştür. Saddam'ın tüm amacı olası bir savaş durumunda güçlü olmak ve savaş sonrasında da bu gücü devam ettirmek olmuştur. Tüm bunları gerçekleştirirken Saddam, birçok silah sisteminin üretiminde Fransız, İspanyol, Kanadalı ve Kuzey Koreli uzmanlardan destek almıştır (Kahraman, 2008, s.29).

Saddam Hüseyin'in damadı olan Hüseyin Kamil, 7 Aralık 1989'da ülkesinin 2000 km menzilli, yerden yere ve orta menzilli balistik füze (IRBM) sınıfına giren bir füze yaptıklarını ve 'Temmuz' adlı bu füzenin kıtalararası balistik füze kapasitesine çıkabileceğini duyurması da hem komşu ülkeler arasında hem de dünya kamuoyunda endişe ile karşılanmıştır. Aynı zamanda Irak dış politikasında da ciddi sarsılmalara da sebebiyet vermiştir (Arı, 2010, s.410-411).

6. SADDAM HÜSEYİN DÖNEMİ IRAK DIŞ POLİTİKASI (1979-2003)

1968'den 1988 yılına kadar Irak dış politikasında dalgalı bir dönem yaşanmıştır. Baas Partisi'nin iktidar olduğu 1968 yılında Irak, Batı'dan soyutlanmış ve birçok yönden SSCB'ye bağımlı kalmıştır. Bu bağımlılık, 1972 yılında imzalanan Sovyet-İrak Dostluk Antlaşması'yla daha da artmıştır. Nitekim Irak'ta petrolün önemli bir gelir kaynağı olması, mevcut politikayı değiştirmiş ve Irak'ı Batı'ya kaydırmaya başlamıştır. Çünkü petrol gelirleriyle Irak, yeni teknolojik aletlere gereksinim duymuş, ayrıca petrolün satılması için de yeni pazarlara ihtiyaç olmuştur. Bu gereksinimler ise Irak'ın Batı ülkelerine yönelmesinde önemli etkenler olmuştur. Bu gelişmelerle Irak, SSCB'ye olan bağımlılığını azaltmaya başlamıştır. Bu durum üzerine SSCB, Irak'a komşu olan İran'a daha çok yakınlaşma ihtiyacı hissetmiş ve ileride gerçekleşecek olan Irak-İran Savaşı'nda İran'ı destekleyecektir (Harris, 2000, s. 49-52).

1975'ten itibaren de Batılı ülkelerden teknoloji satın almaya başlayan Irak, Batılı silah firmalarının da önemli bir pazarı olmaya başlamıştır. Batı ülkeleri ile Irak, bu tarihten sonra daha da çok ikili ilişkiler geliştirmeye önem vermiştir. Fakat SSCB ile olan ilişkiler az da olsa devam etmiştir. Irak'ın SSCB ile olan bağımlılığının kırılma noktası ise, 22 Eylül 1980 tarihinde başlayan Irak-İran Savaşı belirleyici olmuştur. Çünkü İran, SSCB'nin önemli müttefiklerinden biri olarak var olagelmıştır. Savaş öncesinde Irak ile ABD arasında 1967'de kesilen ilişkiler 1982'de yeniden kurulmuştur. SSCB'nin İran'a

desteğine karşılık ABD’de Irak’a ekonomik ve askeri destekte bulunmuştur. Böylece 1982 yılında ABD, Irak için önemli bir müttefik olarak belirlemiştir (Brar ve Rule, 2004, s.47-51).

Öte yandan Irak’ın Orta Doğu politikasında da önemli bir gelişme yaşanmıştır. Irak, 1973 Savaşı’nda Suriye cephesine gönderdiği askerlerle savaşa katılmıştır. Cephenin bir üyesi olarak Mısır’ın 1979 yılında İsrail ile imzaladığı antlaşmayı sert bir söylemle kınamış ve Mısır’ın, Arap Birliği üyeliğinden çıkması için de Suriye ile birlikte hareket etmiştir. Irak dış politikasında Kuveyt’in de önemli bir yeri olmuştur. Saddam öncesinde Irak, 1973 yılında Kuveyt’in sınır bölgesini işgal etmiştir. Bu işgalle birlikte, Basra Körfezi ağzında bulunan iki adayı kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Arap Birliği ve Suudi Arabistan, Irak’a tepki göstermiştir. Tepkinin sert ve büyük olması Irak’ın geri çekilmesine, ancak Saddam’ın ileride burayı topyekûn işgal etmesine yol açmıştır (Arı, 2010, s.480-482).

7. IRAK-İRAN SAVAŞI VE BÖLGEYE ETKİSİ (22 EYLÜL 1980-20 AĞUSTOS 1988)

Irak ve İran arasındaki ilişkilerin savaşa kadarki gidişatında birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerden en önemlisi, 1975 Cezayir Antlaşması’ndan¹⁶ (Erkmen, 2008, s. 88-89) Irak’ın memnun olmaması ve Saddam’ın, İran’da meydana gelen İslam Devrimi’ni kendi rejimine tehdit olarak algılaması olarak ifade edilebilir. Mısır’ın, İsrail ve ABD ile 12 gün süren gizli pazarlıklarının ardından Camp David Antlaşmasını imzalaması, Arap dünyasında, önemli bir kırılma anına yol açmıştır. Mısır’ın Arapların liderliği konumundan düşmesi, bu boşluğu doldurmak için İran ve Irak’ın harekete geçmesi de, iki ülke arasında savaşa sebebiyet veren faktörlerden biridir (Arafat, 2009, s.254).

¹⁶Nisan 1969 tarihinde, ABD destekli ve aynı zamanda önemli bir askeri gücüne sahip olan İran Şahı, Orta Doğu’da önemli bir su yolu olarak bulunan Şatt-ül Arab bölgesinin, Irak’a ait bulunduğu 1937 tarihli Irak-İran Sınır Antlaşması’nın ortadan kaldırılmasını istemiştir. Bu amaç doğrultusunda İran, gemilerini bölgeye göndermiştir. Bunu kabul etmeyen Irak’la bir çatışma yaşamıştır. Bu olay üzerine, 1970 yılında iki ülke arasında diplomatik temaslar kesilmiştir. Nitekim çok geçmeden 1973 yılında diplomatik ilişkiler tekrar başlamıştır. Ardından 6 Mart 1975 tarihinde, Cezayir’deki Petrol İhraç Eden Ülkeler toplantısında, Cezayir Devlet Başkanı Hayri Bumedyen’in arabulucu olmasıyla Irak-İran arasında Cezayir Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; 1) İki ülke arasındaki sınır Şatt-ül Arab suyunun en derin noktasından geçecek, 2) İran, Irak’taki Kürtleri, Merkezi Hükümete karşı desteklemekten vazgeçecek ve onlara yaptığı yardımı kesecekti. Fakat 1979 yılında, İran’da Şah’ın devrilmesi ve ardından İslam Cumhuriyeti’nin kurulması, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Bunun sonucunda da 22 Eylül 1980 tarihinde Irak-İran Savaşı patlak vermiştir.

İran'da gerçekleşen devrim, nüfusunun çoğunluğu Şii olan Irak açısından büyük bir tehdit olarak görülmüştür. Necef, Kerbela ve Bağdat'ta 1979 ve 1980 yıllarında zaman zaman meydana gelen ayaklanmalar bu tehdit algısını ciddi boyutlara varmasına neden olmuştur. Öte yandan Şubat 1980 tarihinde Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz'e bir suikast girişiminin gerçekleşmesi (girişim başarısız olmuştur), Irak'ın resmi açıklamalarına göre bu girişimin İran kaynaklı olduğu belirtilmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. En önemli kırılma noktası ise, 1 Nisan 1980 tarihinde, Saddam'ın, Irak'ın önde gelen Şii din adamı olan Ayetullah Muhammed Bekir As-Sadr'ı idam etmesi olmuştur. Bununla da kalmayıp, din adamı Ayetullah'ın kız kardeşini de tutuklayarak, ona çok kötü muamelede bulunması ve öldürmesi olmuştur. Bu olaylar Irak ile İran arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasına sebebiyet vermiştir (Gündoğan, 2011, s.93-99).

İran lideri Ruhullah Musavi Humeyni, Saddam'ın devrilmesi için Şii Irak halkından ayaklanmalarını istemiştir. Saddam, zaten bir savaş olasılığına karşı tedbirini almıştı. Kısacası Irak bir savaşa hazırды. Tarih 17 Ekim 1980'ni gösterdiğinde Saddam, Cezayir Antlaşması'nı fes ettiğini duyurdu. Bununla da kalmayıp, Şatt-ül Arab suyolunun Irak egemenliğinin altında olduğunu da açıkladı. Bu açıklamadan hemen sonra da savaş, Saddam Hüseyin'in denetimindeki Irak rejiminin İran'a karşı tüm gücüyle saldırması ile başladı. 22 Eylül 1980 tarihinin sabahında Irak jetleri, İran havaalanlarını ve askeri tesislerini bombardımana tutmuştur. Aynı saatlerde Irak piyadeleri de, kuzeyde İran Kürt Bölgesi'nden ve güneyde Arap Huzistan Bölgesi'nden sınırı geçerek ilerlemeye başladılar. Saddam, elindeki cephanelerle, kısa bir zaman içinde zafere ulaşacağına inanıyordu (Sinkaya, 2013, s.10-14).

Öte yandan Kasım ayının ortalarında, Irak, önemli bir liman kenti olan Hürrem Şehri'ni ele geçirdi. Ardından Abadan'daki petrol tesislerini de kuşatmayı başardı. Bu gelişmeler, Saddam için zafere giden yolun habercisiydi. Saddam, daha da ileriye giderek savaşta zehirli gaz kullanmaya başladı. Bu dönemde ABD Başkanı olan Ronald Reagan, gelişmeleri yakından takip etmiş ve ardından 1983 yılında Donald Rumsfeld'i elçi olarak Irak'a görevlendirmiştir. Rumsfeld, Irak'ın yanında olduğunu ve İran ile Suriye'ye karşı olan ortak nefreti dile getirmiştir. Öncesinde 1967 Arap-İsrail Savaşlarında ABD, İsrail'e destek verdiği için dolaylı ilişkiler sekteye uğramıştı. Fakat bu savaş ile ikili ilişkilerde tekrar bir iyileşme olmuştur (Kaymaz, 2005, s.21-23). Bundan hareketle ABD için

1980'lerde "Orta Doğu'nun şeytani" Saddam Hüseyin olarak görülmedi. Saddam yerine İran lideri Humeyni hedef alınmıştır. Bu hedefle ABD, Humeyni'nin temsil ettiği İslami radikalizmin ve Amerikan karşıtlığının yayılmasını önlemek için Saddam rejiminin zalimliğine göz yummuştur. Amerika için Orta Doğu'daki bu savaş, petrole dayalı çıkarlar söz konusu olduğunda insan haklarının nasıl göz ardı edildiğinin de göstergesi olmuştur (Cleveland, 2008, s.463).

Bu gelişmeler doğrultusunda, İran'ın en büyük avantajı, Irak'tan üç kat daha fazla nüfusa ve iki kat daha fazla toprağa sahip olmasıydı. Çünkü savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İran, kendisini toparlayarak insan gücünü devreye sokmuştur. İran'da iç karışıklığın meydana geleceği beklentileri de, Saddam'ın planları arasındaydı. Fakat bu beklenti gerçekleşmedi. Halk, Humeyni rejimine sırtını dönmek yerine rejimin arkasında toplanmıştır. İran'ın kendisini hızla toparlamasının ardından, Irak Birliklerini ve Basra Limanı'nı bombardımana tutmuştur. Buna karşılık olarak da, Bağdat, Tahran'a saldırılarda bulunmuştur. 1988'e kadar savaş yıpratıcı bir misilleme savaşı olarak devam etmiştir (Armaoğlu, 2007, s.749-752).

1988'de İran son bir saldırıyla Kuzey Irak'taki Kürt kenti Halepçe'yi ele geçirdi. Irak kuvvetleri karşı atak olarak hava kuvvetleri ile kente kimyasal bombalar atarak sivil halktan yaklaşık 5 bin kişinin ölümüne neden oldu. Bu katliam Saddam rejiminin kendi halkına bile ne kadar acımasız olduğunun somut bir göstergesi olmuştur (Cleveland, 2008, s.464). 1988 yılının yaz ayında, Irak ordusu 1982 yılından beri, İran'ın ele geçirdiği, tüm bölgeleri neredeyse geri almayı başarmıştır. Irak-İran Savaşı sekiz yıl sürmüştür. Bu yıpratıcı savaşı devam ettiremeyeceğini anlayan taraflar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 598 Sayılı Kararı'nı¹⁷(Entekhabifard, 2015) kabul etmiştir. Bu karara göre; savaşa son verilecek ve sınırlar önceki konumuna geri dönecekti. Bu karar, İran aleyhine olsa da, savaşın getirdiği ağır bedeller, İran'ın bu kararı kabul etmesine yol açmıştır. Irak'ın da Ağustos 1988 tarihinde BMGK Kararını kabul etmesiyle savaş sona ermiştir. İran ile savaşı bitiren Irak, bu kez, yönünü Kuveyt'e çevirmişti ve bu bölgeye saldırmıştır. Saldırmasının sebebi ise, İran savaşı esnasında Kuveyt'ten aldığı milyarlarca dolar borcu ödemek istememesi olmuştur (Galbraith, 2007, s.27-29).

¹⁷ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1987 yılının Temmuz ayında oybirliğiyle aldığı 598 sayılı karar, İran ile Irak arasında acil ateşkes çağrısında bulunuyordu. Ayrıca, İran ve küresel güçler arasında nükleer anlaşması olarak anılan bir barış anlaşması da bu ayda imzalanmıştır.

8. KUVEYT'İN İŞGALİ VE I. KÖRFEZ SAVAŞI (1990-1991)

Irak'ın Kuveyt sorunu, Saddam döneminden öncesine dayanmaktadır. Tarihsel olarak sorun, 1932 ila 1961 yıllarında dile getirilmiştir. Temmuz 1961 tarihinde Irak, Kuveyt'i ilhak ettiğini duyurmuş, ancak İngiltere'nin tepki göstermesiyle geri adım atmıştır. Saddam ise, Kuveyt'i, kendi toprakları üzerinde İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olarak görmüştür. Bunun da tarihsel bir hata olduğunu dile getirmiştir. Bu tarihsel hatanın düzeltilmesi için iki ülkenin (Irak-Kuweyt) birleştirilmesi gerektiğini açık bir söylemle ifade etmiştir (Baram, 1993, s.5-8).

Dönemin Kuveyt Emiri Şeyh Cabir El Ahmet El Sabah, Irak-İran Savaşı sırasında kendi rejimine tehdit olarak algıladığı İran'a karşı Saddam'a milyarlarca dolar borç vermiştir. Irak-İran Savaşı bittikten sonra ise Saddam, sözde tüm Sünniler adına savaştığı için El Sabah ailesinin bu borcu silmesini istemiştir. Buna yanaşmayan Kuveyt Emiri ise, kendisini bir savaşın içerisinde bulmuştur. Saddam, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'e girmiştir. Ardından 8 Ağustos'ta bu ülkeyi ilhak ettiğini ve 28 Ağustos'ta da Kuveyt'i 19. vilayeti olarak duyurmuştur (Öztürk, 2010, s.3).

Saddam'ın Kuveyt'i işgal etmesindeki en önemli nedenlerden bir diğeri de, Kuveyt'e ait Bubiyan ve Varba adalarını ele geçirmek ve Körfez'deki petrol sevkiyatı için daha elverişli bir sahaya sahip olmaktı. Bu adalar Körfez'de hem stratejik öneme sahip hem de petrol yataklarını barındırıyordu. Başka bir ifadeyle, hem stratejik konum hem de ekonomik çıkar elde etmek Saddam için öncelikli hedefler olmuştur. Fakat bu plan ABD ve Batı devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Pehlivanoglu, 2004, s.66-68). Irak, Kuveyt'i işgal etmesiyle Basra Körfez'inde, dünya petrol rezervlerinin %20'si ve 1990 dünya petrol üretiminin ise %7'den fazlasına el koymuş oluyordu. Bu durum Orta Doğu'da güç dengesini bir anda değiştirmiş ve Irak aleyhine çevirmiştir. Çünkü gerek ABD'nin gerekse de Batılı devletlerin bölge üzerindeki ekonomik çıkarları ve petrolün güvenliği tehlikeye girmişti. Bundan dolayı Batılı güçler, Irak'a müdahale etmek zorunda kalmıştır (Yılmaz, 2003, s.67-70).

Saddam'ın Kuveyt'i işgalini kendine yapılacak olan saldırıların başlangıcı olarak gören Suudi Arabistan, ABD'den yardım istemiştir. ABD, "Çöl Kalkanı" adı verilen operasyon dâhilinde 200 bin Amerikan askerini Suudi Arabistan'da konuşlandırmıştır. Bu sırada ABD, BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla Saddam'a karşı uluslararası bir koalisyon

oluşturmaya başlamıştır (Cleveland, 2008, s.527). BM 2 Ağustos'ta Irak'ın Kuveyt'ten acilen çekilmesini istemiş ve bu doğrultuda çekilmeyi öngören 660 sayılı kararı almıştır. Ardından 6 Ağustos'ta da ekonomik yaptırımları öngören 661 sayılı kararı uygulayacağını duyurmuştur. 25 Ağustos'ta, gemilere karşı deniz ablukası uygulanmasını öngören BM 665 sayılı karar ve 666 sayılı kararlarla tüm ekonomik yaptırımların BMGK'nın denetiminde olduğu açıkça ifade edilmiş, ardından 670 sayılı kararlarla da hava ablukası uygulanması öngörülmüştür. BM tüm bu kararlardan sonra 29 Kasım 1990 tarihinde hukuksal dayanağı tartışmalı olan 678 sayılı kararı aldığını açıklamıştır. Böylelikle, Irak'ın, BM kararlarına uyması için 15 Ocak 1991 tarihine kadar süre tanınmıştır. Eğer Irak bu karara da uymazsa, BM Antlaşması'nın 7. Bölümü göz önünde tutulacak ve Uluslararası Barış ve Güvenliği yeniden tesis edebilmek amacıyla kuvvet kullanımı uygulanacaktır. Bu önemli kararın alınmasından sonra Saddam yönetimi ile görüşmeler yapılmıştır. Fakat görüşmelerden herhangi olumlu bir sonuç çıkmamıştır (Arı, 2004, s.525-535).

Bu gelişmelerden sonra, ABD Kongresi, 678 sayılı karar doğrultusunda 12 Ocak 1991 tarihinde Başkan'a, Irak'a karşı tedbirleri alma konusunda her türlü yetkiyi tanıyan bir karar almıştır. ABD Başkanı aldığı bu yetkilerle, Irak'a hava harekâtı operasyonu düzenlemiştir. 16 Ocak'ta "Çöl Fırtınası Operasyonu" olarak tanımlanan hava harekâtı başlatılmıştır. Ardından 24 Şubat'ta bir kara harekâtı da başlatılmış oldu (Arı, 2004, s.448-452). Saddam'a ağır bir darbe vuran Amerika ve koalisyon güçleri, ülkenin parçalanacağından ve Irak Şiiileri aracılığıyla İran'ın güçleneceğinden çekindikleri için 27 Şubat'ta operasyonları bitirme kararı almışlardır. Böylelikle Saddam, son dakikada kendisine savaş açanlar tarafından kurtarılmış oldu (Bozarlan, 2015, s.224).

3 Nisan 1991 tarihinde BM Güvenlik Konseyi aldığı 687 sayılı kararlarla, Körfez Savaşı ateşkesinin şartları belirlenmiştir. Bu şartlara göre Irak, Kuveyt'in mutlak egemenlik hakkını tanımış, elinde bulundurduğu biyolojik, nükleer ve kimyasal silahlardan vazgeçmiştir. Öte yandan uzun menzilli füzelerin imha edilmesini de kabul etmiştir. Aynı zamanda bu füzelerin denetlenmesi amacıyla, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve BM tarafından oluşturulacak olan bir komisyonun ortak çalışmaları da söz konusu olmuştur (Arı, 2004, s.525).

Saddam'ın yaptığı politik tahmin hatası, Irak'ın yenilmesine ve geri adım atmasına neden olmuştur. Irak ordusu, hem havadan hem karadan hem de denizden kuşatılmıştır. Ayrıca

uluslararası arenada tamamen yalnız kaldığı da görülmüştür (Sander, 2002, s.568-570). Saddam, Arap devletlerinin kendisine yardım edeceğini düşünmüştü. Aynı zamanda SSCB'nin bir askeri müdahaleye izin vermeyeceğini de hesaplamıştı. Fakat ne Arap devletleri yardım etti ne de SSCB bir askeri müdahaleyi durdurabilirdi. Böylelikle 28 Şubat 1991 tarihinde Irak, Kuveyt'ten çekilmiş ve savaş sona ermiştir (Öztürk, 2010, s.5-7).

9. KUVEYT İŞGALİ SONRASI IRAK VE ABD'NİN IRAK POLİTİKASI

Kuweyt'in işgalinden sonra, Orta Doğu'da silahlanma yarışı giderek artmıştır. Gerek işgal sırasında gerekse işgal sonrasında Orta Doğu'nun silahsızlandırılması önerileri yapılmış olsa da, ABD gibi dünyada silah satışında önde gelen batılı ülkelerce bu öneriler, pek kabul edilmemiştir. Yaşanan krizin getirdiği olumsuz sonuçlarının yanı sıra kısmen olumlu sonuçları da olmuştur. Bunların başında Orta Doğu'da Filistin-İsrail arasındaki çatışmaların yerini barış görüşmelerine bırakması gelmektedir. Ancak barış görüşmelerinin sonuç vermediği de görülmektedir. Kuveyt Krizi'nden sonra Orta Doğu'da ABD'nin aktif rol oynadığı görülmüştür. Çünkü SSCB'nin dağılmasıyla dünya düzeninde önemli değişimler yaşanmış ve ABD tek süper güç olarak kalmıştır. Bundan hareketle ABD, bölge petrolü üzerinde kesin denetim sağlamaya çalışmıştır. Krizden sonra, ABD Başkanı Bush'un verdiği demeçler, Orta Doğu petrolünün ancak dost ellerde bulunabileceği üzerineydi. Başka bir ifadeyle, Orta Doğu Bölgesi'nde petrol üreten devletlerin, ABD'siz olamayacağını vurgulamıştır (Arı, 2004b, s.572-580).

Kuweyt Krizi, hem bölgede hem de dünya politikasında birçok etkiye sahip olmuştur. Fakat krizin en çok etkilediği kitle ise, Irak halkı olmuştur. Irak halkı, 11 yıl süren ekonomik ambargo ile beraber temel gıda maddelerine ve ilaçlara ulaşamamışlardır. Öte yandan Irak'ın 36. paralelin kuzeyine ve 32. paralelin güneyine uçuş yasağının getirilmesi, Irak'ın yurt dışındaki finansal kaynaklarının dondurulması, kısacası Irak'a yapılan ekonomik ambargo ve sınırlarında serbest dolaşamama gibi durumlar, Irak yönetiminin elini kolunu bağlamıştır. Tüm bu söylenenlerin en önemli sebebi de Saddam Hüseyin'in koltuk hırsı olmuştur. Bu anlamda koltuk hırsı hem kendisine hem de vatandaşlarına çok büyük zararlar verdiği de görülmüştür (Oran, 1998, s.25-29).

Saddam'ın iktidar hırsı, halkın büyük oranda yoksullaşmasına ve zor durumda kalmasına sebebiyet vermiştir. Ancak bu ambargolar, Irak yönetiminin yeniden

silahlanmasını engelleyememiştir. Irak yönetimi, silahlanmaya daha da çok önem vermeye başlamıştır. Irak'ın silahlanma durumu dikkat çekmiş ve 16-19 Aralık 1998 tarihinde Irak, Çöl Tilkisi Harekâtı ile ABD ve İngiltere tarafından tekrar bir şiddete maruz kalmıştır. 687 sayılı ateşkes kararı ile BM'nin silah kontrolüne yanaşmayan Irak, hava saldırısına da maruz kalmıştır. Ardından ABD ve İngiltere, BM Güvenlik Konseyi'nin 1154 ve 1205 sayılı kararları doğrultusunda harekât alanını genişletmiştir. Bu operasyon ve ambargolar, BM Güvenlik Konseyi'nde anlaşmazlıklara yol açmıştır. ABD ve İngiltere yaptırımların/ambargoların devam etmesini isterken, Rusya, Çin ve Fransa ambargoların kaldırılmasını istemiştir (Öztürk, 2010, s.10-13).

Tüm bunların ardından 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen saldırılar Irak'ın geleceğini belirleyen önemli bir olay olarak ortaya çıkmıştır. ABD'yi teröre karşı savaşta düşman olarak algıladığı devletler arasında en çok kaygılandıran kitle imha silahlarını elde etmeye çalıştığına inandığı ülkeler olmuştur. 2002'de Bush yaptığı Millete Sesleniş konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "şer eksenini" oluşturmakla suçlamıştır. 2002 yılının sonbaharında Bush yönetimi, ana hedef olarak Irak'ı seçti. Körfez Savaşı'ndan beri ekonomik ambargo uygulanan ülkede, iktidarını sürdüren Saddam Hüseyin'i, kitle imha silahları saklamakla ve nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlamıştır. Ekim 2002'de Bush, Irak'a karşı güç kullanma izni almak için hem temsilciler meclisinden hem de senatodan onay almıştır (Best vd., 2012, s.565).

Bununla birlikte ABD uluslararası topluluğun desteğini de almaya çalışmıştır. 12 Eylül 2002'de Bush, BM Güvenlik Konseyi'ne yaptığı konuşmasında 1997'den beri BM silah müfettişleriyle işbirliği yapmayı reddeden Irak'ın kitle imha silahları üretmeye devam ettiğini söyleyerek Saddam Hüseyin'e karşı ilk suçlamasını ortaya koymuştur. Fakat Fransa ve Almanya ABD'nin niyetlerine güvenmediği için ABD, BM'den onay alamamıştır. Bu arada 24 Ocak 2003'te Camp David'de ABD Başkanı Bush ve İngiltere Başbakanı Tony Blair, bir araya gelerek strateji belirlemeye çalışmışlardır. Şubat 2003'te ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, BM Güvenlik Konseyi'nde Irak'ın silahsızlandırılmasının onaylanması için talepte bulunmuştur. Güvenlik Konseyi'ni ikna etmek için ise Irak'ta devam etmekte olan kimyasal ve biyolojik silah programlarının yanı sıra Saddam Hüseyin'in El-Kaide gibi terör örgütlerine yardım ettiğine dair bir takım deliller ortaya koymuştur. Bu delillerin sahte olduğu daha sonra anlaşılacaktır. 17 Mart'ta Bush, Saddam Hüseyin ve oğlunun iki gün içinde ülkeyi terk etmesini istedi. Bu

isteği gerçekleşmeyince ABD, 20 Mart 2003'te "Irak'a Özgürlük Operasyonu" adı altında Irak işgalini başlatmıştır (Best vd., 2012, s.565-566).

10. ABD'NİN IRAK MÜDAHALESİ (20 MART 2003)

ABD güçleri, Irak Savaşı'na başlamadan önce, Irak lideri Saddam Hüseyin'in elinde kitle imha silahlarını bulundurduğunu gerekçe göstererek İngiltere ile birlikte savaşı başlatmıştır. Savaşta 1 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir. Bunun yanı sıra çok sayıda insan sakat kalmış ve bir o kadar insan da ülkelerini terk etmek zorunda bırakılmıştır. 20 Mart 2003 tarihinde başlayan işgal karşısında Saddam Hüseyin çok fazla direnememiştir. Çünkü Irak halkından da istediği desteği alamamıştır. Bunun da temel sebebi ise, Saddam Hüseyin'in geçmiş tarihlerde bir kesim Irak halkına yapmış olduğu zulüm ve işkencelerden kaynaklanmaktadır. 1980 yılında Şii din adamlarını idam etmesi, 1983'te Barzani aşiretinden 8 binden fazla insanı öldürmesi, 1988 Irak-İran Savaşı esnasında (1980-1988) Irak jetlerinin Halepçe'ye kimyasal bomba atması sonucu binlerce çocuk ve kadının ölümüne neden olması, öte yandan binlerce insanın yaralanması ve sakat kalmasına yol açması, 1991 yılındaki Kuveyt işgalinde ABD'ye karşı hezimete uğramasıyla Irak'ın güneyinde patlak veren Şii ayaklanmasını kanla bastırması gibi olaylar, 2003 yılında ABD'nin Irak'a daha doğrusu Saddam Hüseyin'e yaptığı müdahalede çok sayıda Iraklının sessiz kalmasına yol açmıştır. Hatta bazı kesimlerden ABD'ye destek verdiği de görülmüştür (Usta, 2009, s. 45-55).

Özellikle de Kürt kesiminden ABD'ye destek verilmiştir. Çünkü Saddam Hüseyin'in en çok haksızlık ve zulüm yaptığı kesim Kürt halkı olmuştur. Enfal Davası bunun en önemli örneğidir. Saddam rejimi 1987-88 yıllarında Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt halkını güneye tehcire zorlamaya çalışmıştır. Zorla yapılan tehcirde 180 bine yakın Kürt halkının öldüğü ve çok sayıda insanın da yaralanıp sakat kaldığı bilinmektedir. Öte yandan çok sayıda Kürt köylerinde katliamların yapıldığı da söz konusu olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Irak'a müdahale yapan ABD'nin Irak'ta ciddi bir direnişle karşılaşmadığı görülmüştür. Saddam rejimi Iraklı vatandaşlardan istediği desteği alamayınca iktidarı terk edip kaçmak zorunda kalmıştır. Bağdat'ın 140 km kuzeybatısında yer alan Tikrit'e kaçmıştır. 28 Nisan 1937 tarihinde Tikrit kasabasında doğan Saddam Hüseyin, burada 30 Aralık 2006 tarihinde ABD askerleri tarafından yakalanarak idam edilmiştir (Şen, 2014, s. 258-260).

ABD'nin Irak'a müdahalesinde sadece kitle imha silahlarının kullanılmış olması bir gerekçe olarak görülmemelidir. Her ne kadar ABD bu bahaneyle Irak'a müdahale etmiş olsa da, 2003 kırılma noktasının perde arkası incelendiğinde, Irak'taki petrol başta olmak üzere tekstil ve kimyasal madde kaynaklarının bolluğu oluşturmaktadır. Hem petrol kaynaklarını ele geçirmek hem de bölgede nüfuz sahibi olmak amacıyla müdahalenin yapıldığı görülmüştür. Ancak uluslararası toplumun tepkisini çekmemek amacıyla Saddam rejiminin kitle imha silahlarını kullanıyor olduğu bahanesiyle ABD, İngiltere ile birlikte, Irak'a bir askeri müdahale gerçekleştirmiştir. 2001-2009 Chilcot raporunun araştırmaları sonucunda 2003 yılına özgü olarak Saddam rejiminin kitle imha silahlarını kullanmadığı ortaya çıkmış ve Irak müdahalesinin askeri kanadının yanlış olduğu ifade edilmiştir. Askeri harekâtın öncesinde, barışçıl faaliyetlerle müdahale edilebilirdi ifadesine de raporda yer verilmiştir (Chilcot, 2016, s. 21-22).

11. MÜDAHALE SONRASI IRAK (2011-2016)

Nisan 2003'te iktidarı terk edip kaçmak zorunda kalan Saddam, Irak'ın işgalini kolaylaştırmıştır. İşgal ile Irak'taki siyasi ve toplumsal dengeler alt üst olmuştur. İşgal güçlerinin Irak'ta kontrol sağlayamaması hem siyasi yapıda hem de toplumsal yapıda etnik-mezhepsel ayrışmaların giderek artmasına ve kanlı çatışmaların iyice şiddetlenmesine sebep olmuştur. Ülkede artan istikrarsızlık sadece Irak için değil, bölge ülkeleri için de güvenlik problemi haline gelmeye başlamıştır. Saddam döneminde güçlü bir muhalefetin olmaması, işgal sonrasında güçlü hükümet ya da partilerin bulunmamasına ve ittifaklar zemininin zayıf kalmasına sebep vermiştir. Saddam Hüseyin düşürüldükten sonra, Temmuz ayına kadar, başında Amerikalı bir idareci bulunan Geçici Koalisyon Yönetimi ülkeyi yönetti. Daha sonra Irak Yönetim Konseyi kuruldu. Bu konsey Haziran 2004'te tüm yetkilerini ve Başbakanlık makamını, seküler Şii Arap İyad Allavi'nin üstlendiği Irak Geçici Hükümeti'ne devretmiştir (Okur, 2008, s.168-172).

Irak'ta bundan sonraki siyasi manzarayı belirleyecek olan gelişme, 30 Ocak 2005'te anayasa için meclis seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde Sünni Arapların seçimleri boykot etmesi ve silahlı mücadeleye girişmesi, mecliste Şiiilerin ağırlık kazanmasına sebep olmuştur. Irak'ı federal bir cumhuriyet olarak tanımlayan ve Kürdistan Bölgesel Yönetimini tanıyan Anayasa 15 Ekim 2005'te referandumla kabul edilmiştir. Aralık'ta yapılan parlamento seçimlerinde Kanun Devleti Komisyonu, El Irakiye Listesi ve Irak

Ulusal İttifakı olmak üzere üç grup ön plana çıkmıştır. Mayıs 2006'da Sünni Araplara da sınırlı bir temsil sağlayan, Kanun Devleti Komisyonu'nun lideri olan Nuri El Maliki, Şii Araplar ve Kürtler arasında bir koalisyon kurarak hükümeti oluşturmuştur. Irak'ta yaşanan bu gelişmelerin analizini 2009 yılında İngiliz emekli bürokrat Sir John Chilcot yapmıştır. Bu konuyla ilgili çok önemli bilgiler ileri sürmüştür. 2001-2009 yıllarını konu alan Chilcot Raporu'nun 2016 yılında yayımlanması, İngiltere'de olduğu gibi, uluslararası arenada da geniş bir yankı uyandırmıştır (Yeşilyurt, 2013, s.410).

12. 6 TEMMUZ 2016 CHILCOT RAPORU (2016-2018)

2003 Irak Savaşı'nın detaylarını ortaya koyan en kapsamlı rapor Chilcot raporudur. Raporun ismi 1939 İngiltere doğumlu emekli bürokrat Sir John Chilcot'tan gelmektedir. Çünkü 2003 Irak Savaşı'nın detaylarını incelemek üzere görevlendirilmiş ve 12 ciltten oluşan bu raporu hazırlamıştır. Rapor, Irak Soruşturması veya Irak Raporu olarak da bilinmektedir. 2001-2009 yılları arasındaki olaylar detaylı bir şekilde incelenmiş ve sonrasında Chilcot tarafından 6 Temmuz 2016 tarihinde Londra'da yayınlanmıştır. Rapor yayınlanmadan önce komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, eski başbakan Tony Blair'den (1997-2007) sonra İngiltere Başbakan'ı olan Gordon Brown tarafından oluşturulmuştur. Brown, göreve gelir gelmez beş kişiden oluşan bir soruşturma komisyonunu kurmuş ve komisyon başkanı olarak da John Chilcot'u atamıştır (BBC haber, 6 Temmuz 2017).

Bu rapor tarihi bir hatayı öne sürmektedir. Dönemin Başbakanı Tony Blair'in Irak'a yönelik almış olduğu askeri harekâtın yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Chilcot, askeri harekâtın son seçenek olmadığını ifade etmiştir. Öte yandan dönemin Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in o dönem için herhangi bir tehdit unsuru olmadığı da raporda dile getirilmiştir. Ayrıca Blair'in dönemin ABD Devlet Başkanı George Walker Bush ile birlikte Irak'ın işgali konusunda her şeye hazır olduklarını ifade ettiğine de raporda yer verilmiştir. Blair'in, Irak Savaşı'nı yeterince araştırıp soruşturmadan ABD ile ittifak kurması, İngiltere açısından tarihi bir kırılma noktası olduğuna da raporda değinilmiştir. Daha da ötesi 28 Temmuz 2002 tarihinde Blair tarafından Bush'a gönderilen bir mektupta, "*Ne olursa olsun, seninleyim*" ifadelerine yer verilmiş olması, Blair'in araştırmadan ABD'ye destek verdiğini göstermekle birlikte, Blair'in Irak Savaşı konusunda suçlu olduğunu da ortaya çıkarmaktadır (Chilcot, 2016, s.23).

Bu gelişmeler üzerine Blair, ABD öncülüğünde başlatılan Irak Savaşı'na 30 binden fazla askerle destek vermiş ve 179 İngiliz askerinin savaşta ölmesine de neden olmuştur. Bu durum 2003 yılında İngiltere halkınca fark edilmemiş olsa da, Chilcot Raporu ile birlikte halk, Irak işgalinin yanlış bir politika olduğuna kanaat getirmiştir. Çünkü Blair'in kişisel görüşleri doğrultusunda yapılmış bir müdahale olduğu görülmüş ve dönemin ABD Başkanı Bush ile olan ikili ilişkilerinin ülkeye ne derece zarar verdiğini de göstermiştir. Ancak tüm bu gelişmeler 2007 yılına kadar Blair ve yandaşları tarafından aydınlığa kavuşturulmamıştır. Bu raporun yayınlanmasıyla Blair'e birçok kesimden tepkiler gelmiştir. Özellikle Irak Savaşı'nda öldürülen askerlerin aileleri, asıl teröristin Blair olduğu, bu nedenle yargılanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Blair ise o dönem almış olduğu kararın yanlış olmadığını, dünya, bu karar sonucunda daha güvenli bir yerde olduğunu dile getirmiştir (Chilcot, 2016, s.25-26).

Blair'in eski İşçi Partisi genel başkanı olmasından dolayı, bu tepkiler, her ne kadar Blair parti başkanı olmasa da, İşçi Partisi'ne de yansımıştır. Nitekim bu tepkiler üzerine İşçi Partisi'nin başında olan Jeremy Corbyn kendi partisi adına özür dilemiştir. Kısacası Chilcot Raporu, eski defterleri masaya yatırarak, yalan yanlış bilgileri ortadan kaldırmaya çalışmış ve Irak Savaşı'nın İngiltere açısından ne denli büyük bir hata olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu durum İngiltere medyası başta olmak üzere, tüm dünya devletlerince önemli bir gündem haline gelmiştir. Çünkü rapor, askeri harekâttan önce, barışçıl politikalarla Irak'taki karmaşa giderilebilir olmasını göstermiştir. 7 yıllık bir çalışma (2009-2016) sonucunda Chilcot Raporu şu sonuçlara ulaşmıştır:

1) Tony Blair dönemi İngiltere'nin Irak politikası, araştırılıp soruşturulmadan kusurlu bir istihbarata dayandırılmıştır.

2) İngiltere açısından Irak, o dönemde herhangi bir tehdit teşkil etmemiştir. Ancak bunun üzerine kişisel dostluklar (Blair-Bush) çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine, sakatlanmasına ve ülkesini terk etmesine yol açmıştır.

3) Blair tarafından yapılan, "Irak'ta işgal sonrası dönemde yaşanacak olan problemlerin önceden bilinmemesi işgali zorunlu kılmıştır," ifadesi yanlış olmakla birlikte, İngiltere tarihine kara bir leke olduğunun vurgusu da yapılmıştır.

4) 28 Temmuz 2002 tarihli Blair'in Bush'a, *ne olursa olsun, seninleyim* görüşü de kabul edilebilir bir durum olmadığı da ifade edilmiştir (Chilcot, 2016, s. 50-55).

Fakat bu gelişmeler ışığında Blair'in Irak'ın işgalindeki rolü dolayısıyla yargılanmasının önünü açabilecek herhangi bir dava açılmamıştır. Çünkü Londra Yüksek Mahkemesi Blair hakkında açılacak davaları reddetmiştir. 1997-2007 yıllarında İngiltere'de başbakanlık yapan Blair, 2003 yılında ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerine destek verdiği gerekçesiyle eleştirilmiş ve bu eleştirilerle kalmıştır. Bu durum yaralara tuz serpmek gibi olmuştur. Çünkü asıl suçu işleyenlerin yargılanmaması, elini kolunu sallayarak dolaşmalarına fırsat verilmiştir. Yine her zaman olduğu gibi olanlar mağdurlara, mazlumlara ve günahsız bebeklere olmuştur. Batı'nın adaleti sadece Batı'ya özgü olmuştur. Doğu ise her daim mağduriyetlerin odağında kalmış ve Batı'nın adalet sınavından bir türlü geçememiştir. Ya da geçmelerine izin verilmemiştir (NTV haber, 31 Temmuz 2017).

13. SONUÇ VE ÖNERİLER

Orta Doğu coğrafyasının derin bir tarihi vardır. Bu tarihi ne yazık ki, petrol, uranyum ve ismi anılmayan çok sayıda maden kaynaklarının peşinde olan sömürü zihniyetine sahip Batılı güçler yazmaktadır. Orta Doğu coğrafyasının bir parçası olan Irak'ın da tarihi Batılı güçlerin kaleminden geçmektedir. Ancak buradaki tarih yazımı, Orta Doğu'nun diğer devletlerinden farklı olmuştur. Çünkü Irak Devleti'ni yöneten Saddam'ın iç ve dış politikası, kötü bir tarih yazımına sebebiyet vermiştir. Irak Devleti'nin sahip olduğu petrol kaynakları, dünya petrol sıralamasında ilk 10 sıraya sokmaktadır. Bu sıralamayı iyi değerlendiremeyen Saddam, ülkesinin işgal edilmesine, hatta ve hatta parçalanmasına sebep olmuştur. Bunlardan da öte, kendisinin idam edilmesini de hızlandırmıştır.

Saddam iktidarının hızlı bir şekilde devrilmesindeki en önemli faktör, Saddam olmuştur. Çünkü 1979'dan 2003 yılına kadarki Saddam dönemi incelendiğinde, Saddam'ın iç politikadaki baskıcı ve zulümkâr tavrının ne derece giderek artmış olduğu görülecektir. Bir devletin ayakta kalabilmesindeki en önemli etken, devlet yöneticilerinin hak, hukuk, adalet ve demokrasi ilkelerini benimsemiş olmalarından geçmektedir. Bu sayılanların yöneticiler tarafından göz ardı edilmesi, bir ülkedeki huzurun ve refahın yok olması bunların yerine kaos ve kargaşanın alması demektir. Buradan hareketle Saddam dönemi Irak'ta ne adalet ne hukuk ve ne de demokrasiden bahsedilebilir. Çünkü kendi halkına uyguladığı baskıcı ve saldırgan eylemlerin ülkeyi giderek kutuplaştırdığı, ülkeye müdahale eden dış güçlere karşı direnmek istemeyen bir halkın oluşturduğu

görülmüştür. Buradaki ana tema, iç politikanın dış politikadan daha önemli olduğu, iç politika faaliyetlerinin dış politika faaliyetlerinden daha sağlam tutulmuş olması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ne iç politikayı ne de dış politikayı sağlam temellere oturtamayan Saddam, hem Irak-İran Savaşı'nda hem Kuveyt'in işgalinde hem de ABD'nin Irak'a müdahalesinde başarı sağlayamamıştır. Bir devletin güçlülüğü o devletin sahip olduğu heterojen yapının birlikteliğinden geçmektedir. Başka bir ifadeyle, mezhepsel ve ırksal farklılıkların çeşitlilik arz ettiği ülkelerde, bir ve diri olma ruhunun canlı olabilmesi için bu farklılıkların yekvücut olması gerekmektedir. Bu yekvücutluğu, ne yazık ki Saddam sağlayamamıştır. Irak Devleti'nin sosyo-demografik yapısına bakıldığında, Kürtlerin, Arapların ve Şiilerin oluşturduğu bir heterojen yapının olduğu görülmektedir. Bu heterojen sosyo-toplumsal yapıyı bir arada tutamayan Saddam'ın, 1980 yılından 2003 yılına kadar, girmiş olduğu her savaşı kaybetmesine yol açmıştır. Saddam'ın iç politikada en çok çaba sarf ettiği faaliyet, Sünni Arapların bir arada olmasını sağlamak olmuştur. Ancak bu faaliyet gerçekleştirilirken, ne Kürtlerin ne de Şiilerin varlığı dikkate alınmamıştır. Aksine bunların ortadan kalkması için baskıcı ve saldırgan faaliyetler uygulanmaya çalışılmış ve Sünni Araplardan oluşacak homojen bir devletin temelleri atılmaya gayret gösterilmiştir. Saddam, böyle bir politikanın ağır faturasını da 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesiyle ödemiştir.

ABD'nin müdahale etmesiyle Saddam iktidarı devrilmiş ve Irak parçalanmıştır. ABD'nin Irak müdahalesinde Iraklı kesimlerden de destek gelmiştir. Çünkü 24 yıllık baskıcı ve saldırgan Saddam iktidarından kurtulmak isteyenler, son çareyi ABD'nin müdahale etmesinde bulmuştur. Uluslararası sistemde de ABD ciddi bir engellemeyle karşılaşmamış ve Irak'ı böl parçala politikası hızlı bir şekilde işlev görmüştür. Ancak İngiltere Başbakanı Tony Blair'in 2007 yılında iktidarı Gordon Brown'a devretmesiyle ABD'nin ve İngiltere'nin Irak müdahalesi (ki İngiltere ile birlikte bir müdahale söz konusu olmuştur), daha sonra, ne derece yanlış bir müdahale olduğu ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi 2003 Irak Savaşı'nı detaylı olarak inceleyen Sir John Chilcot, Chilcot Raporu ile önemli argümanlar ortaya atmıştır. Ancak her ne kadar böyle bir rapor hazırlanmış olsa da, her şeyden önce devlet liderleri, vatandaşlarının birlikteliği ve beraberliği için politikalar üretse, böyle raporların hazırlanmasına gerek duyulmayacaktır. Çünkü bir

ülkede adalet ve demokrasi olduğu sürece hem refah hem de huzurlu bir gelecek söz konusu olacaktır. Aksi halde Saddam, bu durumun tek örneği olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arafat M. (2009), "Türkiye-İrak İlişkileri 1923-1958", (ed.) Mohammad Arafat, *Türkiye ve Komşuları*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Arı T. (2004a), *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı T. (2004b), *İrak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Dağıtım Yayınları.
- Armaoğlu F. (2007), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (16. Baskı), İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Baram A. (1993), "The Iraqi Invasion of Kuwait: Decision-making in Bagdat", (der.) Amatzia Baram ve Barry Rubin, *Iraq's Road To War*, New York: St. Martin's Press.
- Best A. (2012), "20. Yüzyıl Uluslararası Tarihi", (çev.) Taciser Ulaş Belge, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bozarslan H. (2015), *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*, (çev) Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brar H. ve RULE E. (2004), *Ortadoğu ve Emperyalizm*, (çev.) Evren Madran, İstanbul: Papirus Yayınevi.
- Chilcot Sir J. (2016), *The Report of the Iraq Inquiry: Executive Summary*, London: London Publisher.
- Cleveland William L. (2008), "Modern Ortadoğu Tarihi", (çev.) Mustafa Harmancı İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.
- Çağ G. ve EKER S. (2013), "Ortadoğu'da Baas Rejimleri. Suriye ve Irak", Çankırı: Karatekin Üniversitesi, Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Cilt 2, Sayı 2.
- Çetinsaya G. ve ÖZHAN T. (2009), "İşgalin 6. Yılında Irak" (1. Baskı). Ankara: SETA Yayınları.
- Davutoğlu A. (2010), "Stratejik Derinlik" (67. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Entekhabifard C. (18 Temmuz 2015), "Nükleer Anlaşması İranlılar için Parlak Bir Gelecek Vadediyor", <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/nukleer-anlasmasi-iranlilar-icin-parlak-bir-gelecek-vadediyor> (Erişim Tarihi: 05. 05. 2017).
- Erkmen S. (2008), "1945-1989 Yılları Arasında ABD'nin Kuzey Irak Politikası", *Orta Doğu Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1.
- Erkmen S. (2010), "İrak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri" *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 3.
- Falk R. (2015), "Terör ve Devlet Terörizmi Çağında Savaş ve Barış", Mustafa Aydın, vd., (der.), "Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe" İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Galbraight Peter W. (2007), Irak'ın Sonu Ulus Devletlerin Çöküşü mü?, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Gündoğan Ü. (2011), "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme", Ortadoğu Analiz, Cilt 3, Sayı 29.
- Gürseler C. (2016), "Yeni" Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye", Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 18.
- Harris W. (2000), "Modern Irak'ın Stratejik Konumu", Avrasya Dosyası, Cilt 6, Sayı 3.
- Hut D. (5 Şubat 2013), "Petrolün Lanetlediği Ülke: Irak", ORDAF, <http://ordaf.org/petrolun-lanetledigi-ulke-irak/> Erişim Tarihi: 21.05.2017.
- Hürriyet Gazetesi (29 Aralık 2006), "Saddam Hüseyin'in Hayatı", <http://www.hurriyet.com.tr/saddam-huseyin-in-hayati-5697218>(Erişim Tarihi: 01.05.2017).
- Kahraman A. (2008), Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Kaymaz İhsan Ş. (2005), "Arap-Kürt Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye", (Erişim Tarihi: 12.05.2017). <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/guvenlikstrrtj/article/view/5000098961/5000092218>
- Lazarev M. S. ve MIHOYAN Ş. X. (2010), Kürdistan Tarihi, (çev.) İbrahim Kale, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Okur Mehmet A. (2008), "Körfez Savaşı Ve Irak'ın İşgali Arasındaki Dönemde Irak'ta Faaliyet Gösteren BM Misyonları" (Erişim Tarihi: 25.05.2017). http://www.msu.edu.tr/GuvenlikStratejileriDergisi/dokuman/GSD_7/GSD_7_Art_6_062008.pdf
- Oran B. (1998), Kalkık Horoz, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Öztürk M. (2010), "I. Körfez Savaşı'ndan (1990- 91) - 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 19.
- Palabıyık Mustafa S. (2010), "Sadabad Paketi (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme", Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, No 3.
- Pehlivanoglu A. Ö. (2004), Orta Doğu ve Türkiye, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Sander O. (2002), Siyasi Tarih (1918-1994), Ankara: İmge yayınları.
- Sinkaya B. (2013), "Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra: Irak-İran İlişkileri", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA Rapor), No 9.
- Şen M. (2014), "Adil Yargılanma Hakkı ve Saddam Hüseyin Davası", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XVIII, Sayı 1.
- Ulusan Ş. (2009), "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII/18-19, Bahar-Güz.
- Usta Y. (2009), Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye ile İlişkileri (1990-2006), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzunçarşılı İsmail H. (1988), "Osmanlı Tarihi" II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Üstünel R. (2015), “2003 Yılı Sonrası Irak’taki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkilerinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Kara Harp Okulu.

Yeşilbursa Behçet K. (2014), “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”, (Erişim Tarihi: 09.05.2017). <https://yasincoban.files.wordpress.com/2014/07/72.pdf>

Yeşilyurt N. (2013), “Saddam Sonrası Irak’ta Siyasal YenidenYapılanma” (der.) Baskın Oran, Türk Dış Politikası cilt III. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yılmaz H. (2003), “Irak’ta Muhalefet ve ABD’nin Irak Politikası”, Avrasya Dosyası, Cilt VI, Sayı 3, Sonbahar.

(2017), “İngiltere’de Mahkemedен Blair’in Yargılanmasına İzin Yok”, 31 Temmuz, <https://www.ntv.com.tr/dunya/ingilterede-mahkemedен-blairin-yargilanmasina-izin-yok,jVeGM WaTki1Gb0eARNOHA> (Erişim tarihi: 25.04.2018).

(2017), “Irak Savaşı Raporunu Yazan Sir John Chilcot: Tony Blair Halka Doğruyu Söylemedi”, 6 Temmuz, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40518388> (Erişim Tarihi: 23.04.2018).

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEUİİBFD)
Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2018, Sayfa: 110-129.

Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Kirsehir Ahi Evran University
Volume 2, Issue 1, June 2018, Page: 110-129.

Makale Geliş Tarihi / Application Date: 16 Nisan 2018/ April 16, 2018

Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 28 Mayıs 2018 / May 28, 2018

MAKALE / ARTICLE:

PİYASA DEĞERİNİN FİRMAYA ÖZGÜ BELİRLEYİCİLERİ: BIST 30 FİRMALARI ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

FIRM-SPECIFIC DETERMINANTS OF MARKET VALUE: PANEL
DATA ANALYSIS ON BIST 30 FIRMS

İlhan EGE*, Tuğba Nur TOPALOĞLU**

ÖZET

Değerleme kavramlarından biri olan piyasa değeri bir varlığın pazar koşulları altında arz ve talebe göre belirlenmiş değeridir. Pazarda oluşabilecek çeşitli koşullardan dolayı her zaman olması gereken değeri yansıtmayabilmektedir. Bu çalışmada 2010-2016 döneminde Borsa İstanbul 30 endeksinde pay senetleri devamlı olarak işlem gören firmaların piyasa değerinin firma içi belirleyicileri panel veri analizi yardımıyla incelenmiştir. Analiz sonucunda nakit oran ve ROE ile Tobin q arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Buna karşın çalışmada, kar payı dağıtım oranı, finansal kaldıraç, firma büyüklüğü ve faaliyet kaldırıcı ile Tobin q arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Piyasa Değeri, Finansal Performans, Borsa İstanbul, Panel Veri Analizi.

* Doç. Dr., İşletme Bölümü, İİBF, Mersin Üniversitesi. İletişim Adresi: ilhanege2005@hotmail.com

** İşletme Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin Üniversitesi.

İletişim Adresi: nurtugba.91@gmail.com

ABSTRACT

Market value, which is one of the valuation concepts is determined by supply and demand under the market conditions of the asset. Due to various conditions that can occur in the market, it can not always reflect the necessary value. In this study, intra-firm determinants of the market value of firms that have been continuously traded in the Istanbul Stock Exchange 30 index in the period of 2010-2016 were analyzed with the help of panel data analysis. As a result of the analysis, there was a statistically significant and positive correlation between cash ratio and ROE and Tobin q. However, in the study, no significant relationship was found between profit share distribution ratio, financial leverage, firm size and activity leverage and TQ.

Keywords: Market Value, Financial Performance, İstanbul Stock Exchange, Panel Data Analysis

1. GİRİŞ

1900'lü yıllardan itibaren firmanın temel amacı firma karının maksimuma çıkarılması olarak ifade edilmiştir. Maksimize edilmeye çalışılan karın, kısa ya da uzun vadeli kar mı veya karlılık oranı ya da kar tutarı mı olduğu konusunda ortak bir karara varılmamış olduğu için karın daha çok öznel bir anlam taşıdığı ifade edilmektedir. İlk defa 1960 yılında "The trouble with profit maximization" isimli makalesi ile Robert Anhtony kar rakamının yeniden sorgulanması gerektiğini vurgulamış ve artık günümüz finans kitaplarında firmanın temel amacı "firmanın net bugünkü değerini hissedarlar açısından maksimumum yapılması" olarak tanımlanmıştır (Üreten ve Ercan, 2000, s.1).

Değerleme faaliyetleri bir varlığın değerinin belirlenmesidir. Değerleme "para dışındaki iktisadi varlıkların değerinin para olarak belirlenmesi, bir işletmenin bina, arsa, makine – teçhizat, mal stoku vs. şeklindeki toplam aktiflerinin değerinin tahmini" olarak tanımlanmaktadır. İşletme değerlemesinin amacı işletmelerin uygun piyasa değerinin tespitidir. Uygun piyasa değeri ise alıcı ve satıcıların söz konusu varlık için piyasada arz ve talebe göre oluşan alım satım değeridir (Alkan ve Demireli, 2007, s.28).

Değerleme kavramlarından biri olan piyasa değeri, bir varlığın piyasa koşullarında arz ve talebe göre oluşan değeridir. Eğer varlık örgütlenmiş ya da örgütlenmemiş bir piyasada işlem görmekte ise piyasa değeri aynı zamanda borsa değeri olarak da ifade edilebilir (Gürbüz, 2004, s.15). Bir varlığın pazar koşulları altında arz ve talebe göre

belirlenmiş değeridir. Pazarda oluşabilecek çeşitli koşullardan dolayı her zaman olması gereken değeri yansıtmayabilmektedir. Piyasa koşullarına göre tespit olunan piyasa değeri, makroekonomik dengeler ile sektörel değişimlere paralel olarak dalgalanmalar gösterebilmekte, gerçek değerden farklılık arz etmektedir.

Çalışmada piyasa değeri Tobin q (TQ) oranı ile ölçülmüştür.1969 yılında ilk kez James Tobin tarafından ortaya atılan ve önemli bir performans kriteri olarak bir çok çalışmada kullanılan,piyasa bazlı bir gösterge olan Tobin q oranı, firmanın pazar değerinin varlıklarının yerine koyma maliyetine bölünmesi ile hesaplanmaktadır (Canbaş vd., 2005, s.25). TQ oranının hesaplanmasına ilişkin farklı görüşler olmakla birlikte, uygulama kolaylığı ve Türkiye’de varlıkların yerine koyma maliyetinin hesaplanmasının çok zor olması dikkate alındığında, literatürde 1994 yılında Chung ve Pruitt’ in geliştirdikleri yaklaşık TQ hesaplama yönteminin sıklıkla kullanıldığı söylenebilmektedir. Buna göre Chung ve Pruitt’in çalışmalarında varlıkların defter değerinin yerine koyma maliyetine eşit olduğu varsayılmakta bu da hesaplamaları kolaylaştırmaktadır. Bu yöntemle göre TQ oranı piyasa değeri + toplam borç / toplam varlıklar formülüyle hesaplanabilmektedir (Chung ve Pruitt, 1994: 70).Bu oranın 1’e eşit olması firmaların piyasa değerinin yalnızca varlıklarının değerini yansıtması anlamına gelir. 1’den büyük olması varlıklarının üzerinde getiri sağlandığını gösterirken, 1’den düşük olması ise piyasanın firmaya varlıklarının değerinden daha az değer verdiğinin göstergesidir (Gürsoy, 2011: 117).

Bu çalışmada2010-2016 döneminde Borsa İstanbul 30 endeksinde pay senetleri devamlı olarak işlem gören firmaların piyasa değerinin firma içi belirleyicileri panel veri analizi yardımıyla incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye’nin en büyük firmalarının analiz kapsamında incelenmesi ve firmanın piyasa değerini etkilediği düşünülen kar payı dağıtımı, finansman kararları, firma büyüklüğü ve karlılığa ilişkin faktörlerin birlikte ele alınması açısından, çalışmanın literatüre katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Masulis (1983) tarafından yapılan çalışmada, 133 firmanın 1963-1978 dönemlerini içeren finansal verileri kullanılarak borç düzeyindeki değişimin firma değeri üzerindeki etkisi regresyon analizi yapılarak araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda, borç düzeyindeki değişim ile hisse senetleri fiyatlarındaki ve firma değerindeki değişim

arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilirken, imtiyazlı hisse senetleri fiyatları ile firma değeri arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Omran ve Ragab (2004) tarafından yapılan çalışmada, hisse senedi getirileri ile finansal oranlar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Analiz 46 firma üzerinde 1996-2000 dönemi verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan oranlar, aktif karlılığı, net kar marjı, hisse başına kar, özsermaye karlılığı, stok devir hızı, varlık devir hızı, likidite oranı, faiz karşılama oranı ve borç oranıdır. Yapılan regresyon analizi sonucunda finansal oranlar ile hisse senedi getirileri arasında doğrusal ilişkiye rastlanmamıştır.

Şamiloğlu (2005) çalışmasında, hisse senedi getirileri ve hisse senedi fiyatları ile hisse başı kazançlar, nakit akımları, hisse başına kar ve hisse başına defter değeri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz 1999-2002 döneminde İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören deri ve gıda sektöründeki firmalar üzerine yapılmıştır. Araştırma sonucunda hisse senedi fiyatları ile hisse başına kazanç ve hisse başına defter değeri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dehuan ve Jin (2008) çalışmalarında toplam varlık devir hızı, hisse başına kardaki değişim, kar marjı, aktif karlılığı, özsermaye karlılığı ve satışlardaki karlılık oranlarının hisse senedi getirisine etkisi incelemiştir. Çalışmalarının sonucunda, bu oranların hisse senedi getirisinde, inceleme döneminin ilk iki yılında anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Chowdhury ve Chowdhury (2010) çalışmalarında, Bangladeş'deki 4 sektör içerisinde yer alan 77 firmanın, 1994-2003 döneminde sermaye yapısı ile hisse senedi değeri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Firma değeri bağımlı değişken olarak alınırken, hisse başına kazanç oranı, temettü verim oranı, duran varlık devir hızı, cari oran, satışlardaki büyüme oranı, faaliyet kaldırıcı ve borç/toplam aktif oranı bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; hisse başına kazanç, temettü verimi, cari oran ve uzun vadeli borç/toplam aktifler ile firma değeri arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir.

Birgili ve Düzer (2010) tarafından yapılan çalışmada İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 100 firmalarından 2001 ve 2006 yılları arasındaki verileri kullanılarak finansal oranlar ile firma değeri arasında ilişki incelenmiştir. Bağımlı değişken olarak İMKB'de işlem gören firmaların piyasa değerleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda çalışmada

kullanılan oranların çoğunluğu ile firma değeri arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Lin ve Chang (2011) tarafından yapılan çalışmada, 196 Tayvan firmasının 1993-2005 yılları arasındaki finansal verileri kullanılarak finansal kaldıracın firma değeri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma da bağımlı değişken olarak Tobin Q oranı, bağımsız değişken olarak ise borç oranı kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda; borç oranı %33.33' den daha az olduğunda Tobin Q oranının artacağı, borç oranının %33.33'den daha büyük olduğunda ise borç oranı ile firma değeri arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Sharma (2012) çalışmasında, 12 ilaç firmasının 2005-2011 dönemine ait verileri kullanarak borç düzeyinin firma değeri üzerindeki etkisini incelemiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda, borç düzeyinin firma değerini etkilemediği ancak yüksek ve düşük borç düzeyine sahip ilaç firmaları ile bu firmaların sermaye maliyetleri arasında pozitif korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Pouraghajan ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmada, 140 firmanın 2006-2010 yıllarına ait finansal verileri kullanılarak finansal oranların firma değeri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Hisse başına kazanç oranı çalışmanın bağımlı değişkeni olarak kullanılırken finansal oranlar bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda borç oranı, cari oran, net kar marjı, firma büyüklüğü, özsermaye karlılığı, aktif devir hızı ve piyasa değeri/defter değeri oranının firma değeri ile arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Akbulut ve Rençber (2015) tarafından yapılan çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören İmalat sektöründeki 32 işletmenin 2010-2012 dönemindeki finansal performansları ile pazar değeri/defter değeri oranı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Korelasyon ve topsis yöntemi kullanarak yaptıkları çalışmada, işletmelerin finansal performansları ile pazar değeri/defter değeri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gümüş ve diğerleri (2017) tarafından yapılan çalışmada, 2011-2015 döneminde Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların hesaplanan finansal oranları ile işletmelerin firma değeri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada, bağımlı değişken olarak firmaların piyasa değeri kullanılmış olup, bağımsız değişkenler olarak ise likidite, faaliyet, mali yapı

ve karlılık oranları ele alınmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda analize dahil edilen finansal oranların büyük çoğunluğu ile firma değeri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

3. METODOLOJİ

Türkiye'nin en büyük ölçekli otuz firmasının piyasa değerine etki eden faktörleri belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilen panel veri analizine ilişkin yapılan testler ve elde edilen bulgular, bu başlık altında incelenmiştir. Çalışmada, 2010-2016 döneminde endekste pay senetleri aralıksız işlem gören sekiz firma analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmada incelenen firmalara ilişkin bilgiler, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışmaya Dâhil Edilen Firmalar ve Faaliyet Alanları

KOD	FİRMA	SEKTÖR
ARCLK	Arçelik	İmalat Sanayii / Metal Eşya, Makine Ve Gereç Yapım
EREGL	Ereğli Demir Ve Çelik Fabrikaları	İmalat Sanayii / Metal Ana Sanayi
KRDMD	Kardemir Karabük Demir Çelik	İmalat Sanayii / Metal Ana Sanayi
PETKM	Petkim petrokimya holding	İmalat Sanayii / Kimya, Petrol Kauçuk Ve Plastik Ürünler
TCELL	Turkcell iletişim hizmetleri	Ulaştırma, Haberleşme Ve Depolama / Haberleşme
THYAO	Türk Hava Yolları	Ulaştırma, Haberleşme Ve Depolama / Ulaştırma
TTKOM	Türk Telekomünikasyon	Ulaştırma, Haberleşme Ve Depolama / Haberleşme
TUPRA S	Tüpraş-Türkiye Petrol Rafinerileri	İmalat Sanayii / Kimya, Petrol Kauçuk Ve Plastik Ürünler

Piyasa değeri, Tobin's q oranı ile temsil edilirken; piyasa değerini etkilediği öngörülen değişkenler olarak ise kar payı dağıtım oranı, nakit oran, finansal kaldıraç, firma büyüklüğü, özsermaye karlılığı ve faaliyet kaldırıcı belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler, Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Modelde kullanılan Değişkenler ve Hesaplamaları

Değişken		Sembol	Hesaplama
Bağımlı Değişken	Tobin's Q	TQ	(Piyasa Değeri + Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar + Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar) / Toplam Varlıklar
Bağımsız Değişken	Kar Payı Dağıtım Oranı	KPDO	Nakit Kar Payı Ödemeleri / Dönem Net Karı
	Nakit Oran	NKTO	(Hazır Değerler + Menkul Kıymetler) / Kısa Vadeli Borçlar
	Finansal Kaldıraç	FINK	(Kısa Vadeli Borçlar + Uzun Vadeli Borçlar) / Toplam Varlıklar
	Firma Büyüklüğü	BUY	Toplam Varlıkların Logaritması
	Özsermaye Karlılığı	ROE	Net Kar / Özsermaye
	Faaliyet Kaldırıcı	FAKD	Brüt kar / (Net Kar-Finansman Gideri + Amortisman Gideri)

Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler doğrultusunda oluşturulan ve sınanacak hipotezler aşağıda Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Çalışmada Test Edilen Hipotezler

KPDO	H ₀	Piyasa değeri ile karpayı dağıtım oranı arasında ilişki yoktur.
	H ₁	Piyasa değeri ile karpayı dağıtım oranı arasında ilişki vardır.
NO	H ₀	Piyasa değeri ile nakit oran arasında ilişki yoktur.
	H ₁	Piyasa değeri ile nakit oran arasında ilişki vardır.
FIKD	H ₀	Piyasa değeri ile finansal kaldıraç arasında ilişki yoktur.
	H ₁	Piyasa değeri ile finansal kaldıraç arasında ilişki vardır.
BUY	H ₀	Piyasa değeri ile firma büyüklüğü arasında ilişki yoktur.
	H ₁	Piyasa değeri ile firma büyüklüğü arasında ilişki vardır.
ROE	H ₀	Piyasa değeri ile karlılık arasında ilişki yoktur.
	H ₁	Piyasa değeri ile karlılık arasında ilişki vardır.
FAKD	H ₀	Piyasa değeri ile faaliyet kaldırıcı arasında ilişki yoktur.

H₁ Piyasa değeri ile faaliyet kaldırıcı arasında ilişki vardır.

Not: Tabloda; Özsermaye Karlılık Oranı (**ROE**), Nakit Oranı (**NKTO**), Kar Payı Dağıtım Oranı (**KPDO**), Finansal Kaldıraç (**FINK**), Faaliyet Kaldırıcı (**FAKD**) ve Büyüklük (**BUY**) ile gösterilmektedir.

Piyasa değerine etki eden firmaya özgü faktörlerin belirlenmesi amacıyla belirlenen değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

	TQ	BUY	FALK	FINK	KPDO	NO	ROE
Ortalama	1.3049	23.152	1.1250	0.5561	0.4412	0.5356	0.1487
	42	75	72	04	53	26	78
Medyan	1.3209	23.437	1.0210	0.5738	0.2616	0.3635	0.1545
	25	83	47	98	45	33	46
Maksimum	2.1623	24.898	2.6036	0.8739	2.2678	2.3414	0.4017
	69	79	21	84	39	29	15
Minimum	0.7618	20.683	0.3514	0.2948	0.0000	0.0141	-
	37	15	91	90	00	52	0.2138
							83
Std. Sap.	0.3343	0.9563	0.4785	0.1520	0.5764	0.4975	0.1106
	03	09	15	78	61	83	30
Çarpıklık	0.6388	-	1.0235	-	1.6901	1.9949	-
	09	0.9255	44	0.0961	08	87	0.3440
		79		78			79
Basıklık	3.1278	3.1187	3.8665	1.8377	5.5759	6.5209	4.0212
	29	87	14	24	09	33	21
Jarque-Bera	3.8468	8.0287	11.529	3.2384	42.142	66.072	3.5383
	47	65	96	02	71	68	92
J-B Olasılık	0.1461	0.0180	0.0031	0.1980	0.0000	0.0000	0.1704
	06	54	35	57	00	00	70
Gözlem Sayısı	56	56	56	56	56	56	56

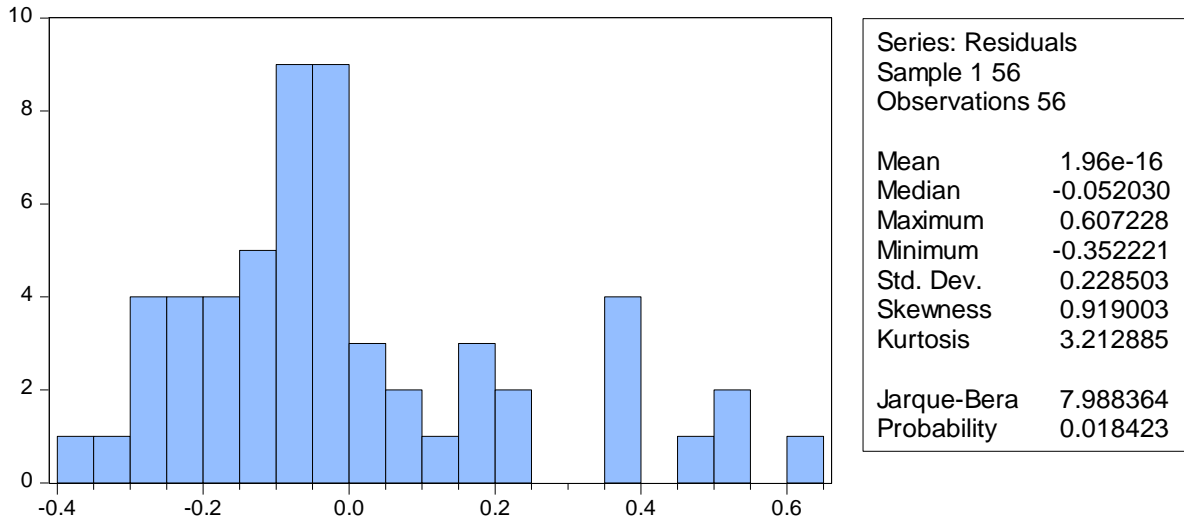
Borsa İstanbul 30 Endeksi'nde faaliyet gösteren firmaların piyasa değerine etki eden faktörleri temsil eden değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler farklılık göstermektedir.

Çalışmanın bağımlı değişkeni olan TQ değeri açısından elde edilen bulgular incelendiğinde, TQ değerleri ortalama 1.30 olarak hesaplanmıştır. Analize dâhil edilen şirketler için TQ değeri maksimum 2.16, minimum ise 0.76 olarak gerçekleşmiştir. TQ, 0.33'lük bir standart sapma değerine sahiptir. Bu açıdan TQ değerinin analiz döneminde

önemli değişkenlik göstermediğini de söylemek mümkündür. Çalışmanın bağımsız değişkenleri incelendiğinde, analiz dönemi itibarıyla büyüklük (BUY) değerleri ortalama 23.15 olarak, faaliyet kaldırıcı (FALK) değerleri ortalama 1.12, finansal kaldıraç (FINK) değerleri ortalama 0.55, kar payı dağıtım oranı (KPDO) değerleri ortalama 0.44, nakit oran (NO) değerleri ortalama 0.53, özsermaye karlılığı (ROE) değerleri ortalama 0.14 olarak gerçekleşmiştir.

Panel veri analizi kapsamında ulaşılabilecek bulguların doğruluğu ve güvenilirliği için bir takım varsayımların sınanması gerekmektedir. Bu varsayımlar; normal dağılım, çoklu doğrusal bağlantı, yatay kesit bağımlılığı, homojenlik, durağanlık, değişen varyans ve otokorelasyondur. Çalışmanın bağımsız değişkenleri konumunda olan değişkenler arasında yüksek düzeyde ilişki olması, çoklu doğrusal bağlantı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı, korelasyon ve VIF analizleri ile incelenmektedir. Hangi korelasyon analizinin gerçekleştirileceği ise normal dağılım varsayımı doğrultusunda belirlenmektedir. Bu bağlamda, paneli oluşturan serilerin normal dağılıma uyup uymadıklarına ilişkin bulgular Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo.5 Normal Dağılım Test Sonuçları

Jarque-Bera olasılık değeri incelendiğinde, JB olasılık değerinin kritik değer olarak kabul edilen 0.05’ten küçüktür. Dolayısıyla serilerin normal dağıldığını ifade eden temel hipotez reddedilmiştir ve seriler normal dağılıma uymamaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığını tespit edebilmek için normal dağılımın olmadığı

durumunda kullanılan Spearman korelasyon analizi neticesinde elde edilen bulgular Tablo 6’de sunulmaktadır.

Tablo 6. Korelasyon Analiz Sonuçları

Korelasyon t-istatistik Olasılık	BUY	FALK	FINK	KPDO	NO	ROE
BUY	1.000000					

FALK	0.238483	1.000000				
	1.804549	-----				
	0.0767	-----				
FINK	0.402051	0.173616	1.000000			
	3.226737	1.295485	-----			
	0.0021	0.2007	-----			
KPDO	0.214372	0.165529	0.271198	1.000000		
	1.612798	1.233398	2.070485	-----		
	0.1126	0.2228	0.0432	-----		
NO	0.322215	0.126589	-0.300684	0.027263	1.000000	
	2.501181	0.937781	-2.316775	0.200414	-----	
	0.0154	0.3525	0.0243	0.8419	-----	
ROE	0.239918	0.138209	0.326863	0.289431	-0.023923	1.000000
	1.816072	1.025467	2.541542	2.221981	-0.175851	-----
	0.0749	0.3097	0.0139	0.0305	0.8611	-----

Korelasyon analiz sonuçlarına göre panelde değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olabilecek düzeyde bağımsız değişkenler arasında korelasyon ilişkisine rastlanılmamıştır. Çoklu doğrusal bağlantının araştırıldığı bir diğer analiz ise VIF analizidir. VIF analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. VIF Analiz Sonuçları

Değişken	Varyans Katsayısı	Merkezi VIF
BUY	0.002561	2.197866
FALK	0.005177	1.112529
FINK	0.126948	2.755319
KPDO	0.003530	1.100729
NO	0.010811	2.511969
ROE	0.092974	1.067879
C	1.015719	NA

VIF değerlerinin 10'dan küçük olması değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığına göstergesidir (Baltagi, 1995). Analiz sonucunda bütün değişkenlere ilişkin VIF değerleri kritik değerin altındadır. Dolayısıyla bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin söz konusu olmadığı tespit edilmiştir. VIF analiz sonuçları Spearman korelasyon analiz bulgularını desteklemektedir.

Panel veri analizinde sınanması gerekli diğer bir varsayım ise yatay kesit bağımlılığıdır. Çalışmada, yatay kesit bağımlılığı panel ve değişken bazında ayrı ayrı incelenmiştir. Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo. 8 Panel Bazında Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

CD Testleri	İstatistik	Olasılık Değeri
CD_{lm} (BP,1980)	20.239	0.856
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	-1.037	0.150
CD (Pesaran, 2004)	0.721	0.235

H_0 : Kesitler arasında bağımlılık yoktur

H_1 : Kesitler arasında bağımlılık vardır.

Çalışmada, N boyutu T boyutundan büyük olduğu için Pesaran CD (Pesaran 2004) değeri dikkate alınır. Panel bazında yapılan yatay kesit bağımlılığı analiz sonuçlarına göre CD olasılık değerini kritik değerin üzerindedir ve sıfır hipotezi reddedilememektedir. Diğer bir ifadeyle panelde yatay kesit bağımlılığı yoktur. Değişkenlere ait serilerin durağan olmaları, panel veri analizi neticesinde elde edilecek ilişkilerin katsayılarını ve yönlerini doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla durağanlığın doğru bir şekilde test edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada hangi birim kök testinin ya da testlerinin kullanılması gerektiği, yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumda homojenlik testi ile

belirlenmektedir. Çalışmada homojenite Pesaran ve Yagamata'nın (2008) ortaya koyduğu Delta testleri ile incelenmiştir. Panel ve değişken bazında yapılan homojenlik test sonuçları, Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Panel ve Değişken Bazında Homojenlik Test Sonuçları

Değişken	Delta_tilde	Olasılık Değeri	Düzeltilmiş Delta_tilde	Olasılık Değeri
α (Sabit Terim)	-0.092	0.536	INF	1.000
β BUY	1.950	0.026	2.580	0.005
β FALK	-0.816	0.793	-1.079	0.860
β FINK	-0.597	0.725	-0.912	0.819
β KPDO	-0.057	0.523	INF	1.000
β NO	-0.802	0.789	-1.501	0.933
β ROE	0.005	0.498	0.013	0.495
TQ	-0.138	0.555	-0.182	0.572
BUY	0.106	0.458	0.140	0.444
FALK	0.818	0.207	1.082	0.140
FINK	0.210	0.417	0.278	0.391
KPDO	-0.021	0.508	-0.027	0.511
NO	-0.435	0.668	-0.575	0.717
ROE	-1.442	0.925	-1.907	0.972

H_0 : Homojenlik vardır.

H_1 : Homojenlik yoktur.

Değişken bazında gerçekleştirilen homojenite test sonuçları incelendiğinde, bütün değişkenlerin olasılık değerlerinin kritik değer olan 0.05'ten büyük olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla sıfır hipotezi reddedilememektedir. Diğer bir deyişle değişkenlerin, homojen yapıda oldukları tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı serilerde durağanlık birinci nesil birim kök testleri ile araştırılmıştır. LLC testi homojen yapıda YKB'nı dikkate almayan birinci nesil birim kök testlerinden biridir ve

literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada değişkenlerin tümü için durağanlık sınaması Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) testi ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10. LLC Panel Birim Kök Test Sonuçları

	Değişken	İsta.	p-değer		Değişken	İsta.	p-değer
	Sabit	TQ	-3.520		0.000***	Sabit + Trend	TQ
BUY		8.702	1.000	BUY	-3.531		0.000***
FALK		-4.779	0.000***	FALK	-		0.000***
FINK		-3.494	0.000***	FINK	11.314		0.000***
KPDO		-	0.000***	KPDO	-6.197		0.000***
NO		18.248	0.000***	NO	-		0.000***
ROE		-9.057	0.000***	ROE	15.734		0.000***
		-4.615	0.000***		-		0.000***
<i>Birinci Fark</i>							
Sabit	Değişken	İsta.	p-değer	Sabit + Trend	Değişken	İsta.	p-değer
	BUY	-6.284	0.000		BUY	-	-
<p>Not 1: LLC testinde uzun dönem tutarlı hata varyansı hesaplanırken “Kernel” tahmincisi olarak Barlett yöntemi kullanılmış ve bant genişliği “bandwith” Newey-West yöntemine göre seçilmiştir. LLC tesinde, maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.</p> <p>Not 2: ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.</p>							

Birim kök testi sonuçlarına göre, BUY değişkeni haricindeki tüm değişkenler için birim kök içeren sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla BUY değişkeni haricindeki tüm değişkenler düzeyde durağandır. BUY değişkenine ilişkin seriler ise birinci dereceden fark alınarak durağan hale getirilmiştir.

Tablo 11. Tahmin Modeli Seçimi Sonuçları

Test	İstatistik	p-değeri	Hipotez	Karar
F-grup_sabit	15.405	0.000	H ₀ :Kesit etkisi varken zaman etkisi yoktur.	RED
F-zaman_sabit	3.162	0.0212	H ₀ :Zaman etkisi varken kesit	RED

			etkisi yoktur.	
F-iki yönlü_ sabit	10.850	0.000	H ₀ :Kesit ve zaman etkisi yoktur	RED
LM-grup_rassal	25.714	3.96E-07	H ₀ :Kesit etkisi varken zaman etkisi yoktur.	RED
LM-zaman_rassal	0.004	0.946	H ₀ :Zaman etkisi varken kesit etkisi yoktur.	RED
LM- iki yönlü_rassal	25.719	2.60E-06	H ₀ :Kesit ve zaman etkisi yoktur	RED
Honda-grup_rassal	5.070	1.98E-07	H ₀ :Kesit etkisi varken zaman etkisi yoktur.	RED
Honda-zaman_rassal	-0.066	0.526	H ₀ :Zaman etkisi varken kesit etkisi yoktur.	RED
Honda-iki yönlü_rassal	3.538	0.000	H ₀ :Kesit ve zaman etkisi yoktur	RED
Hausman	11.144	0.084		

Tablo 11’de yer alan analiz sonuçları değerlendirildiğinde, modelin havuzlanmış model ya da sabit etkiler modeli ile tahmin edilip edilmeyeceği F testi yapılarak belirlenmiştir. F testi sonuçlarına göre, olasılık değerinin kritik değerinin altında olduğu belirlenmiş ve sıfır hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla modelin sabit etkiler modeli ile tahmin edilmesi gerekmektedir. Ayrıca grup ve zaman etkilerinin varlığına ilişkin test istatistikleri değerlendirildiğinde, tahmin edilecek modelde zaman etkisinin olduğu buna karşın kesit etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmada, değişen varyans varsayımı, Breusch-Pagan-Godfrey Heteroscedasticity LM testi ile incelenirken; otokorelasyon varsayımı ise Baltagi ve Li (1991), Born ve Bretuing (2016) ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)’in Durbin-Watson testleri ile incelenmiştir. Sabit etkiler modeli esas alınarak hesaplanmış değişen varyans ve otokorelasyon test istatistikleri Tablo 12’ de gösterilmektedir.

Tablo 12. Sabit Etkiler Modeli İçin Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Değişen Varyans		
Breusch-Pagan-Godfrey LMh_fixed	10.14268	0.001449
H ₀ : Değişen Varyans yoktur H ₁ : Değişen Varyans vardır		
Otokorelasyon		
Baltagi ve Li (1991) LMp-stat	0.387093	0.533831
H ₀ : Otokorelasyon yoktur H ₁ : Otokorelasyon vardır		
Born ve Bretuing (2016) LMp*-stat	3.974407	0.046197
H ₀ : Otokorelasyon yoktur H ₁ : Otokorelasyon vardır		
Durbin-Watson Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982)	1.205627	
H ₀ : Otokorelasyon yoktur H ₁ : Otokorelasyon vardır		

Sabit etkiler modeli esas alınarak hesaplanmış değişen varyans ve otokorelasyon değerleri incelendiğinde, modelde otokorelasyon ve değişen varyans test olasılık değerlerinin kritik değerinin altında olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla panelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının varlığı belirlenmiştir.

Çalışmada, piyasa değerine etki eden faktörleri ortaya çıkarabilmek için White tarafından geliştirilen ve panel standart hataların düzeltilmesi esasına dayanan White period yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem modelde varlığı tespit edilen otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına çözüm üretmektedir. Tahmin sonuçları, Tablo 13'de gösterilmektedir.

Tablo.13 White Period Tahmin Sonuçları

Açıklayıcı Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
BUY	-0.260483	0.220474	-1.181468	0.2470
FALK	0.088523	0.063482	1.394471	0.1738
FINK	-0.253669	0.294154	-0.862366	0.3956
KPDO	0.026823	0.020275	1.322949	0.1962
NO	0.133195	0.054171	2.458811	0.0201**
ROE	0.736216	0.114036	6.456010	0.0000** *
C	1.186708	0.168763	7.031798	0.0000** *
R-kare	0.927347	Ort.bağımlıvar	1.289970	
Düzeltilmiş R-kare	0.882252	S.S. bağımlıvar	0.323219	
S.E. of regresyon	0.110910	Akaike bilgi kriteri	-1.272425	
Özkarekalıntı	0.356733	Schwarz kriteri	-0.531741	
Log likelihood	49.53820	Hannan-Quinn kriteri	-0.992520	
F-istatistik	20.56438	Durbin-Watson değ.	1.411466	
Prob(F-istatistik)	0.00000** *			
Not : ***,** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.				

Analiz bulguları Model %99 güven düzeyinde anlamlıdır. Bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimlerin %92'sini açıklamaktadır. Analiz sonucunda nakit oran ve ROE ile TQ arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Chowdhury ve Chowdhury (2010), Pouraghajan ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmalarda sağlanan bulgular ile benzerlik göstermektedir. Buna karşın çalışmadaki payı dağıtım oranı, finansal kaldıraç, firma büyüklüğü ve faaliyet kaldırıcı ile TQ arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Nakit orandaki bir birim değişim,

firmaların piyasa değerlerinde 0.13 birimlik artışa yol açarken; özsermaye karlılığındaki bir birim değişim ise piyasa değerinde 0.73 birimlik artışa yol açmaktadır.

Tablo 14. Çalışmada Test Edilen Hipotezler ve Sonuçları

Değişken	Hipotez		Sonuç
KPDO	H ₀	Piyasa değeri ile karpayı dağıtım oranı arasında ilişki yoktur.	Reddedilemez
	H ₁	Piyasa değeri ile karpayı dağıtım oranı arasında ilişki vardır.	Red
NO	H ₀	Piyasa değeri ile nakit oran arasında ilişki yoktur.	Red
	H ₁	Piyasa değeri ile nakit oran arasında ilişki vardır.	Reddedilemez
FIKD	H ₀	Piyasa değeri ile finansal kaldıraç arasında ilişki yoktur.	Reddedilemez
	H ₁	Piyasa değeri ile finansal kaldıraç arasında ilişki vardır.	Red
BUY	H ₀	Piyasa değeri ile büyüklük arasında ilişki yoktur.	Reddedilemez
	H ₁	Piyasa değeri ile büyüklük arasında ilişki vardır.	Red
ROE	H ₀	Piyasa değeri ile karlılık arasında ilişki yoktur.	Red
	H ₁	Piyasa değeri ile karlılık arasında ilişki vardır.	Reddedilemez
FAKD	H ₀	Piyasa değeri ile faaliyet kaldırıcı arasında ilişki yoktur.	Reddedilemez
	H ₁	Piyasa değeri ile faaliyet kaldırıcı arasında ilişki vardır.	Red
Not: Tabloda; Özsermaye Karlılık Oranı (ROE), Nakit Oranı (NKTO), Kar Payı Dağıtım Oranı (KPDO), Finansal Kaldıraç (FINK), Faaliyet Kaldırıcı (FAKD) ve Büyüklük (BUY) ile gösterilmektedir.			

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, NO ve ROE değişkenleri esas alınarak oluşturulan hipotezlerde sıfır hipotezleri reddedilmektedir. Diğer değişkenlere ilişkin oluşturulan hipotezlerde ise sıfır hipotezi reddedilememiştir.

4. SONUÇ

Değerleme kavramlarından biri olan piyasa değeri, bir varlığın piyasada arz ve talebe göre oluşan değeridir. Eğer varlık örgütlenmişse da örgütlenmemiş bir piyasada işlem

görmekte ise piyasa değeri aynı zamanda borsa değeri olarak da ifade edilebilir. Türkiye'nin en büyük ölçekli otuz firmasının piyasa değerine etki eden faktörleri belirleyebilmek amacıyla gerçekleştirilen panel veri analizine ilişkin yapılan testler ve elde edilen bulgular, bu başlık altında incelenmiştir. Çalışmada, 2010-2016 döneminde endekste pay senetleri aralıksız işlem gören sekiz firma analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Piyasa değeri, Tobin's q oranı ile temsil edilirken; piyasa değerini etkilediği öngörülen değişkenler olarak ise kar payı dağıtım oranı, nakit oran, finansal kaldıraç, firma büyüklüğü, özsermaye karlılığı ve faaliyet kaldıracı belirlenmiştir.

Analiz bulguları Model %99 güven düzeyinde anlamlıdır. Bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimlerin %92'sini açıklamaktadır. Analiz sonucunda nakit oran ve ROE ile Tobin q arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Chowdhury ve Chowdhury (2010), Pouraghajan ve diğerleri (2013) tarafından yapılan çalışmalarda sağlanan bulgular ile benzerlik göstermektedir. Buna karşın çalışmada, diğer değişkenler ile TQ arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Nakit orandaki bir birim değişim, firmaların piyasa değerlerinde 0.13 birimlik artışa yol açarken; özsermaye karlılığındaki bir birim değişim ise piyasa değerinde 0.73 birimlik artışa yol açmaktadır.

Stokların eritilemediği ve alacakların tahsil edilemediği durumlarda firmaların sahip olduğu nakit miktarındaki artışlar, piyasa değerini yükseltmektedir. Nakit oranı yüksek olan firmalar, finansal yükümlülüklerini karşılayabilmekte ve iflas maliyetleri ile karşı karşıya kalmamaktadır. Ayrıca bu firmalar, sahip oldukları nakit varlıklarını olası yatırımlara plase ederek fırsat maliyetinden kaçınmakta ve ekstra kazanç elde edebilmektedir. Dolayısıyla yatırımcılar, nakit oranı yüksek olan firmaları daha güvenilir bulmakta ve yatırım yapma eğiliminde olmaktadır. Bu durum da firmaların piyasa değerlerine pozitif etki edebilmektedir. Firmaların özsermaye finansmanı doğrultusunda sağladıkları kazanç diğer bir deyişle karlılık düzeyleri yükseldikçe piyasa değeri de buna bağlı olarak artış gösterebilmektedir. Mevcut hissedarların firmaya yatırmış oldukları bir birim sermayeden kazanç elde etmesi, olası yatırımcıların firmaya yatırım kararı almalarını kolaylaştırmakta ve pay senetlerine yatırım yapmalarını sağlayabilmektedir. Bu bağlamda özsermaye karlılığı yüksek olan firmaların piyasa değeri de artış gösterebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, R. ve Rençber, Ö. F. (2015). BİST ' te İmalat Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansları Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (Ocak):117-134
- Alkan, G. İ. ve Demireli, E. (2007). Türkiye'de Kullanılan Bazı Şirket Değerleme Yöntemleri ve Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2).
- Baltagi, B. ve Li, Q. (1991). A Joint Test for Serial Correlation and Random Individual Effects, *Statistics and Probability Letters*, 11, 277-280.
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W. (1982). Serial Correlation and the Fixed Effects Model, *The Review of Economic Studies*, 49 (4), 533-549.
- Birgili, E. ve Düzer, M. (2010), Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi: İMKB'de Bir Uygulama, *Muhasebe Finansman Dergisi MUFAD*, 46.
- Born, B. ve Breitung, J. (2016). Testing for Serial Correlation in Fixed-Effects Panel Data Models, *Econometric Reviews*, 35 (7):1290-1316.
- Canbaş S., Doğukanlı H., Düzakın H. ve İskenderoğlu Ö. (2005). Performans Ölçümlerinde Tobin Q Oranının Kullanılması: Hisse Senetleri İMKB'de İşlem Gören Sanayi İşletmeleri Üzerinde Bir Deneme, *Mufad Journal*, 28, 24-36.
- Chowdhury, A. ve Chowdhury, S. P. (2010), Impact of Capital Structure on Firm's Value: Evidence from Bangladesh, *Business and Economic Horizons*, 3(3):111-122
- Chung, K. H. ve Pruitt, S. W. (1994). A Simple Approximation of Tobin's q. *Financial Management*, 23 (3), 70-74.
- Dehaun, J.ve Zhensu, J. (2008).Firm Performance And Stock Returns: An Empirical Study Of The Top Performing Stocks Listed On Shanghai Stock Exchange, *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 12 (1):79-85
- Gürbüz, A.O. ve Yakup, E. (2004). *Şirket Değerlemesi: Klasik ve Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Gürsoy, C. T. (2011). *Finansal yönetim ilkeleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Levin, A., Lin, C. F., and Chu, C. S. J. (2002). Unit Root Tests İn Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Lin, F. ve Chang, T. (2011), Does Debt Affect Firm Value in Taiwan? A Panel Threshold Regression Analysis, *Applied Economics*, (46):117-128
- Masulis, R W. (1983), The Impact of Capital Structure Change on Firm Value: Some Estimates, *The Journal of Finance*, 38(1):107-126.
- Omran, M. ve Ragab, A. (2013), Linear Versus Non-Linear Relationships Between Financial Ratios and Stock Returns: Empirical Evidence from Egyptian Firms, *Review of Accounting and Finance*, 3(2):84-102.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence in Panels, *Cambridge Working Papers in Economics Working Paper*, 435.

Pesaran, M. H., and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity In Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Pouraghajan, A., Mansourinia, E., Bagheri, B., Emamgholipour, M. and Emamgholipour, B. (2013). Investigation the Effect of Financial Ratios, Operating Cash Flows and Firm Size on Earnings Per Share: Evidence from the Tehran Stock Exchange, *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 4(5):1026-1033.

Sharma, K. (2012), Identifying Relationship Between Capital Structure and Value of the Firm for Indian Pharmaceutical Companies, *The Journal Contemporary Management Research*, 6(2) :77-85.

Şamiloğlu, F. (2005). Hisse Getirileri ve Fiyatlarıyla, Kazanç ve Nakit Akımları Arasındaki İlişki: Deri ve Gıda Şirketlerinde Ampirik Bir İnceleme, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 120-126

Tobin, James, (1969). General Equilibrium Approach to Monetary Theory *Journal of Money, Credit and Banking* 1, 15-29.

Üreten, A. ve Ercan, K. M. (2000). *Firma Değerinin Tespiti*, Ankara: Gazi Kitapevi.

MAKALE / ARTICLE:

THE DISCUSSION ON SEPTEMBER 11 TERRORIST ATTACKS UNDER THE CONCEPT OF CRIMES AGAINST HUMANITY

11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARININ İNSANLIĞA KARŞI SUÇ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Haydar KARAMAN*

ABSTRACT

The United States immediately chose to label the September 11 terrorist attacks as an act of war rather than as a criminal act requiring remedy through legal remedies. However, this approach have potentially shattering consequence for international law and disrupting some crucial legal categories of international law Therefore, this article analyses the September 11 terrorist attack on the US through crime against humanity which is one of the legal categories of international law. The article draws upon terrorism issue under the Crime Against Humanity concept to rethink the legal categories and to emphasize the dilemma of how to legal respond when the attack targets civilian. The focus of this article will be on the question whether the September 11 attacks is a crime against humanity or not. From the point to forth, the article investigates the international laws to point out how the attacks are prosecuted as a crime against humanity. The article, therefore, will be structured as follows. The first part will discuss theoretical bases of crimes against humanity. The second part will examine the characteristic feature of the September 11 attacks as a terrorism. The third part will consider the elements of crime against humanity and the international jurisprudence on terrorism as a crime against humanity. The Third and final part will draw the conclusions.

Keywords: September 11, Crime Against Humanity, terrorist attack,

* Ph.D. in Law, Ministry of National Education
E-mail: haydar.karaman@hotmail.com.

ÖZET

Amerika Birleşik Devletleri, 11 Eylül 2001 terörist saldırılarını, olaylardan hemen sonra hukuk yollarıyla çözüm yolu gerektiren bir ceza davası olarak değil, bir savaş eylemi olarak etiketlemeyi seçti. Bununla birlikte, bu yaklaşım uluslararası hukuk için potansiyel olarak yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır ve uluslararası hukukun bazı önemli yasal kategorilerini sekteye uğratmaktadır. Bu makalede, 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terror saldırıları uluslararası hukukun yasal kategorilerinden biri olan insanlığa karşı suçlar bağlamında analiz edilmiştir. Makale, yasal kategorileri yeniden düşünmek ve terör saldırı sivil hedef aldığı anda yasal olarak nasıl yanıt verileceği noktasında ki ikilemi vurgulamak için İnsanlığa Karşı Suç kavramı altında terörizm konusunu ele almaktadır. Bu yazının odak noktası, 11 Eylül saldırılarının insanlığa karşı bir suç olup olmadığı sorusu üzerinde olacaktır. Buradan hareketle, saldırıların insanlığa karşı bir suç olarak nasıl kovuşturulacağı incelenecektir. Bu nedenle, makale aşağıdaki gibi yapılandırılacaktır. İlk bölüm insanlığa karşı suçların teorik temellerini tartışacak ve 11 Eylül saldırılarının karakteristik özelliğiterörizmkavramıaltında incelenecek. İkinci bölüm, insanlığa karşı suç unsurlarını ve terörizme karşı uluslararası hukukun insanlığa karşı bir suç olarak değerlendirilmesi ele alınacaktır. Üçüncü ve son bölümde kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 11 Eylül, İnsanlığa Karşı Suç, terör saldırısı

INTRODUCTION

September 11, 2001 is the most destructive day in the long bloody history of suicide terrorism. The image of the collapsing the World Trade Centre in 11 September 2001 has left incredible mark in the century. There was a horrifying and helpless amazement at the sheer scale of attack. But there was also a recognition of profound vulnerability of states and humanity to the reckless result of terrorism. It is a consequence of the deplorable humanity of the world. The Al-Qaeda terrorism form focused on visions of apocalypse and mass casualties. Thus, people convince that Islam serves to "hijacking" Terrorism. However, Al- Qaeda attacks are as a part of the lunatic fringe, religious usurpers bent on misrepresenting to Islam for materialize to their brutal mission. This delusive characterization was echoed in the Muslim world with anger. Since, the western world was equated Islamic origin's people as a terrorist.

The September 11 terrorist attacks constitute a focusing event that has been said to have "changed everything" in world. The catastrophic attacks confirmed weakness of the

international law jurisdiction on terrorist attack. In a climate of intellectual discussion, the September 11 attacks spin around on litigious formation of terrorism in the context of crimes against humanity. This polemical discussion is focused on whether the September 11 attacks on the US were crimes against humanity or not?

The paper examines the characteristic feature of September 11 attacks under the normative framework of the International Jurisdiction. This paper has been set out to analyse the September 11, 2001 attacks as a subject matter of crimes against humanity which are based upon subjective element of crimes. In order to properly analyse these matters this article begins by looking at theoretical bases of the issue of crime for criminalizing the terrorism under the international law. The characteristic feature of the September 11 attacks, will first be handled. It will then go on to examine the objective and subjective elements of crime against humanity in the case of the September 11. This is followed by the two Subset of elements of crime against humanity; objective and Subjective elements. These Subsets of element of crime have been organized in the following way; in the first place the objective element will be examined. Then, the Subjective elements will be divided into four parts. The first part deals with *mens rea* and knowledge, the second part by laying out the nexus between armed conflict and directed against a civilian population, the third part will reviewed a state or group policy, the last one will investigated the systematic or widespread character of September 11 attacks. Finally, in the conclusion chapter the September 11 Attacks will be assessed in terms of crimes against humanity.

1. THE CRIME AGAINST HUMANITY

1.1. Theoretical Bases of Crimes Against Humanity

The idea of crime against humanity is peculiar to the 20th Century. After the Second World War, the notion of the crime against humanity was brought forward as a concept by the Nuremberg Tribunals and Tokyo Military Tribunals (Ratner, Abrams and Bischoff, 2009). For an act to be so barbarous to be identified as crime against humanity, that crime should be directed not merely against individuals but against social groups and, in sense, the whole of humanity. In 1990's, these crimes were perpetrated to the innocent people by the ethnic cleaning campaign in former Yugoslavia. Those murderers have been charged with were committed crimes against humanity. The International Criminal

Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) is one of the first courts to prosecute individuals who committed the specific murders in which crimes against humanity were affected.

The notion of crimes against humanity has evolved under international customary law and through the jurisdictions of international courts such as the International Criminal Court, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda. However, the crimes against humanity notion has not yet been codified in treaties of international law, unlike genocide and war crimes, until the 1998 Rome Statute establishing the International Criminal Court (Robertson 2007, pp.372-419). The prohibition of crimes against humanity has been considered a peremptory norm of international law, from which no derogation is permitted and which is applicable to all States. The Rome Statute provides the most extensive list of specific acts that may constitute the crimes against humanity. According to the Article 7 of Rome Statute, the crime is defined as follow;

“ 1-)For the purpose of this Statute, ‘crime against humanity’ means any of the following acts when committed as part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population, with knowledge of the attack:

- a. Murder;*
- b. Extermination;*
- c. Enslavement;*
- d. Deportation or forcible transfer of population;*
- e. Imprisonment or other severe deprivation of physical liberty in violation of fundamental rules of international law;*
- f. Torture;*
- g. Rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence of comparable gravity;*
- h. Persecution against any identifiable group or collectivity on political, racial, national, ethnic, cultural, religious, gender as defined in paragraph 3, or other grounds that are universally recognized as impermissible under international law, in connection with any act referred to in this paragraph or any crime within the jurisdiction of the Court;*
- i. Enforced disappearance of persons;*
- j. The crime of apartheid;*

k. *Other inhumane acts of a similar character intentionally causing great suffering, or serious injury to body or to mental or physical health.*

2. *For the purpose of paragraph 1:*

a. *'Attack directed against any civilian population' means a course of conduct involving the multiple commission of acts referred to in paragraph 1 against any civilian population, pursuant to or in furtherance of a State or organizational policy to commit such attack;'* (Rome Statute 1998)

As indicated by Article 7 (1) of the Rome Statute, crimes against humanity do not need to be linked to an armed conflict. The crime can also take place in peacetime. The contextual element identifies that crimes against humanity involve either large-scale violence in relation to the number of victims or its extension over a broad geographic area, or a methodical type of violence. This excludes random, accidental or isolated acts of violence. In addition, Article 7(2)(a) of the Rome Statute determines that crimes against humanity must be committed in assistance of a State or organizational policy to commit an assault. The plan or policy does not need to be explicitly stipulated or formally adopted and can, therefore, be inferred from the totality of the circumstances (May 2005, pp.115-156). The crimes against humanity do not need to target a specific group. Instead, the victim of the attack can be any civilian population, regardless of its identity (Zahar and Sluiter, 2007, pp. 80-91). Another important distinction is that in the case of crimes against humanity, it is not necessary to prove that there is an overall specific intent. It suffices for there to be a simple intent to commit any of the acts listed. The perpetrator must also act with knowledge of the attack against the civilian population and that his/her is part of that attack.

Ironically, the content of the crime against humanity opened a discussion after the September 11, 2001. When four distinct attacks were perpetrated against citizens of the United States in September 11 by Al -Qaeda Network, the results were devastating, and over 3,000 people were killed. Albeit, international community was not able to prosecute to the terrorists by charging them with crime against humanity. Since, international Statutes have not got any definition to hold the trial as the terrorism is a crime against humanity. At this juncture, one *jus cogens* norm, *nullum crimen sine lege*, is crucial to the legitimacy of international criminal law. This principle connotes that a person should not be prosecuted for something that either was not a crime or could not be known to be a crime at time the defendant acted (Hart 1994, pp.214-231). Therefore,

the content of the crime against humanity becomes disputable on prosecution to the international terrorist.

At this point, Cassese emphasized (2001, pp.993-995) that the terrorist attack of September 11 had atrocious effects not only at the psychological and political level, but also it demolished to construction of international law. It overthrew some essential legal categories, thereby imposed us to reconsider this concept. On the one hand, it lay emphasis on general principles, on the other had brutal action demonstrated all the characteristic of crimes against humanity. The extent and datum points indicated that the attacks were targeting civilians are an insult to all humanity, and part of a widespread or systematic assault.

The prohibition of the terrorism is a crime against humanity, beyond doubt, one of the fundamental norms of international criminal law. Bassiouni (1996, p.69) has pointed that the only way to make sense of *jus cogens* norms is to recognize that certain crimes affect the interests of the world's community as a whole. The terrorism is widely considered as a part of *jus cogens* norms, since the terrorist acts threaten the peace and security of humankind. In addition, the terrorism conducts to moral outrage that so shock the conscience of humanity as a whole (May 2005, p.83). The crimes against humanity's repression become matter for concern to the international community. Since, the core values of humanity are so tenuous, it should be protected by whole of the world (Akvahan 2008, p.23).

Prima facie, the various crimes, for instance murder and hijacking, that fit to the terrorism concept under the heading of crime against humanity. Albeit, the terrorism is not recognized as crime by the criminal statutes, some authors defend the inclusion of terrorism under International Criminal Court (ICC) jurisdiction. Since, they claimed that International terrorist acts are considered under the *crimainiuris gentium* and under the ICC jurisdiction (Di Filippo 2008, p.543). Particularly, some evidences will be useful to uphold and conduct an analysis to determine the September 11 attacks are crimes against humanity.

1.2. The Characteristic Feature of the September 11 Attacks as a Terrorism

In September 11, four coordinated attacks were committed within the same day against citizens of the United States by Al -Qaeda Network. Two hijacked airplanes which were full of civilians crashed into the Twin Towers of the World Trade Center (WTC) in New York. Another one hijacked airplane which was full of civilians and crashed into the Pentagon in Washington, D.C.. The last attack was aborted before never reaching its destination in Washington, D.C.. The results were devastated; over 3,000 confirmed deaths associated with the WTC explosions, confirmed deaths of all crew and passengers onboard of four hijacked planes. In addition, the number of deaths increased by the collapse of first attack on twin towers which involved on field personnel (Proulx 136).

Alex Schmid (2004, p.376) defines the terrorism is that an anxiety-inspiring method applied for political, criminal or idiosyncratic reasons. Dimitrijevic (2003, p.603) mentioned that the reason of the terrorism are that, the target of population represents symbolic pattern for whole population which attacks conveyed messages to the society is the target of terror. These terrorist acts' messages generally are political and theirs expected results are political. Moreover, the terrorism is based on the expectation of media attention, which often promotes greater public visibility of such groups and contributes to collective social fear (Bassiouni 1996, p.86). Therefore, the attacks of September 11 which is an example of mentioned above. A deep collective feeling of paranoia and anxiety marked the months following the attacks which deeply-rooted ideological and philosophical motives that drove Al Qaeda to orchestrate the attacks (Proulx 2003, p.1039).

Another criterion of terrorism which must be examined is the modus operandi. While the ordinary criminal groups normally use violent methods only against those who directly obstruct to their activities, the terrorist groups utilize tactics are aimed to create terror among the civilians and the public authorities. Thereby, this result is often sought by striking at single targets with a symbolic value at publicly frequented places, and possibly involving innocent victims. Thus, September 11 ipso facto amount to the terrorism (Proulx 2003, p.1035).

2. THE ELEMENTS OF THE 11 SEPTEMBER ATTACKS AS A CRIME AGAINST HUMANITY

The Statute of the ICC does not contain any separate provision for the specific crime of terrorism. Prior to the terrorist attacks in the United States of America on 11 September 2001, the international community as such had no common definition of the crime of terrorism (Greve 2003, p.104). Acts of September 11 may amount to crimes against humanity when they meet the special requirements of crime (Badar 2004, p.122). Having examined and evaluated the general requirement of the September 11 attacks are the crime against humanity, the following chapters will examine the case of September 11 within the objective and subjective elements of terrorism as a crime against humanity. There has been some significant attempts to define crime against humanity

2.1 The Objective Element or The *Actus Reus* of The Terrorism

Under the Rome Statute (1998), the *actus reus* requirement of any crime against humanity is fairly straightforward. These principal ingredients make up the general *actus reus* required for ICC jurisdiction. It may be summarized as amounting to;

"...an attack that is inhumane in nature and character, causing great suffering, or serious injury to body or mental or physical health. Furthermore, the "inhumane act must be committed as part of a widespread or systematic attack against members of a civilian population..." (The Rome Statute, Article 7.)

A Preliminary question confronting the *actus reus* of the crime of terrorism is not provided by any statute. However, the crime of terrorism should be criminalized only in connection with another crime within the jurisdiction of ICC statutes. Cohen (2012, pp.242-246) points out that murder is an element of the Article 7 of the Rome statute. Thus, the terrorist acts could be prosecuted in parallel with crime of murder in the case of the September 11 attacks. It was mentioned in above, the 3000 people were killed in these attacks which provide nexus of the crime murder and terrorism.

2.2. The Subjective Elements of The Terrorism As A Crime Against Humanity

2.2.1. The First Element: Mens Rea and Knowledge

The act could be assumed as a crime, if the act is required the factor of *mens rea*. From this point forth, in order to transform a crime into a crime against humanity, the perpetrator could know all of the elements of the crime and they should be acted with *mens rea*. Akvahan (2008, p.41) stated that the concept of *mens rea* was pointed in the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) and the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) statutes. Also, in Article 7 of the ICC statute requires that the accused have "*knowledge of attack*". He or she should be ordered to do the act with knowledge in crime against humanity (May 2005, p.128). As indicated by the *Kupreskic Case* (IT-95-16, paras.56-57), such knowledge constitutes the act of crime against humanity;

"...The requires mens rea for crimes against humanity appears to be comprised by the intent to commit the underlying ordinary crime of murder, rape, and etc. combined with knowledge of the broader context in which that offence occurs..." (Kupreskic Case 2000)

In addition, in *Tadic case*, it was analyzed that it must be proved that the crimes were related to the attack on a civilian population, and that the accused had to know that his crimes were so related (Tadic 1999, para.237). Moreover, the alleged attack should be perpetrated on such a basis and pursuant to such a policy or plan is sufficient to knowingly take the risk of participating in the causing damage or harm (Proulx 2003, p.1061). If we consider the September 11 attacks, the Al Qaeda is known all results of their terrorist acts.

For instance, before the Al Qaeda network took the responsibility for hijacking four planes and crashing three of them into the WTC and the Pentagon, the "attack" element of Article 7 was easily met. We can consider that the events of September 11 did not form part of an isolated account or episode. After the United States invasion in Somalia, United States Embassy were bombed (Proulx 2003, p.1067). In his video, Bin Laden answered question of "*What can the U.S. expect from you now*", that he answered it with following statement:

"... The American forces to expect anything from me. Muslims are angry. The Americans should expect reactions from the Muslim world that are proportionate to the injustice they inflict." (Times 1999)

Furthermore, the Al Qaeda's leader, Osama bin Laden, orchestrated these attacks. Also he took responsibility for myriad terrorist activities which were intended to provoke of terror. Bin Laden calculated in advance the casualties which related September 11 attack. In his video tape, he declared that;

"...we calculated in advance the number of casualties from the enemy, who would be killed based on the position of the tower. We calculated that the floors that would be hit would be three or four floors..." (CNN 2001)

2.2.2. The Second Element: Nexus Between Armed Conflict And Directed Against A Civilian Population

The Nuremberg Tribunal defined crimes against humanity was effectively a sub-set of war crimes. The ICTY's definition of crimes against humanity which was differed from all of its predecessors. In spite of the fact that the ICTY statute define crime against humanity is as follows:

"The International Tribunal shall have the power to prosecute persons responsible for the following crimes when committed in armed conflict, whether international or internal in character, and directed against any civilian population" (ICTY 1993, Article 5.)

If we uphold the crime against humanity, it could be committed only armed conflict and could be directed only military personnel. We should consider that some authors underlined that only terrorist act as the crashing of civilian aircraft into the Pentagon could amount to a crime against humanity, which act was a part of widespread and systematic attacks. Since, some other authors consider acts should acted in armed conflict for defining crime against humanity (Cassese 2003, pp.179-184).

However, the ICTY trial chamber said that the requirement of a connection to war has now been replaced by the requirement that the act be "directed against any civilian population". In *Tadic case*, the trial chamber was guiding this idea behind the population element and they stated that crimes against humanity do not require a connection to

international armed conflict and may not require a connection to any conflict at all (Mettraux 2002, pp.245-249). Neither the statute of ICTY nor the ICC statute's contains any requirement for establish to connection between the crime against humanity and an armed conflict. Von Schorlemer (2003, p.273) pointed out in fact crime against humanity can be committed outside of armed conflict is relevant the prosecution of this sort of attack.

Crime against humanity is defined by under the Rome Statute; Article 7 of the Rome Statute requires that a physical attack should be perpetrated. In addition, Article 7(2)(a) defines the term "attack directed against any civilian population" as "*a course of conduct involving the multiple commission of acts referred to in paragraph 1 against any civilian population, pursuant to or in furtherance of state or organizational policy to commit such attack*" (Drumbl 2007, p.1167).

Al Qaeda did not consider who were civilian or not, when they attacked to the World Trade Center. Bin Laden declared in his interview in May 1998 with John Miller, he acknowledged that

"...we do not differentiate between those dressed in military uniforms and civilians; they are all targets in this fatwa." (Fry 2002, p.191)

These attacks were against a civilian population. The World Trade Centre was a hub of economic activity for the United States and the entire world, which housed no active military personnel. The fact that one of the attacks occurred on the Pentagon, the military headquarters for the United States, does not hinder satisfaction of this element, because a civilian population includes any member of the armed forces who lays down her weapon (Fry 2002, p.191). In Bin Laden's fatwa dated February 23, 1998, he ordered all Muslims to;

"kill the Americans and their allies-civilians and military wherever and whenever they find." (Fry 2002, p.191)

2.2.3. The Third Element: State or Group Policy

The ICTY, as well as the Rome Statute, said that a state or other group policy is another main element of a crime against humanity. This element is said to be implied by the ICTY statute's stipulation that crimes against humanity must be "directed at" a civilian population. For the attack to be directed at this population there must be some group

policy or plan to that effect. The ICTY's Trial Chamber Illustrated this point that the act must not be merely a random one "*that here must be some form of policy to commit these acts*".

Turning now to the other point on policy element, the ICTY contended that the policy necessary to raise an individual crime to the level of a crime against humanity "*need not be the policy of a state*". Organized criminal groups and people with de facto may also perpetrate the kind of systematic or mass violation of human rights covered by the article (May 2005, p.122).

Al-Qaeda determined a policy that is based on the notion of the Jihad. Cook (2015, p.10) stated that the Jihad meaning could be defined conquer and dominate to non-Muslims, it is identified in Holy Quran;

"Fight those among the People of the Book [Jews and Christians] who do not believe in God and the Last day, do not forbid what God and His Apostle have forbidden, and do not profess the true religion [Islam] until they pay the poll-tax out of hand and submissively." (The Qu'ran, Sura, 9:29)

Many other factors would tend to corroborate the fact that these actions fit the description of crimes against humanity. For example, *the Blaskic Case (2000, IT-95-14-T, para 204.)* indicated that courts should consider media propaganda as evidence of the "systematic" character of an attack. In this sense, Osama bin Laden and Al Qaeda released several videotapes to the media in which he claimed responsibility for the attacks and acknowledged their acts.

Al Qaeda performed their acts as a Jihad to the non-Muslim community for Islam reign over them;

"We declared jihad against the US government, because the US government is unjust, criminal and tyrannical. It has committed acts that are extremely unjust, hideous and criminal whether directly or through its support of the Israeli occupation on Holy land-Palestine" (CNN-Peter Arnett 1997)

Bin Laden not only admitted that he knew about the attacks. Also, he admitted that they opted terrorism for a group policy;

"...Terrorism we practice is of the commendable kind for it is directed at the tyrants and the aggressors and the enemies of Allah who commit acts of treason against their own countries and their own faith and their own prophet and their own nation. Terrorizing those and punishing them are necessary measures to straighten things and to make them right..." (ABC-John Weiner 1998)

These declarations are evidences which supported aforementioned acts are a group policy. Since, these acts require the high level hierarchical structure and level of organization. The terrorist attacks possessed by Al Qaeda would seem to fulfil the policy or plan element almost effortlessly.

In fact, we would like to lay emphasize on the other additional element of policy "*discriminatory intent element*" which is essential in that it was integrally transposed into the Rome Statute, along with the policy or plan element. In fact, under Article 7(1)(h) of the Rome Statute it was remarked, a crime against humanity should be directed to "*any identifiable group or collectivity on political, racial, national, ethnic, cultural, religious, gender*" (Proulx 2003, p.1058).

Therefore, Al-Qaeda has perpetrated their acts of terrorism with the discrimination intent. Al Qaeda carried out these acts of terrorism apparently related with obviously a strong religious element to these actions. It is also widely known that Al-Qaeda waged war, or jihad, against the "infidels" Western World, especially against "infidels Americans (Proulx 2003, p.1039). These facts presented that the events of September 11 did not form part of an isolated account or episode. These acts are largely part of the extent systematic attacks (Proulx 2003, pp. 1037-1067).

2.2.4. The Fourth Element: Systematicness or Widespreadness

A fourth uncontroversial element of crimes against humanity is that they are carried out in a systematic way or by means of mass or widespread action. The requirement of a "widespread or systematic" attack is solely an objective element of crimes against humanity. Rather, this factor of scale and gravity is an essential aspect of its subjective element (Akvahan 2008, p.32)

The expression "widespread or systematic" may be understood as excluding "random or isolated acts". There must be a background of other acts that this act fits into for idea of systematic or widespread to make sense. The individual act cannot be systematic or

widespread; at least not in the way that crimes against humanity are characterized (May 2005, p.123).

The term “widespread” has been interpreted as referring to a multiplicity of victims whereas systematic has been interpreted as referring to a methodical plan or policy. The multiplicity of victims may include both “the cumulative effect of a series of inhumane acts or the singular effect of an inhumane act of extraordinary magnitude”. The ICC statute has also stipulated the related requirement that crimes against humanity consists of “a course of conduct involving the multiple commission” of the enumerated acts “*pursuant to or in furtherance of a state or organizational policy to commit such attack*”. Actually, it is evocative of the *sine qua non* of the crimes against humanity (Akvaan 2008, p.32)

In fact, the September 11 events are not only part of an unique attack, they are part of the same battle that Bin Laden is waging against the United States as well. BinLaden has been clear in his intentions to attack the United States on all fronts. His own words put the attacks into context. In the May 1998 interview, Bin Laden answered a question from some of his followers by commanding them and all Muslims to focus their hatred and attacks on Americans, and went so far as to say that;

“it is far better for anyone to kill a single American soldier than to squander his efforts on other activities.” (Fry 2002, p.190)

As it is seen that the September 11 acts are a part of the broader activities. In the previous years, Bin Laden and his Al-Qaeda network of terrorists have allegedly been involved in numerous attacks against the United States, ranging from a civilian target with the first World Trade Center bombings in 1993, to diplomatic targets with the two U.S. Embassies, Tanzania and Kenya, bombings in 1998, to military targets with the attack on the U.S.S. Cole in Yemen. The latest one is that September 11 attacks (Fry 2002, p.190). Thereby, these will be sufficient examples to establish a correlation between 9/11 attacks and previous acts are part of the element of systematic or widespread. Therefore, it is now plausible and acceptable that a terrorist organization like Al Qaeda, through targeted killing of civilians, can be held responsible for crimes against humanity (Proulx 2003, p.1079). Also, in September 11 attacks, there were “multiple commissions” of inhumane acts, pursuant to Article 7 in that the four hijackings and approximately 3000 individual acts of murder were all part of the same single, systematic attack.

3. CONCLUSION

The attacks of 11 September struck at human rights of every person. The individual victims were deprived of most fundamental of all human rights- the rights of life. In addition, the right of liberty and the right of security were among the other human rights directly affected by the attacks of September 11. Terrorism on such a scale creates climate of fear by using violence of and fear as a tool. As Cassese (2001, p.994) observed:

“That atrocious action exhibits all the hallmarks of crime against humanity: The magnitude and extreme gravity of the attack as well as the fact that it has targeted civilians, is an affront to all humanity, and part of a widespread or systematic practice.”

When the United Nation Security Council required to criminalise terrorism, it did not provide a definition of terrorism because no such definition exists in international law. Throughout days, the speed with which international bodies moved was extraordinary. Following days after the attacks, Resolutions condemning terrorism were passed by the UN General Assembly. The US pressed for a strong response from the United Nations. The Security Council was obliged to pass a series of radical resolutions, beginning with one condemning the attacks on September 12. In its preamble, Resolution 1368 set the terms of the Security Council's engagement with terrorism. It took only slightly more than two weeks for the Security Council to enact perhaps the boldest resolution it had ever passed, Resolution 1373.

At the outset, it would realize the degree of proximity and compatibility between notions of terrorist attacks of September 11 and crimes against humanity. The events of September 11 cannot be considered in isolation. Taken together with other events such as embassy attacks and the attack of USS Cole, for which Al-Qaeda took responsibility they posed a clear threat ahead a part of the systematic attack. The hijacking and the subsequent killings are under international criminal law that has jurisdiction to prosecution of criminals. The World Trade Centre and Pentagon included civilian population. Even claimed Pentagon is military base, it should not be overlooked, it also included civil personnel. The terrorist attacks of September 11 satisfy all of the elements enumerated for a crime against humanity. Afghanistan-based terrorist cells claimed responsibility for the attacks of September 11. The attacks were part of a

widespread and systematic war against the United States by Al-Qaeda. These attacks were not random or isolated attacks, but were part of a coordinated assault against the United States that has continued for almost a decade. (Fry 2002, p.190). Thus, the September 11 atrocities could have been tried by the ICC under the heading of the crimes against humanity.

REFERENCES

- ABC (1998). 'Who Is Osama Bin Laden', Interview by John Weiner. Frontline. PBS, May 1998. Web. 6 Nov. 2012.
- Akhavan, P. (2008). 'Reconciling Crimes Against Humanity with the Laws of War: Human Rights, Armed Conflict, and the Limits of Progressive Jurisprudence', *Journal of International Criminal Justice*, 6 (1), pp.21–37.
- Badar, M.E. (2004). 'From the Nuremberg Charter to the Rome Statute: Defining the Elements of Crimes Against Humanity', *San Diego International Law Journal*, 5, pp.73-144.
- Bassiouni, M.C. (1996). 'International crimes: jus cogens and obligatio erga omnes', *Law and Contemporary Problems*, 59(4), pp.63-75.
- Cassese, A. (2001). 'Terrorism Is Also Disrupting Some Crucial Legal Categories of International Law', *European Journal of International Law*, vol. 12, p.994.
- Cassese, A. (2003). 'International Criminal Law', Oxford, Oxford University Press.
- CNN (1997). 'Interview with Osama Bin Laden', Interview by Peter Arnett, March 1997.
- Cook, D. (2015). 'Understanding Jihad', Oakland, University of California Press.
- Cohen, A. (2012). 'Prosecuting Terrorists at the International Criminal Court: Reevaluating An Unused Legal Tool to Combat Terrorism', *Michigan State International Law Review*, 20(2), pp.219-257.
- Di Filippo, M. (2008). 'Terrorist Crimes and International Co-operation: Critical Remarks on the Definition and Inclusion of Terrorism in the Category of International Crimes', *European Journal of International Law*, 19(3), pp.533–570.
- Dimitrijevic, V. (2003). 'Terrorism and human rights after 2001', cited in Morten Bergsmo (ed), (2003). 'Human Rights and Criminal Justice for the Downtrodden: Essays in Honour of Asbjørn Eide', Leiden, Martinus Nijhoff Publishers.
- Drumbl, M.A. (2007). '*The Expressive Value of Prosecuting and Punishing Terrorists: Hamdan, the Geneva Conventions, and International Criminal Law*', *George Washington Law Review*, 75(5/6), pp.1165-1199.
- Fry, J.D. (2002). 'Terrorism as a Crime Against Humanity And Genocide: The Backdoor to Universal Jurisdiction', *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 7, pp.169-200.
- Greve, H. S. (2003). '*Acts of terrorism and crimes within the jurisdiction of the international criminal court*', , cited in Morten Bergsmo (ed), (2003). 'Human Rights and

Criminal Justice for the Downtrodden: Essays in Honour of Asbjørn Eide', Leiden, MartinusNijhoffPublishers.

Hart, H.L.A. (1994). 'The concept of law', Oxford, , Oxford University Press.

May, L. (2005). 'Crimes Against Humanity: a Normative Account', Cambridge, Cambridge University Press.

Mettraux, G. (2002). 'Crimes Against Humanity in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunals for the Former Yugoslavia and for Rwanda', Harvard International Law Journal, 43(1), pp.237-316.

Prosecutor v. DuskoTadic (Appeal Judgement), IT-94-1-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 15 July 1999, available at: <http://www.refworld.org/cases,ICTY,40277f504.html> [accessed 23 April 2018].

Prosecutor v. Kupreskic et al. (Trial Judgement), IT-95-16-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 14 January 2000, available at: <http://www.refworld.org/cases,ICTY,40276c634.html> [accessed 23 April 2018].

Prosecutor v. TihomirBlaskic (Trial Judgement), IT-95-14-T, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY), 3 March 2000, available at: <http://www.refworld.org/cases,ICTY,4146f1b24.html> [accessed 23 April 2018].

Proulx, V.J. (2003) Rethinking the Jurisdiction of the International Criminal Court in the Post-September 11th Era: Should Acts of Terrorism Qualify as Crimes against Humanity, American University International Law Review, 19(5), pp. 1009-1089.

Ratner, R., Abrams J.S. and Bischoff, J.L. (2009), 'Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy', Oxford, Oxford University Press.

Robertson, G. (2007). 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', New York, New Press.

Schmid, A. (2004). 'Terrorism - The Definitional Problem ', 36 Case Western Reserve Journal of International Law, 36(2), pp.375-419.

The CNN. (2001). 'Excerpts from bin Laden tape', 13.12.2001.

The Qur'an. (2005). Translated to English by Abdel Haleem, M.A.S., Oxford, Oxford University Press.

The Times. (1999). 'Interview with Osama Bin Laden: Conversation With Terror', by RahimullahYusufzai, 01.11.1999.

UN General Assembly, *Rome Statute of the International Criminal Court* (last amended 2010), 17 July 1998, ISBN No. 92-9227-227-6, available at: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b3a84.html> [accessed 23 April 2018].

UN Security Council, *Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia* (as amended on 17 May 2002), 25 May 1993, available at: <http://www.refworld.org/docid/3dda28414.html> [accessed 23 April 2018]

Von Schorlemer, S. (2003). 'Human Rights: Substantive and Institutional Implications of the War Against Terrorism', European Journal of International Law, 14(2), pp.265-282.

Zahar, A. and Sluiter, G.K. (2007). '*International Criminal Law: A Critical Introduction*', Oxford, Oxford Press, pp. 80-91.

MAKALE / ARTICLE:

YENİ GİRİŞİMCİLERİN BAŞARISIZLIK NEDENLERİNİN ANALİZİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

THE ANALYSIS OF CAUSES OF NEW ENTREPRENEURS FAILURE: AN AMPRICAL STUDY

Serhan KESKİN*

ÖZET

Girişimcilik, girişimciler, girişimcilerin çevresi, ülke ve ekonomi için önemli bir konudur. Bu önemi nedeniyle girişimcilik, kamu ve özel sektör kuruluşları tarafından desteklenmektedir. Ülkemizde, insanlar girişimci olmaya heveslidir. Ancak istatistikler, ilk girişim tecrübelerini yaşayan yeni girişimcilerin, girişimcilik hikayelerinin sıklıkla başarısız sonuçlandığını göstermektedir. Girişimcilerin başarısız olma nedenlerinin tespiti hem başarısızlıkların doğru analiz edilmesine hem de yeni girişimlerin başarı şansının artırılmasına katkı verebilecektir. Bu çalışmada, başarısızlık yaşamış yeni girişimcilerin tecrübelerinden faydalanılarak, başarısızlık nedenlerini tespit edip literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Çalışmada, 292 başarısız yeni girişimciden toplanan bilgiler ile girişimcilerin başarısız olmalarına neden olan eksiklikler tespit edilmiştir. Çalışma sonunda tespit edilen eksiklikler finansal sorunlar, pazarlama sorunları ve yeterlilik sorunları olarak üç başlık altında toplanmıştır. Girişimcilerin bu sorunları en başta çözüm bulmaları başarılı olma ihtimallerini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Yeni girişimci, Başarısızlık

* Dr. T.C.Ziraat Bankası.

İletişim Adresi: drserhankeskin@yahoo.com.

ABSTRACT

Entrepreneurship is an important issue for entrepreneurs, the environment of entrepreneurs, the country and the economy. It is supported by public and private sector organizations due to this importance. People in Turkey are eager to be entrepreneurs. However, statistics show that entrepreneurship stories of new entrepreneurs often fail. Determining the causes of failure of these new entrepreneurs can help to analyze the reasons of failures and increase the chance of success of new enterprises. In this study, it is aimed to determine the causes of failure by using the experience of unsuccessful new entrepreneurs and contribute to the literature. In the study, with the information gathered from 292 unsuccessful new entrepreneurs, the reasons of the failure of new entrepreneurs are identified. The results show that the reason of the failure has three factors; financial problems, marketing problems and qualification problems. If the entrepreneurs solve these problems in the beginning, they will increase the chance to be successful.

Key Words: Entrepreneurship, new entrepreneur, failure

1. GİRİŞ

Girişimcilik kavramı, ticari hayatta sıkça kullanılan bir terimdir. Girişimcilik, bir işe kalkışmak, girişmek, ticaret ve endüstri alanlarında sermaye koyarak faaliyete başlamak şeklinde tanımlanır. Girişimcilik, daha soyut açıdan ele alındığı, işin öznesi olan girişimcinin iş kurma süreçlerinde ortaya koydukları çaba ve katlandıkları zorlukların bütünü olarak tanımlanmaktadır (Tutar ve Küçük, 2003, s.56). Başka bir tanıma göre girişim; sahibinin özel varlığından ayrı bir yer, unvan, sermaye, muhasebe ve organizasyon olarak bir bütün oluşturan ve başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak için devamlı üretim faaliyetinde bulunan, ekonomik bir birim olarak ifade edilmektedir (Şimşek ve Çelik, 2012, s.11).

Girişimcilik önemli bir konu olmasına karşın her yıl önemli sayıda girişimcilik deneyimi başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Özellikle ilk girişimcilik deneyimini yaşayan girişimcilerin başarısızlık ihtimali, tecrübeli girişimcilere nispeten yüksek olmaktadır (Jenkins, McKelvie, 2016, s.422). Girişimcileri başarısızlığı götüren nedenlerin tespit edilmesinin ve elde edilecek bilgilerin yeni girişimcilik denemelerinde kullanılmasının, başarılı olma şansını artıracığı düşünülmektedir. Bu çalışmada girişimcilerin yaşadığı başarısızlığın nedenlerinin, literatürdeki teorik çalışmalardan farklı ve onlara katkı verecek şekilde, başarısızlık yaşamış yeni girişimciler dinlenerek tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma, Nevşehir, Kırşehir ve Kırıkkale illerinde ilk girişimcilik deneyimleri 2014 yılı öncesinde başlamış ancak 2017 yılı öncesinde başarısızlıkla sonuçlanmış 324 başarısız yeni girişimci ile görüşülmüştür. Görüşmelerde, girişimcilerden literatürde girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar olarak ifade edilen on konuda sorun yaşayıp yaşamadıkları sorgulanmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçlar, başarısız yeni girişimcilerin karşılaştıkları sorunları, önem sırası ile finans kuruluşlarından kredi bulamamak, vasıflı iş gücü bulamamak, rekabette zorlanmak, sermaye yetersizliği, vadeli alım yapamamak, yanlış zamanlama, eğitim/bilgi eksikliği, pazar araştırması yapmamak, ürünü farklılaştıramamak ve tecrübesizlik olarak sıraladıklarını göstermiştir.

Girişimci; yenilikçi, risk alan, ortaya çıkan fırsatları maksimum ölçüde değerlendirebilen özellikleri ile ekonomik gelişmeye ivme kazandıran, yeni firmaları kuran ve geliştiren bireysel aktör olarak tanımlanabilir (Yetim, 2002, s.15). Bir başka tanımda ise girişimci, kar elde etmek amacıyla; mal veya hizmet üretmek veya pazarlamak için tüm üretim faktörlerini bir araya getirip, belli riskler alarak işletmeyi kuran ve yöneten ya da yönetim konusunda profesyonel uzmandan destek alan kişi olarak ifade edilmektedir (Bakırtaş ve Tekinsen, 2006, s.22). Girişimcilik, yeni ya da mevcut bir organizasyon içinde risk alma, yaratıcılık ve yenilikleri sağlam bir yönetim sistemiyle bütünleştirerek ekonomik faaliyet yaratma ya da geliştirme zihniyeti ve sürecidir (Doğaner, 2014, s.34).

Ekonomistlere göre girişimci, kaynakları, işgücünü, materyalleri ve diğer kaynakları bir araya getirerek önceki değerlerinden daha fazla değer yaratan kişidir. Psikologlara göre girişimci bir şey elde etmek veya bir şeye ulaşmak, denemeler yapmak, başarmak ve diğerlerinin elindeki otoriteyi almak ihtiyacında olan ve bu tür güdülerle hareket eden kişidir. İş adamı için ise, bir tehdit unsuru ve saldırgan bir rakip anlamına gelebileceği gibi bir müşteri, bir iş birlikçi veya diğerlerinin refahı için çalışan kişi olarak da adlandırılabilir (Arıkan, 2002, s.52).

Girişimcilik kavramı gerek işletme gerekse iktisat literatüründe öteden beri kullanılmaktadır. Fransız İktisatçı J.B. Say'dan itibaren girişimcilik dördüncü üretim faktörü olarak genel kabul görmüştür. Böylece klasik üretim faktörleri olan emek, sermaye ve tabiat faktörlerine girişimcilik de dâhil edilmiştir. Konu J. Von Schumpeter'in 'dinamik girişimci' kavramıyla daha büyük bir önem kazanmıştır. Burada yeni tedarik kaynakları, yeni satış piyasaları, yeni ürünler, yeni süreçler ve yeni organizasyon

şekillerini uygulayarak eskiyi yeni ile ikame eden, kısaca sürekli bir inovasyon süreci içinde eskiyi terk edip daha etkin yeni yolları ve yöntemleri devreye sokarak yaşayan dinamik girişimciler ekonomik büyümenin en önemli aktörü olarak ortaya konmaktadır (Müftüoğlu, 2003, s.430).

Çoğu zaman girişimcilik, topluma ve ulusa iş alanı kazandırmak, servet elde etmek ve ülke ekonomisinin kalkınmasına katkı verecek şekilde sürdürülebilir kar ve girişimin büyütülmesi niyeti ile yeni bir girişime başlamak olarak tanımlanır. Ekonomi için yeni yatırımlar, ekosistem içerisinde olmadıkları durumda ekosistemin durgunlaşıp yok olacağı filizler gibidir. Girişimcinin, var olmak ve büyümek için kar etmesi gerekirken, toplum ve ulus, ürün ve hizmetlerden, iş gücü ihtiyacından, üretilen servetten, ödenen vergilerden ve ekonomideki toplam büyüme ile üretilen hayat kalitesindeki gelişmelerden faydalanacaktır. Topluma ve ekonomiye katkılarından dolayı birçok ülke girişimciliği desteklemeye taraftardır (Mathew, Princy, 2017, s.5) Girişimcilik, ülkenin ekonomik büyüme ve gelişmişliğinde önemli bir rol oynar. Başarılı bir girişimci olmak, zaman ister, yoğun çalışmaya ihtiyaç vardır, azami özveri ve üst düzeyde mücadele gerektirir (Paul, Chemmalar, 2017, s.64).

Başarılı bir girişimcide, çalışkanlık, organizasyon kabiliyeti, denetim yeteneği, bilgi, çevresi ile barışık olma, azim, basiret, akılcılık, risk üstlenme, kararlılık kendine güven ve sürekli kendini yenileme gibi bazı temel özellikler bulunmalıdır. Bu nitelikler önemleri itibarıyla değerlendirildiğinde, girişimci temelde; risk ve sorumluluk üstlenebilme, dinamik bir kişilik, yeniliklere açıklık, büyüme tutkusu gibi belirli niteliklere sahip olmalıdır (Küçük, 2005, s.35).

Girişimcinin faaliyetlerindeki asıl hedef, kar elde etmektir. Yani girişimci bir yandan risk altına girmekte diğer taraftan üretim faktörlerini temin ederek işletmektedir. Bu nedenle girişimcide yöneticilik özelliklerinin de bulunması gerekir. Girişimciler birer manav, tamirci, perakendeci olabilecekleri gibi büyük marketler, fabrikalar, holdingler kuran kişiler de olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta girişimcinin kim olduğu konusudur. Bu konuda yapılan çeşitli tanımların hepsinde bulunan ortak noktalar tespit edildiğinde girişimcinin sahip olması gereken temel unsurların "başkalarının baktığı ama göremediği fırsatları görüp bunları birer iş fikrine dönüştürebilmek" ve "risk almaya yatkın olmak" olduğu sonucuna ulaşılır (Durukan, 2007, s.79).

Bireyleri girişimci olmaya yönlendiren birçok güdü bulunmaktadır. Geniş bir bakış açısıyla incelendiğinde insanları girişimci olmaya iten nedenler; kendi işinin patronu olmak, başkalarından emir almamak, yeteneklerini kullanabilmek, istediği işte çalışabilmek, tanınmak, itibar ve para kazanmak, refah içerisinde yaşamak, başkalarının göremediği fırsatları görmek ve bu fırsatlardan faydalanmak şeklinde sıralanabilir (Tikici ve Aksoy, 2009, s.66). Meredith, Lambing ve Kuehl'e göre girişimcilerde bulunması gereken özellikler şunlardır (Güney, 2004, s.34). İş fırsatlarını görüp değerlendirebilme, kaynakları bir fayda yaratmak üzere bir araya getirebilme, başarıyı sağlayacak uygun eylemleri başlatabilme, iş kurmaya hevesli olma, kararlılık, başarısızlığa rağmen vazgeçmeme, güven, risk yönetimi, yaratıcılık, değişimi fırsat olarak görme, belirsizliğe karşı tolerans, önyak olma ve başarı ihtiyacı, detaylara önem verme ve mükemmeliyetçilik.

Girişimcilerin ekonomiye sağladığı yararlar şu şekilde ifade edilebilir (Güney, 2004, s.63);

1. İş imkânları sağlamak,
2. Yeni ürün ve hizmetler sunmak,
3. Büyük firmalara tedarikçi olmak, taşeronluk yapmak, hizmet sunmak ya da bayilik yapmak,
4. Büyük firmaların sunmadığı ama toplumun talep ettiği ürün ve terzi, kuaför, tamirat, kuru temizleme gibi hizmetleri sunmak,
5. Rekabeti artırma yoluyla çeşitliliği ve kaliteyi artırmak,
6. İhracatın artmasını ve gelişmesini sağlamak,
7. Vergi gelirlerinin artmasını sağlamak,
8. Özelleştirmede başarıyı sağlamak.

Bir ülkede girişimcilerin sayısı arttıkça istihdam oranı da artar. Girişimci sayısının artması, toplumsal refah düzeyini ve insanların hayat standartlarını yükseltir. Serbest pazar ekonomisini benimsemiş toplumlarda girişimcilik, ekonominin sağlıklı işleyişinin güvencesidir. Yenilikçi fikir yürütme yeteneği, atılım kabiliyeti, iş bitirme özelliği ve dinamik yapısı ile girişimci, toplumun var olan ya da potansiyel iş gücünü ve sermaye kaynaklarını üretime yönlendirir. Tüm bu nedenlerle girişimcilik, ekonomik bir kaynak durumundadır. Ülkelerin ekonomik gelişmeleri, girişimcilerin başarılı girişimlerinin çokluğuna bağlıdır (Kesim, 2010, s.40-41).

İçinde bulunduğumuz yüzyılın görevlerinden birisi girişim becerileri kazandırarak ve girişimciliğin geliştirilmesini sağlayarak, sosyal ve ekonomik gelişmeyi yükseltmektir. Literatürde girişimciliğin öğretilen bir durum olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar, iş kurmak için motivasyon gerektiğine ve eğitim ile bu motivasyonun artırılacağına vurgu yaparken, diğer araştırmacılar, girişimcilik motivasyonunun, özel girişimcilik eğitimleri ile artırılacağına inanmaktadır (Sanchez, Sahuquillo, 2018, s.53).

2013 ve 2014 yıllarını kapsayan bir çalışmada, 2014 yılında ülkemizde girişimcilik özelliklerine sahip potansiyel girişimci oranı %39, 6 ay içerisinde yeni bir işe başlamak için fırsat olacağına inanan grup ise %40 olarak hesaplanmıştır. Yetişkin nüfusun %56'sı yeni bir işe başlamak için yeterli bilgi ve beceriye sahip olduğunu, %64'ü cesaretli olduğunu, %75'i girişimciliğin kariyer seçeneği olduğunu, %35i girişimci olmaya niyetli olduğunu düşünmektedir (Karadeniz, 2015, s. 7 – 9).

Girişimcilik, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Turizm ve Kültür Bakanlığı, KOSGEB, TÜBİTAK, Kırsal Kalkınma Kuruluşları, Kalkınma Ajansları tarafından desteklenmektedir. Araştırma ve geliştirme faaliyetleri, teknoloji geliştirmeye yönelik faaliyetler, organize sanayi bölgelerinde ve serbest bölgelerde yapılan yatırımlar desteklemelerde ön plana alınmaktadır. Destek ve hibe programlarında AB fonları da kullanılmakta, kredi veren kuruluşlar aracılık yapmaktadır. Özellikle toplumsal fayda görülen girişimcilik gayretleri, sosyal toplum kuruluşları tarafından da teşvik edilmektedir.

Girişimcilik ile ilgili tüm olumlu bilgilere, girişimci olmak isteyen ve girişimciliğin gerektirdiği bilgi, beceri ve cesarete sahip olduğunu düşünen kişi sayısının yüksekliğine karşın her yıl önemli sayıda girişimcilik başarısızlıkla sonuçlanmakta, birçok işletme iflas ederek ticari hayatını sonlandırmaktadır.

2017 yılı içerisinde Türkiye'de 73.783 şirket kurulurken 14.701 şirket, diğer bir ifade ile kurulan şirketlerin %20'si kadar şirket kapanmıştır¹⁸. Verilerin detaylı analizi ilk defa şirket kurarak girişimcilik hayatına başlayan kişilerin şirketlerinin, başarısızlık ihtimalinin daha yüksek olduğunu göstermektedir.

¹⁸ www.tobb.gov.tr

Başarısız örnekler, girişimcilerin başarısızlık nedenlerinin de irdelenmesini gündeme getirmektedir. Kadın girişimcilerin başarısız olmalarının nedenlerinin araştırıldığı bir çalışmada, kadın girişimcilerin, işletmelerini çoğunlukla kendi çabaları veya aileleri ile birlikte kurdukları, eşi ya da aileleri ile ortaklık yaptıkları ifade edilmektedir. İşletmelerini kurarken başlangıç sermayesini öncelikle kendi birikim ve imkânlarıyla ya da ailesinin sağladığı imkânlarla oluşturmaktadır. Finansman kaynağına ulaşmakta zorlanan kadın girişimcilerin çok azı başlangıçta banka kredisi ve devlet desteği ile sermayelerini oluşturmuştur. Az bir oranda da olsa kredi kartı kullanarak başlangıç sermayesini temin eden kadın girişimci bulunmaktadır (Arıkan, 2016, s.152).

Başarısızlığın nedenleri olarak gösterilebilecek girişimcilerin karşılaştıkları dar boğazlar, girişimcinin işletme ile bütünleşmesi, girişimcinin teknik kökenli olması, fizibilite çalışmalarının eksikliği, piyasa araştırması yapılmaması, yeniliklerin takip edilmemesi, yatırım senaryosunun ve yatırım zamanının yanlış planlanması, büyüme sürecinin yönetilememesi, kurumsallaşamama, ortaklıklar ile ilgili sorunlar, vasıflı eleman bulunamaması, finansman sorunu, çevrenin analiz edilememesi, erken uyarı sinyallerinin alınamaması ve bilgi eksikliği olarak sıralanmıştır (Müftüoğlu, 1993, s. 175 – 279). Girişimcilerin en çok karşılaştıkları 10 sorun nakit akış yönetimi, eleman bulma, zaman yönetimi, görev dağılımı, satılacak ürünün belirlenmesi, pazarlama stratejisi, sermaye, kısıtlı bütçe, büyümenin yönetimi ve kendine güven olarak sıralanmaktadır ¹⁹.

Girişimcilik konusu bütünüyle irdelendiğinde, girişimciliğin girişimci, çevresi, toplum ve ekonomi açısından faydalı olduğu, Türkiye’de insanların girişimci olmaya istekli oldukları, girişimciliğin kamu ve özel sektör kuruluşları tarafından desteklendiği, her yıl önemli sayıda girişimciliğin faaliyete geçirildiği ancak girişimcilerin çoğunlukla arzu ettikleri başarıya ulaşamayarak, ticari faaliyetlerine son vermek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Girişimcilerin başarısızlık nedenlerinin tespit edilmesi, bu tespitler doğrultusunda öneriler geliştirilmesi ve önerilerin girişimci adayları ile paylaşılmasının, yeni girişimlerin başarılı olma ihtimallerini artıracakı düşünülmektedir. Özellikle başarısız girişimciliği yaşamış kişilerin tecrübeleri önemli bir veri kaynağı olarak değerlendirilebilir.

2.YÖNTEM

Bu çalışmada, ilk girişimcilik deneyimleri başarısızlıkla sonuçlanmış girişimcilerin, başarısızlık nedenlerinin tespit edilmesi, bu tespitler ışığında öneriler geliştirilmesi ve

¹⁹ www.deluxe.com

yeni girişimlerin başarı ihtimalinin artırılmasına katkı verilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın teorik ve uygulama olmak üzere iki bölümü vardır. Teorik bölüm için literatür taraması yapılmıştır. Uygulama bölümünde bilgi toplamak amacıyla bir anket formu geliştirilmiştir. İçeriği 10 sorudan oluşan anket, kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum cevapları olan beşli Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Anket formu başta Müftüoğlu'nun (Müftüoğlu, 1993, s. 175-279) ifade ettiği, girişimcilerin karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara çözüm önerileri olmak üzere literatürde girişimcilerin başarısız olma nedenlerine ilişkin yapılan tespitler göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Anket kullanılarak yapılan saha çalışması ile başarısız girişimcilik hikâyesi olan girişimcilerden, yaşadıkları olumsuz tecrübenin nedenleri hakkında bilgi istenmiştir. Anket formunda başarısız girişimcilerin, eğitim/bilgi eksikliği, tecrübesizlik, pazar araştırması yapmama, ürünü farklılaştıramama, rekabette zorlanma, yanlış zamanlama, vasıflı iş gücü bulamama, sermaye yetersizliği, finans kuruluşlarından kredi bulamama ve vadeli ürün alamama hususlarından hangisini veya hangilerini başarısızlık nedeni olarak gördükleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anket, saha çalışması öncesinde 20 kişilik bir girişimci grubuna uygulanmış, alınan geri dönüşlere göre güncellenmiştir. Anket formunun güvenilir ve geçerli olup olmadığını sorgulamak üzere Cronbach's Alfa testi uygulanmış, sonuç 0.910 olarak bulunmuş ve anketin güvenilir ve geçerli olduğu görülmüştür.

Araştırmanın evreni, yazar tarafından bilgi toplama imkânı bulunan, Kırıkkale, Kırşehir ve Nevşehir illerinde 2010 yılından sonra ilk girişimcilik deneyimlerine başlamış ancak bu girişim deneyimleri, en az iki yıl devam ettikten sonra başarısızlıkla sonuçlanmış girişimcilerdir. Başarısız girişimcilerin, başarısızlığın nedenlerini doğru şekilde analiz edebilmeleri için girişimciliğe en az iki yıl devam etmelerinin gerekeceği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda vergi daireleri, Sosyal Güvenlik Kurumu, Ticaret Sicil Gazetesi, bankalar ve sosyal toplum kuruluşları kayıtlarından faydalanılarak ve piyasadan bilgi toplanarak 525 başarısız girişimci tespit edilmiştir. Söz konusu 525 kişiden 386'sına anket ulaştırılmış, 324'ünden geri dönüş sağlanmıştır. Geri dönen anketlerden 32 tanesinin analize uygun olmadığı görülmüş ve analiz dışı bırakılmıştır. Analiz, 292 anket üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada, yeni girişimcilerin başarısız olma nedenlerinin faktörlerini ve faktörlerin bileşenlerini tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Analizler istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

3. BULGULAR

Faktör analizi (FA), birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı, keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, 2002, s.473). Yeni girişimcilerin başarısızlık nedenleri ile ilgili saha çalışmasında elde edilen veriler, faktörleri tespit etmek üzere analiz edilmiştir.

Saha çalışmalarında elde edilen veri değerlerinin tutarlı olup olmadığı, örneklemin analiz için uygun olup olmadığı Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ile elde edilen verilerin analize uygun olup olmadığı ise Barlett testi ile tespit edilmektedir.

Saha çalışmasında kullanılan anket formu ile elde edilen veriler analiz sonucunda üç faktöre ayrılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 1’de gösterilmiştir. Faktör isimleri bileşenler göz önüne alınarak tespit edilmiştir. Tablo 1’de yer alan değerler, anketin geçerli ve güvenilir olduğunu, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Cronbach’s Alfa: .910, KMO: .805, Barlett: 5512.701, $p < .05$).

Tablo 1: Girişimcilerin Başarısızlık Nedenleri

Faktör İsmi	Bileşen	Faktör Yüğü	özdeğer	F%	Ortalama
Finansal Sorunlar	Sermaye yetersizliği	.854	8.566	32.560	4.100
	Kredi bulamama	.799			
	Vadeli alım yapamama	.704			
Pazarlama Sorunları	Pazar araştırması yapmama	.766	5.003	57.683	3.650
	Rekabette zorlanma	.628			
	Ürünü farklılaştıramama	.595			
Yeterlilik Sorunları	Eğitim/bilgi eksikliği	.899	4.962	88.936	3.880
	Tecrübesizlik	.801			
	Vasıflı iş gücü bulamama	.730			
	Yanlış zamanlama	.664			

KMO	.805	Cronbach'a Alfa	.910
Barlett	5512,701	Sig	.000
df	155		

Tablo 1’de yer alan değerler, anketin geçerli ve güvenilir olduğunu, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Cronbach’s Alfa .910, KMO .805, Barlett 5512,701, $p < .05$).

Analiz sonucunda yeni girişimcilerin başarisızlık nedenlerini açıklamak üzere üç faktör tespit edilmiştir. Bu faktörler finansal sorunlar, pazarlama sorunları ve yeterlilik sorunlarıdır. Finansman sorunları ve pazarlama sorunları üç bileşenden oluşurken, yeterlilik sorunları dört faktörden oluşmaktadır.  faktörün de ortalamaları 3.50’den büyüktür. Katılımcılar genel olarak bu ifadelere katılmaktadır.

4. SONUÇ, TARTIşMA VE ÖNERİLER

Girişimcilik, girişimci, çevresi, toplum ve ekonomi açısından faydalı bir konudur. Türkiye’de girişimci olmaya isteği yüksektir. Girişimcilik kamu ve özel sektör kuruluşları tarafından desteklenmektedir. İstatistikler, her yıl önemli sayıda girişimciliğin faaliyete geçirildiğini ancak girişimcilikte başarı oranının düşük kaldığını göstermektedir.

Her bir girişim emek, zaman ve sermaye gerektirir. Her başarisız girişim ise emek, zaman ve sermaye kaybına neden olmaktadır. Girişimcilikte karşılaşılan sorunların ve eksikliklerin tespit edilmesi ve yeni girişimlerde bu sorunlar zmlenerek ve eksiklikler giderilerek harekete geçilmesi başarı şansını artıracak, emek, zaman ve sermaye kaybını azaltacaktır.

Girişimcilerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar olmakla birlikte konunun bir kez de ilk girişimcilik deneyimleri başarisızlıkla sonuçlanmış girişimcilerin tecrübelerinden faydalanılarak irdelenmesi, sorunların tespiti, eksikliklerin görülmesi ve öneriler üretilmesi literatüre katkı sağlayabilecektir.

Bu kapsamda yapılan teorik çalışma, saha araştırması ve elde edilen sonuçları analizi ile yeni girişimcilerin başarisızlık nedenlerinin finansal sorunlar, pazarlama sorunları ve yeterlilik sorunları olmak üzere üç başlık altında toplanabileceği görülmüştür.

Veriler detaylı analiz edildiğinde şu bulgulara ulaşılmıştır:

Girişimciler, yatırım ve işletme giderlerinin finansmanı için finansal kuruluşlardan kredi bulmakta zorlanmaktadırlar. Girişimciler, vasıflı iş gücü temininde sıkıntılar yaşamaktadırlar. Girişimciler piyasada yaşanan rekabet ile baş etmekte zorlanmaktadırlar. Girişim için ayrılan sermaye yetersiz kalabilmektedir. Girişimciler,

ihtiyaç duyduğu mal veya hizmetleri istedikleri şekilde vadeli alamamaktadır. Girişim zamanının yanlış seçilmesi, girişimcilerin karşılaştıkları zorluklardan bir tanesidir. Eğitim/Bilgi eksiklikleri girişimcinin başarılı olmasını engellemektedir. Pazar araştırması yapmadan ticarete başlamak girişimciyi başarısızlığa götürebilmektedir. Ürünü farklılaştıramamak, girişimcilerin sorunlarla karşılaşmasının nedenlerindedir. Tecrübesizlik, girişimcileri başarısızlığa götürebilmektedir.

Bu bulgulardan yola çıkılarak potansiyel girişimcilere şu hususlar önerilmektedir:

Yeni girişimcilerin, finans kuruluşlarından ve piyasadan borçlanmaları kolay olmamaktadır. Bu nedenle sermaye önem kazanmaktadır. Girişime yüksek sermaye ile başlanmalı ve sermaye verimli şekilde kullanılmalıdır. Girişimin sürdürülebilir olmasında istihdam edilen iş gücünün niteliği önemlidir. Nitelikli iş gücü çalıştırmak için yüksek ücret ödemeyi göze almak gerekir. Piyasadaki rekabet ile baş edebilmek için girişimcilerin pazar araştırmaları yapıp, doğru zamanda, farklılaştırılmış bir ürün ile pazara girmeleri gerekmektedir. Ticarete başlamadan önce girişimciler, girişimcilik ile ilgili tecrübesizlerini ve eğitim/bilgi eksikliklerini gidermelidirler.

Sonuç olarak yapılan çalışma, başarılı olmayı hedefleyen girişimcilerin, yeterli finansmana, pazarlama konularında bilgili ve girişimcilik için yeterli donanıma sahip olmaları gerektiğini göstermektedir. Sermayesi yeterli, ekibi nitelikli, pazar bilgisi ve tecrübesi yerinde olan girişimcilerin başarılı olma ihtimali yüksek olacaktır. Potansiyel girişimcilerin, girişim deneyimlerine başlamadan önce bahsedilen konulardaki eksikliklerini gidermeleri, başarı ihtimallerini artıracaktır.

Çalışmada kullanılan veriler adı geçen üç ilde toplanmıştır. Bu illerden toplanan verilerin ülke geneli için yorumlamaya uygunluğu değerlendirilmesi gereken bir husustur. Diğer taraftan veri toplanan deneklerin tamamı girişim deneyimleri başarısızlıkla sonuçlanmış olan kişilerdir. Benzer verilerin başarılı girişimcilerden de toplanması ve başarılı ve başarısız girişimcilerin görüşlerinin karşılaştırılması literatüre katkı sağlayacak bir çalışma olacaktır.

KAYNAKÇA

Arıkan, C. (2016). Kadın Girişimcilikte Başarı ve Başarısızlığı Etkileyen Faktörler: Bursa Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (3), 138 – 156.

- Arıkan, S. (2002). *Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bakırtaş, H., Tekinsen A. (2006). E-Ticaretin Girişimcilik Üzerindeki Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 23 - 43
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. Kurum ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 32, 470 – 480.
- Doğaner, A. (2004). *Girişimcilik Okulu*. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- Durukan, T. (2007). Dünden Bugüne Girişimcilik ve 21.Yüzyılda Girişimciliğin Önemi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 25-37
- Güney, S. (2004). *Girişimcilik: Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*, 3. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Jenkins, A., McKelvie A.(2016) What is Entrepreneurial Failure? Implications For Future Research, International Small Business Journal March 2016 34 (2), 176 - 188
- Karadeniz, E. 2013 – 2014 Verileri İle Türkiye’de ve Bölgelerde Girişimcilik, GEM, www.kosgeb.gov.tr
- Kesim, M. (2010). *Girişimcilik Ders Kitabı*. Ankara: Sistem Yayınları.
- Küçük, O. (2005). *Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi*. 2. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Paul, M.J., Chemmalar A. (2017). Entrepreneurship. Indian Journal of Science and Research 14 (1), 64-68
- Mathew, J., Manimala, P.T. (2007). *Entrepreneuership Education*. Springer Nature Ptc Ltd: Singapore
- Müftüoğlu, T.M. (2003). *Girişimciler İçin İşletme Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Müftüoğlu, T.M. (1993). *Türkiye’de Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Sorunlar – Öneriler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sanchez, V. Sahuquillo, B. (2018). Entrepreneurial Intention Among Engineering Students: The Role of Entrepreneurship Education. European Research on Management and Business Economics, 53–61
- Şimşek, M.Ş., Çelik, A. (2013). *İşletme Bilimine Giriş*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Tikici, M., Aksoy, A. (2009). *Girişimcilik ve Küçük İşletmeler*. 1.Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Yetim, N. (2002). Sosyal Sermaye Olarak Kadın Girişimciler: Mersin Örneği. Ege Akademik Bakış Dergisi, (2), s. 80

MAKALE / ARTICLE:

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GİRİŞİMCİLİKLERİNDE EĞİTİM DÜZEYİ VE CİNSİYETİN ETKİSİ*

EDUCATION LEVEL AND GENDER EFFECTS ON ENTREPRENEURSHIPS OF UNIVERSITY STUDENTS

Halil Özcan ÖZDEMİR**, Ömür TOKER***

ÖZET

Girişimcilik kavramı emek, sermaye, teknoloji, doğal kaynaklar ve bilginin oluşturduğu üretim faktörlerini bir araya getirerek ürün üretme eylemlerini kapsar. Girişimci ise; ürün üretmek amacı ile üretim faktörlerini bir araya getiren; bu faaliyetleri yaparken de riski üstlenen kişidir. Girişimciliğe sadece ekonomik açıdan bakmak bu kavramın ne ifade ettiğini tam olarak algılayamamıza sebep olur. Sosyal değişmeyi gerçekleştirici bir faktör olan girişimcilik kavramına ekonomi ile birlikte bu unsuru etkileyen cinsiyet, eğitim düzeyi açısından bakmakta da fayda vardır. Geleceğin girişimcileri olacak üniversiteli gençlerin girişimcilik özelliklerini ve düzeylerini belirlemek; gerek bu alanda çalışacak kişilere gerekse de literatüre katkı sağlaması bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu araştırmanın çalışma grubunu Ahi Evran Üniversitesinin farklı bölümlerinde eğitim gören 298 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma grubundan elde edilen veriler SPSS 22 istatistiksel paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre cinsiyet ile öğrencilerin girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu ($r=-0,142, p<0,05$), ayrıca öğrencilerin öğrenim gördükleri düzey ile girişimcilikleri arasında

* Bu çalışma, 01.02.2018 tarihinde Kayseri 2018 Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde (USBİK) özet bildiri olarak sunulmuş çalışmanın genişletilmiş halidir.

**Öğr. Gör. Dr. Sosyal Bilimler MYO, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. İletişim Adres: hoozdemir@ahievran.edu.tr

***Öğr. Gör. Sosyal Bilimler MYO, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. İletişim Adres: otoker@ahievran.edu.tr

herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür ($p < 0,05$). Cinsiyet bakımından erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha girişimci oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, öğrenci, üniversite

ABSTRACT

The concept of entrepreneurship is a production activity done by combining the factors of production which are labour, capital, technology, natural resources and knowledge. The entrepreneur is a person who brings together the factors of production to produce; also the one who takes the risk when doing these activities. Just looking at entrepreneurship from an economic point of view causes us to fail to fully perceive what this concept means. It is beneficial to look at the concept of entrepreneurship, which is a realizing factor of social change, in terms of gender and education level that affect this factor together with the economy. Determining entrepreneurship characteristics and levels of the university students who will be our future entrepreneurs have a great importance because of the contribution to the people working in this area as well as to the literature. The study group of this research is composed of 298 students who are trained in different departments of Ahi Evran University. Data from the study group was analysed with SPSS 22 statistical package program. According to the results of the analysis, there was a significant relationship between gender and entrepreneurship levels of students ($r = -0,142$, $p < 0,05$), and there was no relationship between entrepreneurship and educational level of students ($p < 0,05$). In terms of gender, male students were found to be more entrepreneurial than female students.

KeyWords: Entrepreneurship, student, university

1. GİRİŞ

İnsanın düşünsel emeğinin ekonomik değerlere dönüşmesi olarak tanımlayabileceğimiz “girişimcilik” günümüz ekonomisinde ve şiddetli rekabet ortamında başkalarının göremediği, düşünemediği ve farkına varamadığı düşünsel, fiziksel ve ruhsal bir emeğin üretim faktörleri doğrultusunda eylemlere dönüştürülerek ekonomik yarar ve katma değer yaratma faaliyetlerinin bütünü olan, ikamesi mümkün olmayan bir üretim faktörüdür. Girişimciliğin sosyoloji, ekonomi, fen bilimleri, siyasal bilimler, psikoloji ve işletme gibi birçok disiplin tarafından yapılmış tanımlamaları bulunmaktadır.

Geniş kapsamlı diğer bir tanımlamaya göre girişimcilik; “yeniliklere açık olarak önemli iş fırsatlarının farkına varıp planlar hazırlamak, hazırlanan planlara uygun şekilde risk alıp risk yönetimini sağlamak, risk alınan planların başarı ile sonuçlanması için her türlü üretim faktörlerini hızla harekete geçirmekten oluşan değer yaratma çabalarının bütünüdür (ShortandDunn, 2002).

Eskiden beri sürüp gelen tartışmalar; girişimciliğin ortaya çıkmasına neden olan temel güdülerin neler olduğu konusudur. Bireysel çıkarlarında yüksek seviyeye çıkarılması isteği girişimciliği ateşleyen en önemli güdüdür. Bir başka söylemle ekonomik fayda ve kar elde etme isteği girişimciliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur denilebilir. Girişimciliğe sadece ekonomik açıdan bakmak bu kavramın ne ifade ettiğini tam olarak algılayamamamıza sebep olur. Sosyal değişmeyi gerçekleştirici bir faktör olan girişimcilik kavramına ekonomi ile birlikte bu unsuru etkileyen cinsiyet, eğitim durumu gibi toplumsal olguların oluşturduğu bir çerçeveden bakmaya çalıştık.

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin cinsiyet ve eğitim düzeyleri açısından girişimcilik düzeyleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu düşünceden hareketle Yılmaz ve Sünbül (2009) tarafından geliştirilen 36 maddeden oluşmuş likert tipi girişimcilik ölçeği kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Girişim kavramı, girişimcinin kendi geçimini sağlayacak bir iş kurması ve kurduğu işinin yöneticisi olarak bir yaşam tarzını ortaya koymasının yanında; kar elde etmek için kurulan ve pazarlanabilir ürün ve hizmetlerin ortaya çıkardığı örgütleri ifade eder. Bazı değerlendirmelerin de ilave edilmesi ile girişim kavramı iki farklı çerçevede ele alınabilir. Birincisinde mal ve hizmet üretmek için üretim kaynaklarının (insan, hammadde, makine, para, yönetim vb.) optimum biçimde bir araya getirilerek nihai ürün ve hizmetlerin pazarlanmasının amaçlandığı ekonomik, hukuki ve teknik bir yapıyı anlatmaktadır. İkincisinde ise yeni bir oluşum başlatmak amacıyla girişimcilerin katlandığı zorluk ve engeller karşısında oluşturduğu yapı anlatılmaktadır (Yıldırım, 2013).

2. GİRİŞİMCİLİK

TDK (2017)' ya göre; temeli İngilizce entrepreneurship kelimesinden gelen girişimcilik kavramı "emek, sermaye ve doğayı bir araya getirerek üretim sürecinin bir üretim faktörü olarak tasarlanması, örgütlenmesi ve onun tüm riskinin üstlenilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Demirtaş vd., 2017). İnsanın düşünsel emeğinin ekonomik değerlere dönüşmesi olarak tanımlayabileceğimiz "girişimcilik" günümüz ekonomisinde ve şiddetli rekabet ortamında başkalarının göremediği, düşünemediği ve farkına varamadığı düşünsel, fiziksel ve ruhsal bir emeğin üretim faktörleri doğrultusunda eylemlere dönüştürülerek ekonomik yarar ve katma değer yaratma faaliyetlerinin bütünü olan,

ikamesi mümkün olmayan bir üretim faktörüdür. Girişimciliğin sosyoloji, ekonomi, fen bilimleri, siyasal bilimler, psikoloji ve işletme gibi birçok disiplin tarafından yapılmış tanımlamaları bulunmaktadır. Bir başka tanıma göre ise girişimcilik; emek, sermaye, teknoloji, doğal kaynaklar ve bilginin oluşturduğu üretim faktörlerini bir araya getirerek ürün üretme eylemlerini kapsar. Girişimci ise; ürün üretmek amacı ile üretim faktörlerini bir araya getiren; bu faaliyetleri yaparken de riski üstlenen kişidir. Girişimciliğin orijinal girişimcilik, ticari girişimcilik ya da özel sektör girişimciliği, iç girişimcilik, kurumsal girişimcilik, eko girişimcilik, stratejik girişimcilik, kamu girişimciliği ve akademik girişimcilik olmak üzere çeşitli türleri bulunmaktadır (Demirtaş vd., 2017). Demografik özelliklerin ve girişimcilik niyeti üzerindeki etkileri birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırma kapsamında, girişimcilik niyetini etkileyen üniversitede öğrenim gören gençlerin demografik özellikleri ile girişimcilikleri arasındaki ilişkiyle alakalı olması hasebiyle girişimcilik özelliklerinden olan akademik girişimciliğe değinilmiştir.

2.1. Akademik Girişimcilik

Akademik girişimcilik, sadece üniversitedeki akademisyenleri değil üniversitede eğitim gören öğrencileri de ilgilendiren bir konudur. Blumenthal ve diğerleri (1986) akademik girişimciliği kar ve saygınlık amacıyla yapılan tüm bilgi ve araştırma tabanlı bilgilerin ve ürünlerin oluşum süreci olarak ele almışlardır. Akademik girişimcilik kavramı tek başına bir kavram değildir. Akademik girişimcilik bir dizi faaliyetlerden oluşan bir süreci temsil etmektedir. Bu yenilik icat ve yenilik yapma gibi süreçleri içermektedir. Yani inovasyon fikrinin ticari uygulamalarla birleştirilerek girişimci aktiviteye dönüştürülmesi sürecidir (Wood, 2009). Günümüzdeki teknolojik gelişmelerine bağlı olarak üniversiteler ile sanayi arasındaki gelişmelerin ilerlemesi ve devlet politikalarının da bu iş birliğini arttırmaya dönük politikalar üretmesi ile akademik girişimcilik olgusu ile ilgili çalışmalar artarak kendisini göstermeye başlamıştır (Slaughter&Leslie, 1997). Sanayi üniversite işbirliklerinin artması ile kendini gösteren bu gelişmelere paralel olarak bilim dünyasındaki bu ticarileşme olgusunun etik olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusu olmuştur (Frickel&Moore, 2006; Slaughter&Leslie, 1997). Yaşanan bu gelişmeler ve yapılan yasal düzenlemeler neticesinde, üniversiteler, lisanslama şirketleri, teknoloji transfer ofisleri ve ticari işletmeler yeni gelişmeleri destekleyen sermaye girişim

programları oluşturarak akademik girişimciliğin yaygınlaşmasına katkı sağlamışlardır (Kenny&Patton, 2009; aktaran: Demirtaş vd., 2017).

2.2. Girişimcilik ve Demografik Özellikler

Kişilik özellikleri ve demografik faktörler girişimciliği etkileyen faktörlerdir (Demirtaş vd., 2017). Demografik faktörlerden girişimciliği etkileyen cinsiyet, yaş ve eğitim faktörlerine kısaca değinmekte fayda görülmektedir.

2.2.1. Cinsiyet

Demografik özelliklerin ilki olarak belirtilen cinsiyet faktörü daha çok ticari girişimciliğe özgü bir kavram olarak düşünülmektedir. Burada erkeklerin kadınlara göre daha girişimci özellikler taşıdığı belirtilmektedir (Haugh, 2005). Sosyal statüleri şekillendirmek için önemli görevler üstlenen faktörlerden birisi de cinsiyet faktörüdür. Tarih boyunca kadın ve erkeğin rolleri farklı olmuştur (Birley, 1993). Yapılan bazı çalışmalarda kadın girişimcilerin sınırlı girişimciliklerinden dolayı dezavantaj yaşamalarına rağmen diğer girişimci aday kadınlar için önemli birer rol model oldukları ve diğer kadınlara önemli motivasyon sağladıkları belirtilmektedir (Marlow and Shaw, 2008;aktaran: Demirtaş vd., 2017).

2.2.2. Yaş

Yaş faktörünün girişimciliği etkilemesine dönük yapılan çalışmalar gençlerin orta yaştaki çalışanlara göre daha girişimci olduklarını ortaya koymuştur. Orta yaştaki çalışanların genç çalışanlara göre kaybedecekleri daha çok şeyin bulunması hasebiyle orta yaş çalışanlar daha çok anlamlı ve toplumsal değeri olan sosyal girişimcilikte aktif oldukları görülmektedir (Tajeddini and Muller, 2009; Martin and Osberg, 2007; Nga and Shamuganathan, 2010; aktaran: Demirtaş ve arkadaşları, 2017).

2.2.3. Eğitim

Girişimciliği etkileyen bir diğer demografik değişkenin de eğitim olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Eğitim kapsamında girişimcilik faaliyetlerinin günümüzde üniversite eğitiminden sonraki yıllarda daha fazla olduğu görülmektedir. Günümüz iş dünyasında üniversite-sanayi işbirliği projeleri, teknoparklar , teknoloji transfer ofisleri gibi hususlara akademik camianın daha çok katılması ile eğitim seviyesi girişimcilikte daha fazla katma değer sağlar hale gelmiştir (KolvereidandMoen, 1997; Oosterbeek et al., 2010; aktaran: Demirtaş ve arkadaşları, 2017).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Girişimcilik ülkelerin kalkınmasında ve gelişmesinde son derece etkili bir husustur. Bu hususun yetkililer tarafından biliniyor olmasının neticesi olarak girişimci sayısı arttırılmakta ve girişimciliği teşvik edici düzenlemeler yapılmaktadır. Girişimcilerin sayısını arttırabilmek için üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemek ve onları girişimciliğe teşvik etmek önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu önemden hareketle üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlenmeye ve demografik faktörlerin girişimcilik üzerinde etkisinin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın temel amacı; üniversite öğrencilerinin öğrenim düzeylerine ve cinsiyetlerine göre girişimciliklerini ölçerek; sanayii – üniversite işbirliği kapsamında faydalanılabilecek değerli bilgiler ortaya koymaktır. Geleceğin girişimcileri olacak üniversiteli gençlerin girişimcilik özelliklerini ve düzeylerini belirlemek; gerek bu alanda çalışacak kişilere gerekse de literatüre katkı sağlaması bakımından büyük önem arz etmektedir.

4. LİTERATÜR TARAMASI VE HİPOTEZLER

Literatürde girişimcilik üzerine birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Örücü ve arkadaşları (2007) yaptıkları çalışmada öğrencilerin girişimciliklerinde ailesel etkiye bakmış; girişimcilik eğilimlerinin gelirden etkilendiğini, yetiştirilme tarzının girişimcilik üzerinde bir etkisinin olmadığı ve erkeklerin kızlara göre daha girişimci olduklarını tespit etmişlerdir. Yılmaz ve Sümbül (2009) üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğini geliştirme çalışması yapmışlardır. Bu çalışmaya göre; tek boyuttan oluşan 36 maddelik girişimcilik ölçeği geliştirmişlerdir. Keleş ve arkadaşları (2012) yaptıkları çalışmada özel üniversitelerde okuyan öğrencilerin girişimcilik düzeylerinin kamu üniversitesinde okuyan öğrencilere göre çok yüksek düzeyde olduğunu belirlemişlerdir. Bilge ve Bal (2012) üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri ile ilgili yaptıkları çalışmada cinsiyet faktörünün girişimciliğin alt boyutları üzerinde anlamlı bir etkisini bulamamışlardır. Doğaner ve Altunoğlu (2010) yaptıkları çalışmada İşletme bölümünde okuyan üniversite öğrencilerinin eğitim düzeyleri ile girişimcilikleri arasında ilişki olacağını öngörmelerine rağmen aralarında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Pan ve Akay (2015) yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının girişimcilik düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişler; yapılan inceleme sonucunda sadece aile gelirinin öğretmen adaylarının girişimcilik düzeylerini anlamlı şekilde etkilediğini

bulmuşlardır. Çelik ve arkadaşlarının (2014) üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini etkileyen ailesel faktörleri belirlemek için yaptıkları çalışmada girişimci kişiliğe sahip olma ile ailede girişimci olması arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Taysı ve Canbaz (2014) önlisans öğrencilerinin girişimcilik özelliklerini ve eğilimlerini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada demografik faktörler ile girişimcilik düzeyleri arasında ilişki bulmuşlardır. Türkoğlu ve arkadaşları (2017) yaptıkları çalışmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyo - demografik özellikleri ile girişimci kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlar; araştırma sonucunda cinsiyet, yaş, öğrenim türü, akademik program vb. gibi hususlar ile girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuşlardır. Cinsiyete göre erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha girişimci olduğunu gösteren çalışmalara bakıldığında; literatürdeki; İnceoğlu ve Aytar (1987); Örucü vd. (2007); Yılmaz ve Sünbül (2009); Doğaner ve Altunoğlu (2010); İşcan ve Kaygın (2011); İrmış ve Barutçu (2012); Kılıç, Keklik ve Çalış (2012); Şeşen ve Basım (2012); Bilge ve Bal (2012); Akyüz vd. (2014); Uluköy ve Demireli (2014); Salik ve Kaygın'ın (2016) çalışmalarının olduğu görülmektedir. Adı geçen araştırmacılar erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha girişimci olduklarını bulmuşlardır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri düzey ile girişimcilikleri arasında herhangi bir ilişki olmadığına yönelik literatüre bakıldığında Kaya ve arkadaşları (2010); Doğaner ve Altunoğlu (2010)'nun çalışmalarının olduğu görülmüştür. Bu çalışmaya göre Kaya ve arkadaşları (2010) öğrenim görülen düzey (lisans veya önlisans) ile girişimcilik arasında bir ilişki bulamamışlardır.

Bu çalışma kapsamında;

Hipotez 1: Erkek öğrenciler kız öğrencilere göre daha girişimci midir?

Hipotez 2: Öğrenim görülen düzey ile girişimcilik arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? sorularına cevap aranacaktır.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

Bu çalışmada demografik özelliklere (cinsiyet, eğitim görülen düzey) bağlı olarak girişimcilik düzeyinin değişimine bakılacağından dolayı; demografik özellikler bağımsız değişken iken girişimcilik özellikleri bağımlı değişkendir.

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın örneklemini; Kırşehir ili bünyesinde faaliyet gösteren Ahi Evran Üniversitesindeki girişimcilikle alakalı programların (işletme, iktisat, pazarlama vb.) bulunduğu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulundaki toplam 4327 öğrenci oluşturmaktadır. Tesadüfi seçim ile temsili örneklemyöntemi kullanılarak öğrencilere anketler dağıtılmıştır. Anket dağıtılan 300 öğrenciden 298 öğrenci anketleri cevaplamıştır. Anket uygulandığı tarihte İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde 1923; Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda ise; 2404 öğrenci eğitim görmektedir. Öğrencilerin girişimcilik özellikleri Yılmaz ve Sümbül (2009) tarafından geliştirilmiş bulunan 36 maddeden oluşan “üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeği” kullanılarak ölçülmüştür. Ankette yer alan örnek maddeler “işimde geçmiş performansımdan daha iyi olabilmek için daha çok çaba harcamaya çalışırım” “istediğim şeyi elde ettiğim zaman bunun sebebini genellikle kendi yeteneklerim olduğunu düşünürüm” biçimindedir. Ankete verilen yanıtlar 1 (hiçbir zaman) ile 5 (çok sık) arasında değişmektedir. Anketin güvenilirlik katsayısı 0,93’dür.

Çalışma kapsamında üniversite öğrencilerine 300 adet anket verilmiş olup; bunlardan 298 tanesi analiz için kullanılabilir durumda geri alınmıştır. Bu durumda anketlerin geri dönüş oranı % 99’dur. Araştırmaya katılan öğrencilerin 125’i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan öğrencilerin 174’ü ön lisans; 124’ü lisans öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmanın kısıtı ise; çalışmada ortak yöntem yanlılığı (common variance bias) olabilmesi hususudur. Gürbüz ve Şahin’e göre (2016) ortak yöntem yanlılığı; ortak yöntem varyansı olarak da adlandırılabilir. Ortak yöntem yanlılığı ölçülmüş değişkenler arasındaki varyansın sistematik hatasıdır.

6. ARAŞTIRMADAN ELDE EDİLEN BULGULAR

Araştırma kapsamında elde edilen bulguları vermek için aşağıda bazı tablolar düzenlenmiştir. Tablo 1’de araştırmaya katılanların demografik özellikleri, Tablo 2’de değişkenlere ilişkin korelasyon tablosu ve son olarak da Tablo 3’de girişimcilik düzeyi

puanlarının cinsiyete göre t- testi sonuçları yer almaktadır. Cronbach Alfa katsayısının 0,70 olması çalışmanın güvenilir olması için yeterlidir (Nunnally, 1978). İç uyum güvenilirliğini ölçmek için en uygun ve en sık kullanılan yöntem “Cronbach Alfa” katsayısıdır. Cronbach Alfa katsayısı genel güvenilirlik yapısını diğer katsayılara göre en iyi yansıtan katsayı özelliği taşımaktadır.

Öğrencilerin girişimciliğini ölçmeye yönelik olarak yararlanılan soru setinin güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach Alfa değeri 0,928 bulunmuştur ($p < 0,001$). Bulunan Cronbach Alfa değerine bakıldığında; öğrencilerin girişimciliklerini ölçmeye yönelik ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Sosyodemografik Özellikleri (N=298)

DEĞİŞKENLER	KATEGORİLER	f	%
Cinsiyet	Erkek	125	41,9
	Kız	173	58,1
Eğitim Düzeyi	Ön Lisans	174	58,4
	Lisans	124	41,6
	TOPLAM	298	%100

Araştırmaya katılan öğrencilerin % 41,9'u erkek; % 58,1'i kız öğrenciden oluşmaktadır. Eğitim düzeyleri açısından ise; % 58,4'ü ön lisans, % 41,6'sı ise lisans öğrencilerinden oluşmaktadır.

Tablo 2. Temel Değişkenlere İlişkin Korelasyon Tablosu

Değişkenler	Ortalama	S.S.	1	2
1.Cinsiyet	1,58	0,49		
2.EğitimDüzeyi	1,42	0,49	0,138*	
3-Girişimcilik	3,78	0,52	-0,142*	-0,039

n= 298, *p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Ahi Evran Üniversitesinde eğitim - öğretim gören öğrencilere yönelik olarak öğrencilerin eğitim düzeyleri ve cinsiyetleri ile girişimcilik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 2'de yer

almaktadır. Korelasyon, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Değişkenler arasındaki bir ilişkinin varlığı neden-sonuç ilişkisi anlamına gelmemektedir. Korelasyon katsayısı ilişki miktarını gösteren değerdir (RubinandBabbie, 2011). Bazı kaynaklarda ilişki katsayısı olarak da adlandırılan korelasyon katsayısı “r” harfi ile gösterilmektedir. Bu katsayı değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti hakkında bilgi verir (Lindley, 1987). Değişkenler arasında ilişki olup olmadığı, eğer ilişki varsa bunun şiddetinin zayıf mı güçlü mü olduğu bir değişken artarken diğer değişken artıyor ya da azalıyor mu olduğu tespit edilebilir (Gürbüz ve Şahin, 2016).

Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde üniversite öğrencilerinin eğitim düzeyleri (ön lisans - lisans) ile girişimcilik özellikleri arasında herhangi bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($p < 0,05$). Yani öğrencilerin lisans veya ön lisans programlarında olmaları ile girişimcilik düzeyleri arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Yine Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri ile girişimcilikleri arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($r = -0,142$, $p < 0,05$).

Tablo 3. Girişimcilik Düzeyleri Puanlarının Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	\bar{X}	S	sd	t	p
1.Erkek	125	3,87	0,51	296	2,47	0,05
2.Kız	173	3,72	0,52			

T testi bu araştırma kapsamında iki ayrı örneklemin belirli bir değişkene ait ortalamalarının karşılaştırmasını içermektedir. Gürbüz ve Şahin’e göre (2016) iki bağımsız örneklemin olduğu hipotez testi; birbirinden bağımsız iki örneklemin aynı değişkene ilişkin ortalamaları karşılaştırılarak, ortalamalar arasındaki farkın belirli bir anlamlılık oranında önemli olup olmadığının araştırılmasına yarar. Tablo 3’de yer alan

bilgiler incelendiğinde öğrencilerin girişimcilik düzeyleri cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir, $t(296) = 2,47$, $p < 0,05$. Erkek öğrencilerin girişimcilik düzeyleri ($\bar{x}=3,87$), kız öğrencilere ($\bar{x}= 3,72$) göre daha olumludur. Bu bulgular ışığında; öğrencilerin girişimcilik düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkelerin refah seviyesinin artmasında girişimciliğin rolü yadsınamaz bir gerçektir. Bu hususun yetkililer tarafından biliniyor olmasının neticesi olarak girişimci sayısı arttırılmakta ve girişimciliği teşvik edici düzenlemeler yapılmaktadır. Girişimcilerin sayısını arttırabilmek için üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini belirlemek ve onları girişimciliğe teşvik etmek önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu önemden hareketle üniversite öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlenmeye ve demografik faktörlerin girişimcilik üzerinde etkisinin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre; cinsiyet ile öğrencilerin girişimcilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Yani cinsiyet bakımından erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha girişimci oldukları görülmüştür. Bu husus literatürdeki; İncooğlu ve Aytar (1987); Örucü vd. (2007); Yılmaz ve Sünbül (2009); Doğaner ve Altunoğlu (2010); Arslan (2011); İşcan ve Kaygın (2011); İrmış ve Barutçu (2012); Kılıç, Keklik ve Çalış (2012); Şeşen ve Basım (2012); Bilge ve Bal (2012); Akyüz vd. (2014); Uluköy ve Demireli (2014); Salik ve Kaygın (2016) deki çalışmalarını desteklemektedir. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha girişimci olması hususu daha fazla literatürde desteklenmiştir. Bu husus erkeklerin iş hayatında daha fazla çalışmak istemesi ile bağdaştırılabilir. Ayrıca öğrencilerin öğrenim gördükleri düzey ile girişimcilikleri arasında herhangi bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Bu husus literatürdeki Kaya ve arkadaşları (2010)'nın çalışmalarını desteklemektedir. Öğrenim görülen düzeyin (lisans veya önlisans) girişimcilikte önemli olmamasının sebebi girişimciliğin kişilik özelliklerinden kaynaklanabileceği hususundan olabilir.

Girişimciliğin ekonomik gelişme açısından çok önemli bir faktör olduğu göz önüne alındığında öğrencilik yıllarında girişimcilik becerilerinin edinilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu hususun önemine binaen üniversite öğrencilerinin girişimci ve atılgan özelliklere sahip olması oldukça önemlidir. Girişimci bir öğrenci profiline sahip olmak gerek eğitim sistemi açısından gerekse de toplum açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu hususlar dikkate alındığında üniversitelerde girişimcilik konusunda verilen derslere ek olarak seminer ve konferansların düzenlenmesi; inovasyonu desteklemesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma da bazı kısıtlar mevcuttur. Bunlardan ilkinin araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu çalışma kamu sektöründe hizmet veren bir üniversitede yapılmış olup; bu durum bulguların diğer üniversitelerce (örneğin özel üniversiteler) genelleştirilebilirliği yönünden bir kısıt oluşturabilir. Ortak yöntem yanlılığı ise ikincikısıtımızı oluşturmaktadır. Denekler vermiş oldukları cevapların teşhir edilebileceği endişesiyle var olan durumu tam olarak yansıtmamış olabilirler. Bununla birlikte araştırmamızın kesitsel olması deneklerin o anki ruh hali ve içinde buldukları duruma göre değerlendirme yapmalarına ve genel durumu göz ardı etmelerine sebep olmuş olabilir.

KAYNAKLAR

Akyüz, K. C vd., (2009) Orman Fakülteleri Son Sınıf Öğrencilerinin Meslek Tercihleri ve Girişimcilik Yetenekleri, *International Journal of Economik and Administrative Studies*, Year:2 Volume:1 Number:3, Summer 2009 ISSN 1307 - 9832.

Arslan, K. (2011). Üniversiteli gençlerde mesleki tercihler ve girişimcilik eğilimleri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 3 (2), 1-11.

Bilge, H., & Bal, V. (2012). Girişimcilik eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year*, 2(16), 131-148.

Birley, S., (1993) *The Start-Up*, Eds: P. Burns And J. Dewhurst, Small Business And Entrepreneurship. London: The Macmillian Press Ltd.

Blumenthal, D., Gluck, M., Louis, K.S., Stoto, M.A. & Wise, D., (1986) University-industry research relationships in biotechnology: implications for the university. *Science*, (232) 1361-1367.

Çelik, A., İnce, M., & Bozyiğit, S. (2014). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyetlerini etkileyen ailesel faktörleri belirlemeye yönelik bir çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 113-124.

Demirtaş, Ö., Karaca, M., & Biçkes, M., (2017) Başarılı Girişimciliğin Perde Arkasındaki Güçler, Eğitim Yayınevi, Konya.

Doğaner, M., ve Altunoğlu, A. E. (2010). Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2010 ISSN: 1309 -8039 (Online)

Frickel, S., & Moore, K. (2006) *The new political sociology of science: Institutions, networks and power*. Univ of Wisconsin Press.

- Gürbüz S, Şahin F (2016) *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (SeçkinYayıncılık, Ankara).
- Haugh, H. (2005) A research agenda for social entrepreneurship. *Social enterprisejournal*, 1(1), 1-12.
- İnceoğlu, D., veAytar, G. (1987). Bir Grup Ergende Atılgan Davranış Düzeyi Araştırması. *Psikoloji Dergisi*, 6(21), 23-24.
- İrmiş, A. Barutçu, E. (2012). Öğrencilerin Kendilerini Girişimci Bir Kişiliğe Sahip Görmelerini ve İş Kurma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Bir Alan Araştırması. *Atatürk University Journal of Economics&AdministrativeSciences*, 26(2).
- İşcan, Ö. F., ve Kaygın, E. (2011). Potansiyel Girişimciler Olarak Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2011 ISSN: 1309 -8039 (Online)
- Kaya D, Güzel D &Çubukçu B (2010) “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Araştırılması: Atatürk Üniversitesinde Bir Araştırma”, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:1- Sayı:2, 77-89.
- Keleş, H. N., Özkan, T. K., Doğaner, M., &Altunoğlu, A. E. (2012) Önlisans öğrencilerinin girişimcilik düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (9).
- Kenney, M., & Patton, D., (2009) Reconsidering the Bayh-Dole Act and the current university invention ownership model. *Research Policy*, 38 (9), 1407 - 1422.
- Kılıç, R., Keklik, B., & Çalış, N. (2012). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine bir araştırma: Bandırma İİBF işletme bölümü örneği. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics&AdministrativeSciences*, 17(2).
- Kolvereid, L.,andMoen, Q., (1997) Entrepreneurshipamongbusinessgraduates: does a majör in entrepreneurshipmake a difference? *Journal of EuropeanIndustrial Training*, 21 (4), 154 - 160.
- Lindley, D.V., (1987) *Regressionandcorrelationanalysis*, A dictionary of economics, Vol. 4 (120-123), New Palgrave.
- Marlow, S.,Shaw, E., & Carter, S. (2008, January) Analysing the influence of gender upon the accumulation and utilisation of business finance by male and female entrepreneurs. In *ICSB World Conference Proceedings* (p.1). International Councilfor Small Business (ICSB).
- Martin, R.L.,&Osberg S., (2007) *Socialentrepreneurship: Thecasefordefinition*. *Stanford socialinnovationreview*, 5 (2), 28 - 39.
- Nga, J.K.H.,&Shamuganathan, G., (2010) Theinfluence of personalitytraitsanddemographicfactors on socialentrepreneurship start upintentions. *Journal of Business Ethics*, 95 (2), 259 - 282.
- Oosterbeek, H., Van Praag, M., &Lijsselstein, A., (2010) Theimpact of entrepreneurshipeducation on theentrepreneurshipskillsandmotivation. *EuropeanEconomicReview*, 54 (3), 442 - 454.

Örücü, E., Kılıç, R., & Yılmaz, Ö. (2007). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinde ailesel faktörlerin etkisi üzerine bir uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2(2), 27-47.

Pan, V. L., & Akay, C. (2015). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Education Sciences*, 9(6), 125-138.

Rubin, A. & Babbie, E. (2011) *Research methods for social work* (7th Edn.), USA: Brooks/Cole, Cengage Learning.

Salik, N., & Kaygın, E. (2016). Demografik değişkenler açısından üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerinin belirlenmesi: Kafkas Üniversitesi örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1).

Short, L., & Dunn, P. (2002). The search for a theory of entrepreneurship. In *Çlanek predstavljjen na 2002 Association for Small Business and Entrepreneurship Annual Conference, Saint Louis*.

Slaughter, S., & Leslie, L.L., (1997) *Academic capitalism: Politics, policies and the entrepreneurial university*. The Johns Hopkins University Press, 2715 North Charles Street, Baltimore, MD 21218 - 4319.

Şeşen, H., & Basım, N. (2012). Demografik faktörler ve kişiliğin girişimcilik niyetine etkisi: Spor bilimleri alanında öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12, 21-28.

Tajeddini, K., & Mueller, S.L. (2009) Entrepreneurial characteristic in Switzerland and the UK: A comparative study of techno-entrepreneurs. *Journal of International Entrepreneurship*, 7(1), 1.

Taysı, K., & Canbaz, (2014). Önlisans öğrencilerinin girişimcilik özelliklerini ve eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Ejovoc (electronic journal of vocational colleges)*, 4(1).

TDK (2018) *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük*. www.tdk.gov.tr

Türkoğlu, T., Tetik, S., & Açıkgöz, A., (2017) Meslek yüksekokulu öğrencilerinin sosyo-demografik özellikleri ile girişimci kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin araştırılması. *Journal of Yaşar University*, 12(45), 76-92.

Uluköy, M., & Demireli, C. (2014). Cinsiyetin girişimcilik profili üzerine etkisi: Erkek girişimcilik ve kadın girişimciliğin karşılaştırmalı analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(22), 47-55.

Yıldırım, Y.T., (2013) *Girişim, girişimci, girişimcilik ve risk yönetimi kavramları*, (Girişimcilik Ed. Nazan Yelkikalan), (Beta Yayınevi, İstanbul)

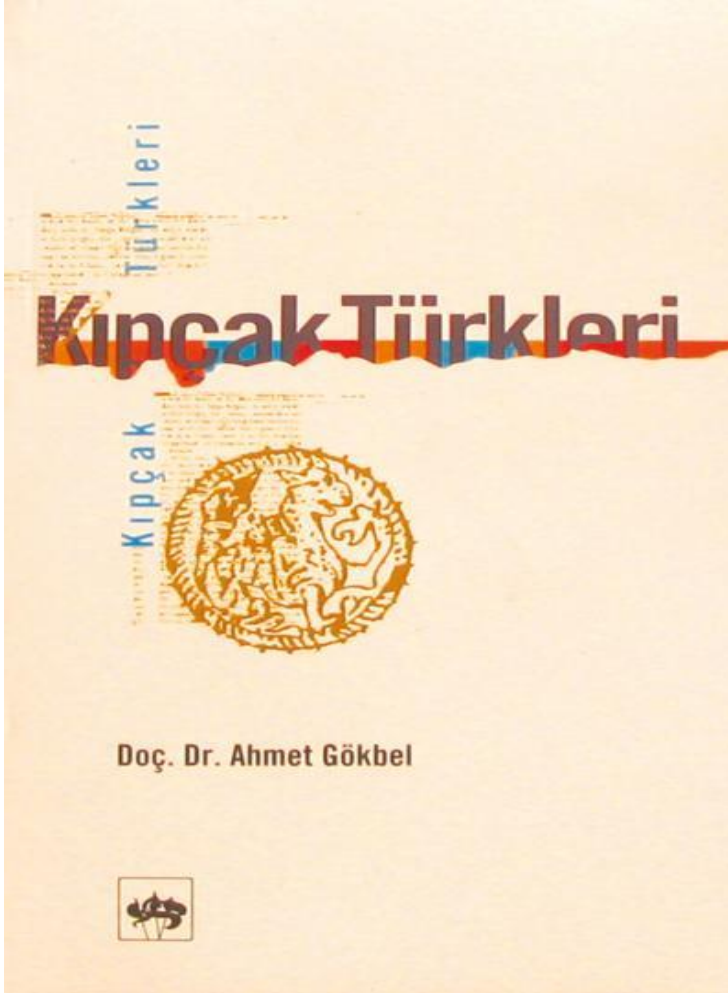
Yılmaz, E., & Sünbül, A. M. (2009). Üniversite öğrencilerine yönelik girişimcilik ölçeğinin geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 195-203.

Wood, M.S. (2009) Does one size fit all? The multiple organizational forms leading to successful academic entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 33(4), 929-947.

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW: KIPÇAK TÜRKLERİ

Dilnaz SAİPEDİNOVA*

KİTAP KÜNYE:

Yazarlar: Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL

Yayınevi: Ötüken Kitap

Basım Yeri: İstanbul

Basım Yılı: 1.Basım, 2000

ISBN: 975-437-346-9

*Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi. İletişim Adresi: dilnaz911@mail.ru.

Prof. Dr. Ahmet Gökbel tarafından yazılmış olan “Kıpçak Türkleri” adlı kitap, yoğun bilgi, donanım ve örneklendirmelere sahip olup, uzun araştırmalar sonucunda kaleme alınmıştır. Bu kitabın ilk baskısı 2000 yılında yayınlamıştır.

Ahmet Gökbel, bu kitapta Türk topluluğunun dini tarihini ele alıp tanıtmaya çalışırken, onları genel olarak siyasi tarih ve bazı kültürel özellikleri bakımından da tanıtmaya çaba göstermiştir. Öte yandan Kıpçakların siyasi tarihlerinin yanı sıra, dini tarihlerinin araştırılıp ortaya çıkarılmasındaki önemini vurgulamadan önce, genel Türk din tarihi hakkında bazı bilgiler vermek istemiştir. Ayrıca bu çalışmada, Türklerin dini tarihini, mevcut bilgi ve dökümantasyonların ışığında, bilimsel ve objektif bir tarih anlayışından hareketle, başlangıcından günümüze kadar uzanan, genel bir tarihi panoraması çizilmeye çalışılmış ve en azından ana bölümleri içerisinde tarihi bir profil çıkarılarak temel meseleleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Kitabında ifade ettiği gibi: *Modern ve objektif anlamında, Türk din tarihini sistematik ve bilimsel bir yaklaşımla ele alan tarih araştırmalarının yetersizliği ortadadır. XI. ve XII. yüzyıllarda Karadeniz’in kuzeyinde geniş bir alana yayılarak siyasi bakımından etkili olan Kıpçak Türkleri, bu araştırma alanlarından biridir. Onların, Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik gibi evrensel dinlerle tanışmaları, çeşitli milletler ile karşılaşp farklı kültürler ile tanışmaları, araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Siyasi tarihleri incelenmemiş olan ve dini tarihleri konusunda da hiç araştırma bulunmayan bu Türk topluluğunun incelenip ortaya çıkarılması, Diğer Türk topluluklarının araştırılmasına örnek teşkil edecektir.*

Bu kitabın yazılış amacı Türk topluluklarının din tarihinin daha net bir şekilde ortaya çıkarması ve bilimsel alt yapısının oluşturulmasına önemli bir katkı sağlaması düşüncesiyle, özellikle XI. ve XII. yüzyıllarda siyasetten etkilenen ve değişik bölgelerde Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudiliği benimseyip renkli bir dini hayat süren Kıpçakları, siyasi ve dini tarihleri açısından tanıtmaktır.

Bu amaca ulaşmak için yöntem esaslarını belirlerken ortaya konulan tespitler ve açıklamalar yapmak Kıpçakların siyasi tarihinin ve dini tarihinin incelenmesi esas alınmıştır. Buna göre çalışmanın konusu, bir Türk topluluğunun dini tecrübelerini ve konunun tarihi süreci açısından ele alınmıştır. Kıpçakların dini hayatını ilk dönemlerden itibaren çeşitli tezahürleri altında göz önüne serilmeye çalışılmış, ilk önce olayları mümkün olduğu nisbette tarihi gelişim seyri içinde deskriptif bir yaklaşımla ortaya

koyulmuştur. Ayrıca bu kitapta tarihi yöntemleri, sosyolojik, psikolojik, fenomenolojik, karşılaştırmalı ve tipolojik metodlardan da faydalanarak tanımlamaya ve böylece konuyu imkanlar ölçüsünde “disiplinler-arası” bir yaklaşımla ele almış, metodolojik bir zaruret olarak kendini göstermiştir.

Kitap üç bölüme ayrılmıştır, birinci bölümünde Kıpçakların siyasi tarihi ve yayıldıkları alanlar üzerinde durulmuş olup bu çerçevede Kıpçakların menşeyi, komşuları ile olan ilişkileri, göçleri ve günümüzde Kıpçakların bulunduğu bölgeler aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kısa da olsa “Kıpçaklarda kültür ve medeniyet” adlı ikinci bölümde de Kıpçakların dili, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserler, Kıpçaklarda aile yapısı, kadının statüsü, ekonomik durum ile sanat ve mimarlık anlayışı verilmeye gayret edilmiştir. Üçüncü bölümünde ise Kıpçakların dini tarihi, dört ana başlık halinde incelenip “Geleneksel Türk din tarihi içinde Kıpçakların yeri”, İslamiyetle temasları daha önce olduğu için “Kıpçaklar ve İslamiyet”, ardından “Kıpçaklar ve Hristiyanlık” ve son olarak da “Kıpçaklar ve Yahudilik” şeklinde ele alınmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Gökbel bu kitabında, siyasi ve dini tarihiaçısından ele alıp ortaya çıkarttığı Kuman/Kıpçaklar’ın ana kütesinin, siyasi ve sosyal hadiseler neticesinde İrtiş Nehri boylarından, Karadeniz’in kuzey sahasına uzanan coğrafi bölgede büyük ölçüde tarihirol oynadığını göstermiştir.

Kitabı özetlemek gerekirse öncelikle Kıpçakların siyasi tarihine geçmeden önce *Kıpçak* ve *Kuman* kelimeleri üzerinde durarak Kıpçak kelimesinin; bir Türk kavmi veya kavimler birliğine verilen ad, belli bir bölgeye verilen isim, içi çürüyüp boşalmış ağaç ve kovuk, boş-ağaçsız çöl gibi anlamlara geldiği, Kuman kelimesinin ise önce bir şahıs adı olduğu, daha sonraları da bir kabileyi ifade eden bir ad şeklinde geldiği, ayrıca Rus vekayinamelerinde Kuman adını taşıyan bir başbuğun varlığından bahsedildiği ve çoğunluk tarafından kabul görmeyen bir iki rivayetin dışında bütün tarihçilerin, menşe itibariyle Kıpçakların Türk olduğunda hemfikir oldukları tespit edilmiştir.

Tarihçiler arasında genel kanaatin Kıpçakların IX. yüzyıldan başlayarak X. ve XI. yüzyıllarda tamamen tarih sahnesinde göründükleri şeklinde olduğu, ancak bunu V. yüzyıldan hatta birinci yüzyıldan başlatanların da bulunduğu ve bu Türk kavminin tarih sahnesinde görünmesinden itibaren çeşitli bölgelerde ayrı ayrı etkili hamleler yapıp Türk tarihinde önemli bir yer işgal etmesine rağmen, büyük bir boy birliği olarak hiçbir

zaman belirli bir merkez etrafında toplanıp güçlü bir siyasi birlik meydana getiremedikleri, yani bağımsız bir Kıpçak /Kuman devleti kuramadıkları görülmüştür. Bu bağlamda kitapta, Karadenizin kuzeyi, Kafkaslar, Doğu Avrupa ve Balkanlardaki Kıpçakların tarihi kronolojik çerçevede Hazarlar, Peçenekler, Ruslar, Gürcüler, Harezmsahlar, Selçuklular, Moğollar, Macarlar, Romenler ve Bulgarlar ile ilişkileri, imkanlar ölçüsünde belirtilmeye çalışılmıştır.

Çeşitli Kıpçak menşeli kabilelerin Suriye ve Mısır'a gittikleri gibi Hindistan'a da gittikleri, çeşitli hanedan ve ailer tarafından yönetilen Delhi Türk Sultanlığı'nın belli bir dönem başından bulunan Şemsiye hanedanı (1211-1266) ile Balaban ailesinin (1266-1290) menşe itibarıyla Kıpçaklara dayandığı ve bunların Hindistan'da İslam'ın yayılmasında büyük paylarının olduğu ortaya koyulmuştur.

Kıpçakların göçleri ve siyasi tarihlerini belirttikten sonra, günümüzde bu Türk topluluğunun torunlarının yaşadıkları yerleri, Türkistan, İdil-Ural Bölgesi, Doğu ve Güney Doğu Avrupa, Kafkaslar ve Anadolu olmak üzere beş bölgede oldukları tespit edilmiştir. Bunun dışında Kıpçak dili (Kıpçakça) hakkında bilgi verdikten sonra Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserler, lügatler-gramerler, fıkıh kitaplar, atçılık ve okçulukla ilgili kitaplar şeklinde bölümlere ayrılarak tek tek bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bunun dışında, Kıpçakların önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaları hasebiyle canlı bir ekonomik yapıya sahip oldukları ve genel olarak Kıpçaklar arasında hayvancılığın yaygın olduğu bilinse de bazı Kıpçak kabileleri ziraat ve tarımla uğraşmışlardır.İktisadi hayatlarında avcılığın önemli bir yer tuttuğu, bütün bunların dışında Kıpçaklar arasında balıkçılık, demircilik, dericilik ve silah imalatçılığı gibi mesleklerin yaygın bulunduğu tespit edilmiştir. O dönemin şartlarına göre Kıpçaklar arasında sanat ve mimarlığın ileri bir seviyede olduğu da görülmüştür.

Yazar, Kıpçakların dini tarihine gelince, geleneksel Türk topluluklarındaki din anlayışı içerisindeki inanç ve uygulamaların çoğunun Kıpçaklarda da geçerli olduğunu tespit etmiştir.

Evrensel dinlerden İslamiyet, Hristyanlık ve Yahudiliği benimseme açısından diğer Türk toplulukları içerisinde Kıpçakların özel bir yere sahip olduğu görülmüştür. Bazı Türk toplulukları, VII. yüzyılın birinci yarısının sonlarında İslam'a temas kurmaya başlarken Kıpçakların İslamla tanışmalarının ve peyderpey Müslüman olmaya başlamalarının X.

yüzyılın ilkyarısında başladığı, ancak bu Türk kavminden İslam'ı seçenlerin büyük çoğunluğunun İslam medeniyetini kabul edip gönülden bağlanmalarının XIII. ve XIV. yüzyıllarda gerçekleştiği tespit edilmiştir. Kıpçaklara İslamiyetin Volga havzasına gelen Müslüman tüccarlar vasıtasıyla girdiği ve XII-XIV. yüzyıllarda Yesevi tarikatının etkisiyle hızla yayıldığı sonucuna varılmıştır. Yine Kıpçaklarda "Gök Tanrı" inancının varlığının, ibadetlerinde kurbanın önemli bir yer tutmasının, ruhun ölmezliğinin ve ahiret inancının bulunmasının, ayrıca fütuhât ve savaş düşüncesinin ön plana çıkmasının, bunların İslam dinini kabullerinde önemli etkenler olduğu göstermiştir.

Bu kitapta üçüncü bölümde yer alan en çok dikkatimizi çeken kısım, Kıpçakların nüfus itibarıyla çoğunluğun İslamı kabul ettikleri ve Müslüman olan Kıpçakların İdil-Ural bölgesi, Kafkaslar, Türkistan, Balkanlar, Anadolu, Mısır, ve Hindistan'da bulduklarını, kendi bölgelerinin şartlarına göre bu dine hizmet ettiklerini tespit etmiştir. İslamiyetten sonra, ikinci sırada çoğunluğun kabul ettikleri dinin Hristiyanlık olduğu ve ilk Hristiyan Kıpçaklara XI. yüzyıldan itibaren Kafkaslarda, Karadenizin kuzeyinde ve Balkanlarda rastlandığı görülmüştür. Ayrıca Kıpçakların arasında, İslamiyet ve Hristiyanlığa nazaran benimseyenler çok az olmasına rağmen, Yahudiliğin de benimsendiği, bunun da X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha Hazarlara karışmadan önce Kara misyonerleri tarafından sokulduğu ve XI. yüzyılın ilk yarısından sonra Hazar topraklarına giren Kıpçaklar arasında Yahudi Hazarların etkisiyle bu dine girenlerin fazlaştığı belirlenmiştir.

Dolayısıyla Kıpçak Türkleri kendi devletlerini kuramamasına rağmen Türk tarihinde büyük rol oynayıp, önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Prof. Dr. Ahmet Gökbel bu kitabı çalışma esnasında Kıpçakların zengin tarihini ve dini kültür mirasını, bilimsel ve objektif bir tarih açısıyla ele alıp, bize sunmuştur. Bu kitap verdiği bilgilerle, bugünkü hayatımıza ve kültürümüze zenginlik katacaktır.